

Vojaški muzej Slovenske vojske

Vojaška zgodovina

Številka 1/2016 (18)

Letnik 12

Maribor, november 2016

Vojaški muzej Slovenske vojske

VOJAŠKA ZGODOVINA

ŠT. 1/2016 (18)

Letnik 12

Maribor, november 2016

Vojaška zgodovina št. 1/16 (18)

Letnik 12

Izdal:

Generalštab Slovenske vojske, CVŠ – Vojaški muzej Slovenske vojske

Uredniški odbor:

polkovnik Miran Fišer (glavni urednik)

major mag. Zvezdan Marković (odgovorni urednik)

VVU XIII. razreda dr. Valerija Bernik (namestnica glavnega in odgovornega urednika)

podpolkovnik dr. Matjaž Bizjak

dr. Damijan Guštin

dr. Tomaž Lazar

dr. Rok Stergar

dr. Tomaž Teropšič

dr. Blaž Torkar

Tehnično urejanje in oblikovanje:

Saša Fišer

Lektoriranje:

Služba za strateško komuniciranje MORS

Tisk:

Collegium graphicum tisk, grafično oblikovanje in storitve ter trgovina, d.o.o.

Naklada:

300 izvodov

ISSN 1580-4828

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem Vojaškega muzeja Slovenske vojske in navedbo vira.

www.vojaskimuzej.si

Kazalo

<u>Karlo Nanut</u>	<u>stran 6</u>
Strateški pomen Pivške kotline oziroma Pivke/Pivškega v razmerju do Notranjske in Kranjske ter Istre in Krasa	
<u>Marijan F. Kranjc</u>	<u>stran 34</u>
Franjo J. MALGAJ, rez. poročnik avstro- ogrske in slovenske vojske (1914–1919) (Dokumentiran oris vojaške kariere)	
<u>mag. Boris Bolfek</u>	<u>stran 42</u>
Zaščitna brigada TO	
<u>dr. Aleksandra Berberih Slana</u>	<u>stran 48</u>
Slavnostni govor ob Dnevu Vojaškega muzeja Slovenske vojske 23. oktober 2015	

Reviji na pot

Drage bralke, dragi bralci revije Vojaška zgodovina, prijatelji Vojaškega muzeja Slovenske vojske!

Revija Vojaška zgodovina ima kar dolgo zgodovino. Vojaški muzej Slovenske vojske, ki deluje od julija leta 2004, ko se je preimenoval in preoblikoval Center za vojaškozgodovinsko dejavnost, je prevzel tudi takratno revijo Vojaška zgodovina. Revija je izhajala vsaj enkrat na leto, dokler ni od leta 2011 sledil nekajletni premor. Novemu uredniškemu odboru je po številnih prizadevanjih uspelo prekiniti ta premor in v sodelovanju z avtorji prispevkov ter ob izjemni pomoči oblikovalke nove podobe revije Saše Fišer pripraviti novo številko. Ob tej priložnosti se glavni in odgovorni urednik vsem lepo zahvaljujeva za trud, ki so ga vložili v nastanek nove številke in oživitev izhajanja revije Vojaška zgodovina ter publicistične dejavnosti Vojaškega muzeja Slovenske vojske. Vojaška zgodovina je revija, ki je edina v celoti namenjena predstavitvi tem iz nacionalne ter obče vojaške zgodovine in v kateri je prostor za predstavitev vojaške kulturne oziroma tehniške dediščine, delovanja vojaških muzejev doma in po svetu ter zbiralcev militarij. V naslednjih številkah bodo tudi predstavitve oziroma recenzije monografij in drugih pisnih ali avdio in video prispevkov, ki obravnavajo posamezna poglavja vojaške zgodovine, predstavitve konferenc, simpozijev, okroglih miz ali delavnic, pa tudi javne predstavitve raziskovalnih nalog osnovnošolske in srednješolske mladine. Želja uredniškega odbora je, da bi Vojaška zgodovina postala ena osrednjih slovenskih vojaškozgodovinskih revij.

Ko smo v Centru za vojaškozgodovinsko dejavnost leta 2000 izdali prvo številko, ki je predstavila vsebino prispevkov s posveta o novejši vojaški zgodovini na Slovenskem, je bil to eden od prelomnih trenutkov, saj je pomenil zagon znanstvenoraziskovalne in publicistične dejavnosti in nov prispevek k obravnavi slovenske, pa tudi obče vojaške zgodovine. Takrat in še nekaj naslednjih let smo se lahko pohvalili, da imamo v Sloveniji kar dve periodični reviji oziroma zbornika, ki seznanjata širšo javnost z vojaško zgodovino. Poleg revije Vojaška zgodovina je izhajal tudi Vojnozgodovinski zbornik, ki ga je izdajal Vojni muzej v Logatcu in katerega odgovorni urednik je bil brigadir Slovenske vojske Janez J. Švajncer. V prvih številkah revije Vojaška zgodovina je bila večja pozornost namenjena obravnavi naše polpretekle zgodovine oziroma obdobju osamosvajanja in obrambni vojni za Slovenijo leta 1991. Objavljeni so bili spomini aktivnih udeležencev vojne, izšle pa so tudi tematske številke. Eno večjih prelomnic je pomenila šesta številka, ko smo začeli objavljati članke, ki obravnavajo slovensko vojaško zgodovino tudi v starejših obdobjih.

Kar nekaj časa je v Vojaškem muzeju Slovenske vojske zorela ideja po oblikovni prenovi revije Vojaška zgodovina. Tako s to številko začinjamo njeno postopno preoblikovanje zunanje in notranje podobe.

Objavljamo članke raziskovalcev vojaške zgodovine prvega načelnika Vojaškega muzeja Slovenske vojske podpolkovnika Karla Nanuta, generalmajorja Marijana F. Kranjca in majorja mag. Borisa Bolfka. Na koncu zbornika smo objavili tudi slavnostni govor predsednice Skupnosti muzejev Slovenije in direktorice Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru dr. Aleksandre Berberih Slana ob dnevu Vojaškega muzeja Slovenske vojske, 23. oktobra 2015. Podpolkovnik Karlo Nanut nas v svojem članku na podlagi obsežne literature in virov seznanja s strateškim pomenom Pivške kotline od najstarejših obdobij do prehoda srednjega veka v novi vek, kar nas opozarja na pomen tega območja slovenskega ozemlja tudi v današnjem času. Generalmajor Marijan F. Kranjec je na podlagi primarnih arhivskih dokumentov iz vojnega arhiva na Dunaju predstavil vojaško kariero Maistrovega borca in velikega domoljuba nadporočnika Franja Malgaja, ki je žrtvoval svoje življenje v bojih za slovensko severno mejo po prvi svetovni vojni. Major mag. Boris Bolfek nam v članku predstavi organiziranost in delovanje zaščitne enote slovenske Teritorialne obrambe, ki je od nastanka in ves čas svojega razvoja zaradi specifičnosti imela prednostno vlogo pri popolnjevanju in izboru kadra. Prav tako je enota imela v poveljstvu brigade stalno sestavo, kar ni imela nobena brigada Teritorialne obrambe.

Na koncu bi se želela glavni in odgovorni urednik še enkrat zahvaliti vsem, ki so prispevali svoj čas, znanje in delo, da je revija Vojaška zgodovina, ki jo izdaja Vojaški muzej Slovenske vojske, spet začela izhajati.

Polkovnik Miran Fišer, glavni urednik,
major mag. Zvezdan Marković, odgovorni urednik

Strateški pomen Pivške kotline oziroma Pivke/Pivškega v razmerju do Notranjske, Kranjske ter Istre in Krasa

Karlo Nanut

Povzetek

Prispevek obravnava strateški pomen Pivške kotline oziroma območja na Pivki od starejše železne dobe do prehoda srednjega veka v novi vek. Poudarek je najprej na problematiki poimenovanja sveta na Pivki, potem se obravnava njegova prehodnost in povezljivost s sosednjimi pokrajinami. Upravičeno se opozarja na strateško vlogo zaradi prehodnega sveta južno od kraških prehodov, kar je vplivalo na načrtovane prodore različnih vojaških sil. Različni tematski sklopi razkrivajo interese številnih dinastov in držav, da bi obvladovali Pivško, še posebej v času pred prihodom Habsburžanov. Prispevek dokazuje, da je Pivško kljub prehodnosti terena vedno pomenilo predstražo že v času predrimskih ljudstev, Rimljanov in pozneje, po oblikovanju notranjeavstrijskih dežel, kar je dalo temu območju poseben vojaško-obrambni pečat. Pomembno strateško vlogo je Pivško dokazalo v vseh obravnavanih obdobjih, še posebej v času rimskih zapor in turških vpadov.

Predgovor z uvodnimi pojasnili

Poimenovanje in strateški pomen

Pivška kotlina kot del Pivke¹ je bila vedno tesno povezana z njenim izrazitim strateškim pomenom². Stoletja se je na Pivškem izražal predvsem vojaški strateški segment, kar je razumljivo, saj so različni državni interesi določali, do kje naj posežejo njihove vojaške enote.

1 Pivška kotlina in Pivka oziroma Pivško ne moreta biti v pomenskem soglasju, ker je Pivška kotlina že po besedni opredelitvi omejena zaradi geografske opredelitve na kotlino. Pivka, Pivško in svet na Pivki vključujejo v svoj obseg tudi Košansko dolino, dolino Reke in celo kraje do Jablanice (Ilirska Bistrica) in Vremščice. Vse je odvisno le od zgodovinskega časa ali geografskega poimenovanja. Verjetno je bil termin Pivška kotlina v preteklosti najmanj uporaben. Ker se morata uporabljati vseobsežnost in objektivnost le določenega termina, je ta v prvi vrsti Pivka oziroma Pivško, ki pa je precej podoben izrazu svet na Pivki. Pojem Pivško podljuje je nastalo z novo regionalizacijo Slovenije v 90. letih prejšnjega stoletja.

2 Pojem strategija je največkrat opisan tako: strategija je vodilna veja vojne veščine, sistem znanstvenih ved (teorija in praksa) o vojskovanju, obravnava vodenje velikih vojaških sil na širokem območju oz. vodenje vojne. Glej: Leksikon Cankarjeve založbe, Cankarjeva založba, Ljubljana 2003, str. 1019. Ker nastopa strategija tudi v povezavi z gospodarstvom, predvsem v menedžmentu, politiki, kulturi idr., je njen semantični pomen dobil nove razsežnosti, ki jih je treba upoštevati. Termin strateški označuje odločilno, vodilno, poglobljeno, izhodno misel, dejanje, načrtovanje ali ukrepanje, brez katerega se ne bi mogli uresničevati postavljeni cilji operativne narave.

Pivka kot pokrajina se je vedno umeščala v širši prostor (stoletja že slovenski), ki je pomenil referenčni okvir za vrednotenje strateške in celo geopolitične ravni. Prehodnost slovenskega ozemlja se v pomanjšani sliki lahko prenaša tudi na Pivško kotlino ali Pivško z istim rezultatom. Vsa dejstva govorijo v prid temu, da se objektivno vrednotenje geografskega prostora na širšem (slovenskem) ali ožjem območju (pivškem) odraža predvsem zaradi svoje presenetljivo občutljive in prehodne lege. O tem fenomenu je bilo govora že v številnih predstavitvah s področja vojaške zgodovine, največ v zborniku Vojaška zgodovina, ki ga je izdajal Vojaški muzej Slovenske vojske.

Vplivi in vrednotenja geografskih in družbenih dejavnikov bodo prisotni tudi v tem prispevku, zato bo marsikje nastopila delna analiza geografskih dejavnikov na določene vojaške aktivnosti.³ Teh je bilo v tem delu Slovenije razmeroma veliko, kar je v ozki povezavi s posebno lego pokrajine in njeno prehodnostjo, ki zagotavlja posebno geografsko-gravitacijsko težo in visoko geopolitično vrednost. Ker je bil že večkrat uporabljen pojem strategija, je treba poudariti, da se je ta v zadnjih desetletjih vsebinsko dopolnjeval, tako da je postal vse bolj uporaben tudi v gospodarstvu, politiki, znanosti, kulturi in drugje. Ta spremenjena pomenljivost pojma se bo odrazila tudi v tem prispevku.

Uresničevanje strateškega interesa na območju Pivke in širše je velikokrat pomenilo za prebivalstvo neprijetno preizkušnjo, saj je pogosto predstavljalo le oviro pri osvajanju ali plenjenju. Ljudje na tem območju so bili prav zato prisiljeni, da so si uredili svoje življenje skladno z naravo obrambnih možnosti in težkih razmer v času vojskovanj. Za prispevek ne bi zajel vseh ciljev, če ne bi upošteval tudi prednosti tega območja tako za ljudi, ki so ga posejevali, kot za oblastne sisteme ali državne organizacije, ki jih je zanimal njegov razvoj. Prav strateškost pivškega sveta je bila dvorezen meč v obdobjih, ki jih bo vključevala ta študija. Opozoril bom na posamezna izpostavljena dejstva, ki jih bo treba še preučevati.

Kerv v razpravi nastopa obravnavanje strateških dimenzij, se pojavljajo različna vprašanja, zaradi česar bo morala biti pozornost usmerjena

3 V tem in prejšnjem odstavku so upoštevana izhodišča, ki jih je objavil dr. Zvonimir Bratun v svoji doktorski disertaciji z naslovom Geografski dejavniki državarnostnega sistema Republike Slovenije (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana 1997). Glej njegovo disertacijo na 5. strani. Opozoriti pa je treba, da je njegovo delo nekakšna obvezna podlaga za razprave, ki zadevajo strateški in geopolitični pomen Slovenije v celoti ali le njenega dela.

v pojasnjevanje bistvenih, tudi geografskih pojmov. V prispevku bodo namreč uporabljeni številni pokrajinski nazivi, ki niso razumljivi brez razlage, zaradi njihovega »vztrajanja« do današnjih dni. Že na začetku se morajo pojasniti njihovi glavni zgodovinski izvori, ki so v določenem času postali združevalni ali pa so izginili. Šele ko se bodo pojasnili temeljni pojmi, se bo prešlo na obravnavo tematike, kakršna je določena v naslovu prispevka.

Pojasnjevanje vprašanja o strateškem pomenu Pivške kotline (tudi Pivškega in krajev oziroma sveta na Pivki) je tesno povezano z območji, predvsem južno od Postojnskih vrat. Šele ko bo rešeno temeljno vprašanje, kaj pomenita pojma Pivško in Pivška kotlina v razmerju do Krasa, Istre, Notranjske in Kranjske, v različnih zgodovinskih obdobjih, se bo lahko pristopilo k preučevanju (geo) strateškega in geopolitičnega⁴ pomena sveta na Pivki.

Čeprav je že v naslovu poudarek na Pivški kotlini, bo v prispevku pojasnjeno, da je to termin, ki se uporablja predvsem od 20. stoletja. V prispevku bo govora tudi o Pivškem podolju z Vremščico, kar pomeni, da se je v tem primeru poimenovanje Pivškega razširilo proti zahodu, vključno s kraji pod Vremščico. Zakaj ni v to geografsko pokrajino vključena tudi Košanska dolina, je vprašanje za geografje, ne za zgodovinarje. Da sta Janez V. Valvasor (1641–1693)⁵ in Janez Dizma Florijančič (1691–?)⁶ v 17. in 18. stoletju termin Pivka širila skoraj do Klane na Hrvaškem, ni zanemarljivo vprašanje, saj sta imela za to veliko argumentov. Obstajajo tudi študije, v katerih se poudarja za isti geografski prostor le Postojnska kotlina. Vzporedni termini naj bi sicer obstajali, vendar je marsikje poudarek na besedi Postojna. Primer za to je delo geografa Ivana Gamsa. V njem pod naslovom Kras Postojnske kotline trdi, da je Postojnska kotlina v literaturi znana tudi pod imeni Pivška kotlina, Pivka in Postojnsko kraško polje.⁷

4 Zvonimir Bratun je v doktorski disertaciji Geografski dejavniki državarnostnega sistema Republike Slovenije na tretji strani opredelil pojem geopolitike skladno s Pavičem. Njegova definicija je: Geopolitika predstavlja subjektivno interpretacijo političnogeografskih in drugih pomembnih vsebin in ciljev nacionalnih, državnih ali blokovskih interesov, prvenstveno v smislu realizacije posrednega in neposrednega nadzora ali vpliva in uveljavitev, utrditev in potrditev politične, ekonomske in vojaške moči. Naša pozornost mora biti usmerjena na: političnogeografske cilje, nacionalne in državne interese, uveljavitev politične, vojaške in ekonomske moči. Geopolitika po Bratunu predstavlja vpliv političnogeografskih dejavnikov in geopolitike na praktična vojaška vprašanja (navedeno delo, str. 3).

5 Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969. V tem delu je Mirko Rupel »omogočil« Valvasorju, da je tudi z zemljevidi prikazal vse petine dežele Kranjske. Še posebej sta za našo obravnavo zanimiva zemljevida, ki prikazujeta, kaj je Pivško. Pri predstavitvi Notranjske (Inner Crain) govori, da je Notranjska ali Kras in Pivka (Inner Crain oder Karst und Poyg). Ko pa predstavlja Istro (Histereich) kot zadnjo petino, je na zemljevidu jasno razvidno, da se na vzhodni strani Istre začenja Ober Poyg (Gornja Pivka), ki sega do Kastava na Hrvaškem. Glej strani 73 in 88.

6 Janez Dizma Florijančič je leta 1744 objavil zemljevide Kranjske, na katerih se napis V Pivki (In der Poyckl) začenja južno od Slavine (danes v pivški občini), končuje pa se pri Jablanci, današnji občini Ilirska Bistrica. Glej: reprint – Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica per Ioannem Dismam Florianschitsch de Grienfeld, Labaci 1744, Florijančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744, Slovenska knjiga 1995, sekcija 8.

7 Ivan Gams, Kras v Sloveniji v prostoru in času, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 290.

Bistvo prispevka in obravnava novih tematskih sklopov

V tej tretji, zadnji, obravnavi⁸ je ponovno postavljen v ospredje strateški pomen Pivške kotline oziroma širšega Pivškega, pri čemer bodo upoštewane nove vsebine in zato vsebinsko nove ugotovitve. Obravnavanje te problematike bo presevalo obe prejšnji razpravi, saj so bili preučeni dodatni viri, še posebej kartografski, od 16. stoletja naprej. Z njihovo pomočjo so se izoblikovali dodatni argumenti, ki govorijo v prid novim strateškim dejavnikom na Pivškem. Poleg tega je bilo potrebno ponovno preučevanje nekaterih tematskih področij s povsem drugačnih zornih kotov, saj je to zahtevala narava predmeta. V tem prispevku bo prav zaradi tega upoštevan večplasten pristop k pojmovanju globalnosti strateških elementov, saj se bo vojaška komponenta dopolnila s politično, gospodarsko, upravno in geografsko dimenzijo.

Ker je bila v moji prejšnji razpravi⁹ poudarjena »osrednja gravitacijska točka« Pivške kotline, je povsem razumljivo, da bo njena gravitacijska sila upoštevana vse do Reškega zaliva na jugu, Logaške kotline na severu, Košanske doline, Krasa in spodnjega dela Vipavske doline na zahodu ter Rakeka, Cerknice, Loža in Starega trga ter Bloške planote na vzhodu.

Uvodne misli o Pivki in razmerjih do sosednjih pokrajin

V prvem delu prispevka bo potekala razprava o razmerjih Pivškega do Notranjske, Kranjske, Istre in Krasa, zato je načrtovana tudi predstavitev teh zgodovinsko pogojenih geografsko-političnih subjektov ali samo geografskih entitet. Dejstvo je, da se je geografsko območje Pivškega skozi stoletja različno povezovalo v območje Istre, Kranjske ali Krasa. Tudi »prihod« Pivškega v Notranjsko ali Primorsko bo zahteval odgovor, ki ni tako preprost, kot se dozdeva. V okviru te tematike se bodo postavljala vprašanja o zgodovinski razvojnosti vseh navedenih pokrajin. V povezavi z njimi se bodo obravnavala vprašanja o vplivu številnih dinastičnih rodbin, ki so usodno vplivale na ustavno-politično in upravno¹⁰ pripadnost jugozahodnega dela Slovenije.

8 V prvi študiji z naslovom Pregled vojaške zgodovine na temeljih vojnih večšin na območju Notranjske in dela Primorske sem predstavil strateški pomen Pivške kotline. Študija je bila oblikovana leta 2000 za slušatelje Generalštabnega programa. Leta 2007 je bila objavljena nova študija z naslovom Strateški pomen Pivške kotline v povezavi z njenim položajem na Notranjskem in Primorskem. Namenjena je bila osebam, ki naj bi pojasnjevale določene vsebinske sklope v Vojaškem muzeju v Pivki.

9 V prejšnji študiji z naslovom Strateški pomen Pivške kotline v povezavi z njenim položajem na Notranjskem in Primorskem (2007) so bile poudarjene strateške komponente in povezljivost širšega območja, kar je usmerjalo slušatelje k zaključku, da širše območje zunaj pivškega sveta gravitira na kraške prehode od Postojnskih vrat do Razdrtega (smer Vipavska dolina) in Šembji (smer Ilirskobistriška kotlina).

10 Andrej Komac: Od mejne grofije do dežele (Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju), Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana 2006, str. 52–239.

Že na začetku moramo upoštevati dejstva, da je bil svet na Pivki v različnih zgodovinskih obdobjih poimenovan tako, kot je ustrezalo različnim interesom ali objektivnim razlogom. Čeprav je bilo Pivško stoletja sestavni del Istre, Krasa, Kranjske in Notranjske, je bil od vseh teh nazivov še najbolj sprejemljiv Kras, prav zaradi svojega mesta v zgodovinskem spominu ljudi tega območja. To dejstvo se premalo upošteva, čeprav je na kraških tleh severno od Istre in vzhodno od Tržaškega zaliva že v predrimski dobi nastala vrsta gradišč ali kaštelirjev, ki so nadzorovali poti iz notranjosti celine na istrski polotok. Vsekakor se je bolj poudarjala zgodovinskost povezav s Kranjsko, čeprav je bila ta za ljudi na Pivškem večkrat vprašljiva, kar ne preseneča. O tem sta pisala tudi Janez Zabukovec in Ljudmil Hauptmann.

V knjigi Slavina Janeza Zabukovca je poudarjeno: »Na vzhodni strani se vleče gora za goro tja do beloglavega Snežnika. To gorovje je veja juliških planin in dela naravno mejo med Krajino onkraj (tako imenujejo Slavinci svet onkraj gorovja) in Pivko takraj.« Z gorovjem je avtor mislil Javornike in ti naj bi bili le veja Juliških Alp. Na vzhodni strani Javornikov je bila za Pivčane Krajina oziroma Kranjska, na zahodni strani Javornikov pa je Pivško oziroma svet na Pivki¹¹.

Janez Zabukovec je živel v času, ko so bili Javorniki ločnica med Pivčani in prebivalci vzhodno od Javornikov, torej Kranjci. Ta naravna pregrada je povzročala poleg ovir v prehodnosti tudi posebna občutenja pokrajinske pripadnosti. To dejstvo je zanimivo opisal zgodovinar Ljudmil Hauptmann: »Ime Kranjska je imelo do najnovejšega časa dvojni pomen: eden, običajen, je bil razviden iz vsakega zemljevida, drugi pa je prikrito živel v zavesti ljudstva. V nasprotju z veljavnimi političnimi razmerami se je namreč Kranjska za Vipavčana začejala šele za Hrušico, za prebivalce Pivke za Javorniki, za prebivalce Metlike pa onkraj Gorjancev, medtem ko je na drugi strani segala globoko v Spodnjo Štajersko.«¹²

Primeren je tudi stavek iz učbenika Frana Orožna. V njem lahko preberemo: »Leta 1364 je za Rudolfa IV. postalo Kranjsko »vojvodina«. Friderik III. (V.) je združil Gorenjsko, Dolenjsko, Metliko, Pivko in več delov Notranjske v vojvodino Kranjske.«¹³

Vprašanje je, kaj so si v času Frana Orožna predstavljali pod termini Metlika, Pivka in Notranjska. Preprostih odgovorov ni, zato se bo v nadaljevanju pojasnilo poimenovanje navedenih geografskih območij. Zakaj sta poudarjeni Pivka in »več delov Notranjske«, je predmet posebne razprave, vendar je že od Valvasorja naprej jasno, da je Pivka poleg Krasa sestavni del Notranjske. To je predstavljeno na njegovem zemljevidu, ki ponazarja četrto petino Kranjske.¹⁴

Pivško je pripadlo Habsburžanom leta 1371, s tem pa ni bilo dano zagotovilo, da bi se prebivalstvo že v nekaj generacijah imelo za

Kranjce. Janez Zabukovec je doumel razliko med Kranjcem in Pivčanom še na začetku 20. stoletja. V knjigi Slavina nas že na drugi strani opozarja na razlike med prebivalci Notranjske. »Iz Vipavskega in iz Krajine prihajajo kosci v Slavino, postavijo se sredi vasi, kakor v Ljubljani nekdaj pred frančiškansko cerkvijo, ter čakajo, da kdo pride in jih najme.«¹⁵

Tako Vipavci kot Pivčani so bili tudi Kranjci¹⁶ prebivalci Notranjske, vendar v posebnih razmerjih, ki jih je opisal že Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske (1698).¹⁷ Na te razlike je opozoril tudi Ljudmil Hauptmann (1884–1968) v svojem delu Nastanek in razvoj Kranjske. »Če je Vipavčan, tudi potem, ko je bil skupaj s Pivčanom že zdavnaj postal Kranjec, svojo dolino kot »deželo« nasploh še vedno ostro ločeval tako od »Kranjske« kot tudi od »Krasa«, je tako pač prihajalo do izraza dejstvo, da je tu avstrijska Kranjska pogoltnila ozemlja skrajno različnega izvora, furlanskega in istrskega.«¹⁸

Ponovno je treba opozoriti, da je pogoj za poznavanje in globlje preučevanje naše preteklosti, še posebej za območja južno od kraških prehodov, prav poznavanje geografskih terminov. Če zanemarimo pomen in relativno povezljivost izrazov, na primer Krasa in Istre, v določenem času, lahko pride do napačnih predstav in ugotovitev.

Uvodni poudarki o strateških sestavinah Pivškega

Precej obsežno bo utemeljevanje strateških komponent Pivške kotline ali Pivškega, gledano z vojaške, ekonomske, politične, upravne ali izključno geografske strani. V nadaljevanju bodo predstavljeni pogoji za razumevanje večdimenzionalnosti strateškega bistva Pivškega od predrimskih časov pa vse do 17. stoletja. To je dolgo časovno obdobje. V tem »času dolgega trajanja«¹⁹ bodo prisotni dokazi o posebni vlogi Pivškega in posameznih krajev. Predstavljeni bodo tudi številni cerkveni in posvetni oblastniki pred Habsburžani in čas vladanja slednjih v Notranjeavstrijskih deželah.

V prispevku bo prevladoval vojaški dejavnik, saj prav ta najbolj odraža in dokazuje strateški in geopolitični pomen nekega območja. S tem v zvezi se bodo obravnavale prehodnost in pokrajinska ter komunikacijska povezljivost daleč zunaj širšega gravitacijskega območja Pivke, kar vnaša v razpravo nov element. Ob tem se bo opozarjalo na enkratni pomen območij na Pivškem tudi takrat, ko se

15 Janez Zabukovec, Slavina, str. 2.

16 Za veliko ljudi na Vipavskem in Pivškem pred letom 1918 so bili Kranjci prebivalci na severovzhodni strani Javornikov.

17 Slava vojvodine Kranjske (integralno besedilo) nam ni toliko dosegljiva kot knjiga Mirka Rupla, Valvasorjevo berilo. Priporočena je tudi obsežna knjiga z naslovom Janez Vajkard Valvasor, Slava vojvodine Kranjske. V tej knjigi je Mirko Rupel izbral poglavja iz integralnega besedila Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske. To delo pa na žalost ni tako bogato z zemljevidi kot Valvasorjevo berilo.

18 Ljudmil Hauptmann, Nastanek in razvoj Kranjske, str. 55–56.

19 S to sintagmo opozarjam na obravnavanje časa, ki ga je zajel Fernand Braudel v delu Čas sveta, Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje, I., II., Ljubljana 1991. Uporabnost Braudelovega razmišljanja je predstavljena tudi v prispevku: Karlo Nanut, Vstop fenomenologije v zgodovino – vprašanje vstopa in prvi odgovor o bistvu, v: Bilten Slovenske vojske, RS MO, Generalštab Slovenske vojske, november 2002 – 4/št. 2.

11 Janez Zabukovec, Slavina, Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije, Ljubljana 1910 (reprint), str. 1.

12 Ljudmil Hauptmann, Nastanek in razvoj Kranjske, Slovenska matica, Ljubljana 1999, str. 15.

13 Fran Orožen, Zemljepis, Avstrijsko-ogrske države (domoznanstvo) za četrty razred srednjih šol, Založil L. Schwentner, Ljubljana 1907, str. 46.

14 Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, str. 73.

bosta obravnavali optimalna pokrajinska in cestna povezljivost. Prav cestne komunikacije bodo pozorno obravnavane, saj so bile speljane le tam, kjer so jih potrebovali osvajalci, branitelji, trgovci in popotniki. Kar zadeva ceste, kolovoze in poti, je na voljo dovolj podatkov že od halštatske dobe naprej.²⁰

V nadaljevanju se bo opozarjalo na strateškost in celo geopolitičnost²¹ Pivške kotline, kar bo zahtevalo nove dokaze. Pri razlagi sveta na Pivškem bosta obravnavana posebna geološka sestava tal in z njo povezano hidrografsko omrežje, saj sta ta dva geografska dejavnika vplivala na poseljenost in zmožnost cestnih povezav v obdobjih, ki so odločala o dogajanjih v tem delu zahodne Slovenije. Ob tem velja opozoriti, da se v zgodovini pisju velikokrat zanemarjajo značilnosti območja, zato je nemogoče pojasniti vrsto zgodovinskih dogajanj v številnih pokrajinskih območjih (Istra, Kras, Pivka idr.). Svet na Pivškem dokazuje njegov pomen že od takrat, ko so začela nastajati prva gradišča. Dokaze za to je nanizala tudi Jana Horvat v svojem delu, v katerem je poudarek na umesčenosti gradišč na geografsko ter geološko raznolikem območju Pivškega in doline zgornje Reke.²² V uvodu opozarja na lego in način gradnje utrjenih naselbin. Predstavljena dejstva nam omogočajo, da razmišljamo o vzrokih za gradnjo na »dvignjenih in razglednih položajih«, pa tudi o tem, zakaj so bila naselja v Postojnski kotlini brez utrdbenih sistemov.²³

Geografska in geološka posebnost Pivke

Tudi v obsežnem delu Slovenija, pokrajina in ljudje²⁴ niso bila spregledana dejstva, ki dokazujejo velik strateški pomen pivškega območja. V tem delu je prav geografska slika dopolnjena z geološkimi, hidrološkimi in drugimi podatki, pri čemer so poudarjene celo razlike med Zgornjo (Podsnežniško) in Spodnjo (Podnansko) Pivko. Slednja je znana kot Postojnska kotlina ali Postojnsko polje. Avtorji tega dela trdijo, da je Spodnja Pivka od Prestranka navzdol, predvsem v porečju Nanoščice. Ta del Pivškega je iz flišnih kamnin,

20 Na tem mestu bi rad opozoril na deli, ki se posvečata tudi cestnim povezavam na Pivškem območju, in sicer Andreje Penko Naše korenine, Sledovi davnine na obrobju Pivškega, in Mihe Kosjaja Potujoči srednji vek. Obe deli sta navedeni v delu prispevka, v katerem je seznam literature in virov. Še posebej bo poudarek na cestah in poteh, ki so obravnavane v delu Arheološka najdišča Slovenije (še posebej J. Šašel in F. Truhlar). O tem več pozneje.

21 Znova je treba poudariti načela geopolitike, ki ima svoje racionalno jedro v navedbah Z. Bratuna, saj pravi, da »danes stopa ponovno v ospredje geopolitično razmišljanje kot pomemben način predvidevanja možnega razvoja predvsem držav in mednarodnih odnosov na območju Evrope. Zato je nujno geopolitično vrednotenje, kombinirano z geostrateško oceno geografskega prostora pri določitvi varnostnega značaja in sistema posamezne nacije – države (primer Slovenije)«. S tako interpretacijo se geopolitika osvojaja ideoloških spon, ki so bile prisotne do 90. let prejšnjega stoletja. Glej Zvonimir Bratun, Geografski dejavniki državarnostnega sistema Republike Slovenije, str. 20.

22 Jana Horvat, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike, v: Voda in življenje v kamniti pokrajini Kras, Založba ZRC, Ljubljana 2005. Jana Horvat je predstavila približno 50 predrimskih gradišč in najdišč na območju, o katerem govori kot o Pivškem in zgornjem toku Reke. Njena razprava je zajela prav tisto ozemlje, ki ga Valvasor obravnava kot Pivko, zato bo v tem prispevku večkrat uporabljena povezava Pivško in zgornji tok Reke.

23 Jana Horvat je pri svojih obravnava uporabila tudi študijo Antona Melika, zato glej Anton Melik, Slovensko Primorje, Notranjska v Primorju, Pivka, Ljubljana 1960, str. 293–294.

24 Slovenija, Pokrajina in ljudje, druga izdaja, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1998, 1999.

to je laporjev, peščenjakov in konglomeratov, odloženih v eocenu. Ker so ti geološki dejavniki vplivali na poseljenost in prometne povezave v obeh delih Pivške kotline, se bo njihova vloga upoštevala predvsem v halštatskem obdobju.

Ob tem ne moremo spregledati dejstva, da so bili poplavam in poplavnemu svetu na Pivki prilagojeni tudi naselja in gospodarjenje. Naselja so zrasla na vzpetinah ali na terasah in višjih delih dolinskega dna (Postojna, Veliki Otok, Prestranek), ki jih poplave ne dosežejo. Na Zgornji Pivki so na območjih, ki so bila pogosto poplavljeni, uspevali le travniki in deloma pašniki, kar je pomenilo drugačen način življenja.²⁵

Strateškost in geopolitika, ujeta v svet na Pivki

S temi dejstvi bomo vstopili v prostor, v katerem se bodo začela nizati vprašanja, kaj je omogočalo ljudem že v predantiki in pozneje življenje na širšem območju Pivškega. Njegove geografske in zgodovinske značilnosti zahtevajo, da začnemo opisovati življenje predantikičnih ljudstev v miru in vojaških spopadih, zatem pa tudi njihova prizadevanja pri gradnji utrjenih gradišč. V nadaljevanju se bodo v prispevku pojavila vprašanja, ki bodo povezana z Rimljani, saj so njihovi legije, trgovci in naseljenci dali močan pečat temu prehodnemu ozemlju. Za tem se bosta utemeljevali strateškost in geopolitičnost Pivškega v srednjem veku, zato bodo prikazane različne vsebine, ob pogojih poudarjenega vojaško-strateškega pomena. S tem se bo vsebina prispevka končala, saj bo za prvi del razprave dovolj dokazov o pogojih, ki ustvarjajo strateški in geopolitični pomen ter gravitacijsko silo pivškega sveta.

Razpravljati o strateškem pomenu in geopolitičnih vprašanjih na Pivškem ne pomeni, da se vezemo na kronološko zaporedje, zato bo upoštevan pristop do časa, kakršnega je upošteval Fernand Braudel (1902–1985), eden glavnih predstavnikov francoske zgodovinske šole Anali (Annales d'Histoire économique et sociale). Ker se njegov »družbeni čas« ukvarja z večdesetletnimi ritmi, je za pristop v tem prispevku uporabnejša Braudelova tretja raven zgodovine²⁶. Ta najgloblja strukturalna zgodovina obvladuje čas tako imenovanega dolgega trajanja. Šele v okviru tega časa bomo lahko dojeli dolga obdobja od starejše železne oziroma halštatske dobe do visokega in poznega srednjega veka ter prehoda v novi vek.

* * *

V prispevku se bo opozarjalo na pomen kartografskega gradiva, saj se v številnih strokovnih zgodovinskih delih, ki opisujejo zgodovinsko pot nastajanja naših pokrajin, zanemarljivo vlogo geografov na Slovenskem od 15. stoletja naprej. Primer za to so lahko že geografski pokrajinski nazivi, ki si jih brez Valvasorja ali Florijančiča ne moremo pravilno razlagati.

25 Slovenija, pokrajina in ljudje, str. 370–372.

26 Glej: Karlo Nanut, Vstop fenomenologije v zgodovino – Vprašanje vstopa in prvi odgovor o bistvu, str. 59–60.

Pivška kotlina - Pivka - Pivško oziroma na Pivki kot gravitacijsko območje jugozahodnega dela Slovenije

Leta 30 pr. Kr. je rimski cesar Avgust podjarmil Japode ter Katala in celo pivško stran pridal k »Tržaški srenji in k Istrijskeji deželi.« (str. 7)

»Imena gradu in kraja ne nahajamo zaznamovanega /.../, a neimenovani zemljepisec /.../ navaja v svojih spisih mesto »Porreston« /.../, da je stalo na Pivki.« (str. 7–8)

»Veliko imenitnejši pa je Šilentabor, kjer so še zdaj dobro ohranjeni zidovi, pričujoči o nekedarji njegovi trdnosti in imenitnosti za celo Pivko in Košansko dolino.« (str. 54)

Postojinsko okrajno glavarstvo, Zemljepisni in zgodovinski opis (1889)

Pivška kotlina je bila kot osrednji del Pivškega vedno obravnavana kot območje izrednega strateškega in geopolitičnega pomena. Prav zato je opazna razlika med definiranjem tistega, kar se veže le na kotlino, v primerjavi s tistim, kar je bilo določeno v daljšem zgodovinskem obdobju. Pivška kotlina in Pivško se razlikujeta v bistvenih sestavinah. Oglejmo si najprej opredelitev Pivške kotline. Ta se glasi tako: Pivška kotlina je svet ob reki Pivki, ki ga obdajajo kraške planote, in sicer na severu Nanos in Hrušica, na vzhodu in jugovzhodu Javorniki in Snežnik, na zahodu Slavenski ravniki, ki se proti jugozahodu spusti v Košansko dolino,²⁷ na jugu pa se potegne v Taborski greben. Planote so najvišje na severni in vzhodni strani, kjer se dvigajo od 300 do 600 m nad kotlino Pivke. Za obrobjem Pivške kotline so najbolj značilni Javorniki z Velikim in Malim Javornikom (1268 in 1220 m). Višji od teh je Snežnik (1796 m), ki slovi po širokem razgledu. Na zahodni strani je nižji Slavenski ravniki, ki se dviga približno 200 m nad kotlinskim dnom. Najvišja med vzpetinami je tam Osojnica (820 m), ki je na južni strani. Na jugozahodni strani se dviga Tabor (Šilentabor), ki deli Zgornjo Pivko od doline Reke in Brkinov. Proti Pivški kotlini je pobočje Tabora (Šilentabora) razmeroma položno, proti Reški dolini se spušča strmo in odsekano. V njem je več izrazitejših vrhov, med njimi izstopa Šilentabor (749 m)²⁸.

Tako opredeljevanje Pivške kotline temelji le na geografskih dejstvih (planotah, hribovju, ravninah in grebenih), ki ograjujejo kotlino pred preostalim svetom. Za Janeza Vajkarda Valvasorja in pozneje Janeza Dizme Florijančiča, ki sta izdelala svoje znamenite kartografske in

27 V svojem delu Marjan Dolgan opozarja, da se ljudje v Košanski dolini nimajo ravno za Notranjce, ker čutijo močno navezanost na Kras, zaledje Trsta in Trst. Taka opredeljevanja zaslužijo vso pozornost, saj bi prav to moralo danes določati pokrajinske meje v Sloveniji. O pripadnosti prebivalcev Košanske doline razpravlja avtor v knjigi Dolnja Košana in okolica z naslovom Pokrajinska pripadnost in podnebje (str. 51).

28 Glej: Nada Kovačič, Zemljepisni oris Pivške kotline. Je v knjigi Ljudje in kraji ob Pivki, prva knjiga, str. 9. Knjigo je izdala Kulturna skupnost Postojna leta 1975. Ponatis je omogočila Občina Postojna leta 2004.

opisne študije konec 17. in v sredini 18. stoletja, bi bila taka definicija pivškega območja nedorečena. Valvasor bi pogršel predvsem človeški in obči kulturni dejavnik, pa tudi opis družbenih razmer ter zgodovinskih danosti. Verjetno ni naključje, da se podoben, torej Valvasorjev, pristop zasleda v sodobni geografski stroki, ki se izogiba poudarjanju le geografskih dejavnikov. To je bilo preseženo tudi pri novejši regionalni razdelitvi Slovenije leta 1995.²⁹

Povsem drugačen pristop do pivškega območja zasledimo v delu Slovenija, pokrajina in ljudje.³⁰ V njem je predstavljena razdelitev Slovenije na makroregije (Dinarski svet, Kras) in mezoregije (Pivško podolje z Vremščico).³¹ Geografska opredelitev tega podolja bi bila: Pivško podolje ali krajše Pivka je pokrajina ob reki Pivki. Obdajajo jo kraške planote: na severu Nanos in Hrušica, na vzhodu in jugovzhodu Javorniki in Snežnik, na zahodu Slavenski ravniki. Ta se proti jugozahodu spušča v Košansko dolino, na jugu pa potegne v Taborski greben, ki deli Pivko od doline Reke in Brkinov. Tako zaokrožena pokrajina sega do Šembij in Koritnic na jugu ter do Strmce in Gorenj na severu ter do Ravbarkomande na vzhodu in Razdrtega na zahodu.³²

Nova pokrajinska opredelitev postavlja Pivko v drugačne okvire, kot jo predvideva ustaljena definicija Pivške kotline. Bistveno odstopanje je, da se Pivki pridaja svet do Senožec in Vremščice, pa tudi območje do Šembij, kar klasična opredelitev ne upošteva. Opredeljevanje Pivške kotline in Pivškega je še vedno področje razprav, ki ne bi smele zanemarjati poimenovanj iz preteklih obdobj.³³ To opozorilo bi morali upoštevati predvsem zgodovinarji, saj povzroča vsebinsko zmedo prav poenostavljanje tega termina.

Šele slednja opredelitev sveta na Pivškem omogoča njegovo pravo dimenzijo, kar je dovolj za utemeljevanje dejstev, ki govorijo v prid

29 Novo regionalizacijo so predstavili leta 1995 Matej Gabrovec, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Miha Pavšek, Drago Perko in Maja Topole. Njihovo delo je bilo objavljeno pod naslovom Slovenija, pokrajina in ljudje, druga izdaja, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1998, 1999.

30 Obsežna predstavitev nove regionalizacije Slovenije ne zanemara poleg geografskih in geoloških dejavnikov vsega tistega, kar je povezano z družbenimi dejavniki, na primer zgodovinskega pregleda, prebivalstva, naseljevanja, naselij, prometa, gospodarstva idr. Tak pristop omogoča vedenje, ki je potrebno za razumevanje posebnosti neke regije.

31 V delu Slovenija, pokrajina in ljudje je z zemljevidom opisan obseg mezoregije, ki je imenovana Pivško podolje z Vremščico. Mezoregija je predstavljena tako: Meja se najprej dotakne Vremščice in zavije ostro na zahod, nato gre proti Senožčam in mimo Pleše ter Suhega vrha nad Predjamski jamski svet. Zatem se njena pot nadaljuje v obrobju hribov nad Studenim do Planine. Mejna črta gre za tem mimo Postojne in ob robu Javornikov. Za Palčjem naredi zavoj in se dotakne naselja Bač, potem gre proti Koritnicam in Šembijam, kjer se nadaljuje severozahodna mejna črta vse do Vremščice.

32 Slovenija, pokrajina in ljudje, str. 368–369.

33 Glede na vsa predstavljena razmerja med Pivško kotlino in drugimi termini, na primer Pivka, Pivško ali svet na Pivki, je nemogoče odmisлити pojem Pivška kotlina, saj se je uveljavil predvsem na področju kartografije. Ta pojem vsebujejo tudi šolski zemljevidi Slovenije, kar se mora upoštevati. V zgodovinski vedi pa je treba priznavati tudi to, na kar je opozoril Andrej Kranjc: Pokrajinsko ime Pivka je izpričano že leta 1300, ko se je ta pokrajina imenovala »nad Prevalom« (»Preval« je današnje Razdrto) in »Pivka«. »Nad Prevalom« je predvsem razumljivo, če človek gleda z vipavske oziroma goriške strani (tam so bili takratni zemljiški gospodje) in je bilo analogno torej ime »Pivka« že takrat povsem domače, ljudsko ime. Pivka se kot pokrajinsko ime v starih virih pojavlja v oblikah »super Piuca, supra Picham, super Piuča, super Piutham«. V vseh primerih je »super«, torej »na Pivki«. Glej: Andrej Kranjc: O pokrajinskem imenu Pivka, Geografski vestnik, Ljubljana, LIX, 1987, str. 141.

njegovi gravitacijski naravi. Prav zato je to entiteta zase, ki je zaradi prehodnosti in povezljivosti v vseh časih učinkovala na osrednji, alpski in primorski del Slovenije. O tem bo več govora v nadaljevanju. Njena gravitacijska moč se je dokazovala v vseh časih, tudi takrat, ko je bilo Brkinsko in Pivško v srednjem veku podrejeno primorski strani (Istra), v novem veku pa pritegnjeno na kranjsko stran.³⁴

Ne glede na to, kako so avtorji nove pokrajinske razdelitve utemeljevali dejstvo, da je Pivško podolje nekakšen sinonim za Pivško, nastane vprašanje, kaj opredeljuje območje pod Vremščico kot Pivško. Odgovor na to najdemo tudi v sodobni strokovni literaturi. Če preučujemo monografije, ki govorijo o narodnoosvobodilnem boju, zasledimo, da v tem času Pivško sega prav do Divače. Živa Kraigher, avtorica dela *Ljudje in kraji na Pivškem med NOB*, namreč opozarja na dogodke v pivškem vojaškem okrožju, ki je obsegalo Zgornjo Pivko, Košansko dolino, Senožče z okolico, Divačo z okolico in Postojno ter vasi pod Nanosom.³⁵

Marsikje se pojavljata hkrati tudi termina Pivka in Postojnska kotlina. Ne glede na vse dokaze, ki govorijo v prid razmeroma enotnemu svetu na Pivki, je neizpodbitno dejstvo, da so v tej kotlini raznovrstne posebnosti. Postojnska kotlina je spodnji del Pivške kotline, ki ima drugačne značilnosti v geografskem, geološkem, hidrološkem, pedološkem, komunikacijskem, naselitvenem, upravnem delu kot Zgornja Pivka. Pri podrobnejšem preučevanju Spodnje in Zgornje Pivke nas presenetijo številne razlike, ki so pomembne tudi pri poudarjanju prehodnosti in strateškega pomena.³⁶

Razprave o Pivki in Pivškem so nastale že pred stoletji. Tako so se Janez Vajkard Valvasor, Janez Krstnik Homann in Janez Dizma Florijančič zavedali posebnosti Krasa in Pivke, vendar je le Valvasor dojel posebno naravo Pivke in Pivčanov, saj jih obravnava kot »Poyker« oziroma po domače »Piuzchene« (Pivčane), ki žive »an der Poykh« (na Pivki), vse tja do Jablanice in Klane.³⁷ Njegove razprave v Slavi vojvodine Kranjske so postavile temelj za razumevanje ljudi in krajev na območju južno od kraških prelazov, zato so tudi v tem prispevku izpostavljena nekatera dejstva, ki jih je poudarjal.

34 Slovenija, pokrajina in ljudje, str. 368.

35 Glej: Živa Kraigher, *Ljudje in kraji na Pivškem med NOB /1941–1945/*, druga knjiga, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije; Postojna: Organizacijski odbor ZZB NOB, Ljubljana 2002. Do kje je v tem času segalo Pivško, je razvidno iz vsebine knjige in z zemljevida, ki je natisnjen na notranji strani zadnje platnice. Pivško okrožje je obsegalo Zgornjo Pivko, Košansko dolino, Senožče z okolico, Divačo z okolico in Postojno ter vasi pod Nanosom. To območje, poimenovano kot Pivško, se sklada z Valvasorjevo opredelitvijo te geografske entitete.

36 Posebnost Postojnske kotline kot sestavnega del Pivške kotline poudarja tudi Andreja Penko v knjigi *Naše korenine, sledovi davnine na obrobju Pivškega* (izdala in založila Galerija 2, Vrhnika, Vrhnika 2007, str. 16).

37 O tej problematiki je pisal tudi Andrej Kranjc, in sicer v prispevku *O pokrajinskem imenu Pivka*, *Geografski vestnik*, Ljubljana, LIX, 1987, str. 141–142. Njegov članek obsega le nekaj strani, zato ni mogel opozoriti na vsa bistvena dejstva, na katera bi bilo vredno opozoriti. Kar zadeva njegovo opozarjanje na Pivčane, je treba pripomniti, da je Valvasor imel za Pivčane celo prebivalce severno od Klane in Jablanice proti Ilirski Bistrici in Trnovem. To je bila zanj Zgornja Pivka, ki je segala v dolino reke Reke, Košansko dolino in gornji del Pivške kotline, vse do Št. Petra na Krasu, danes Pivke. Glej: Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, Izbrana poglavja uredil Mirko Rupel, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 47.

Prehodnost in povezljivost Notranjske in Pivškega sveta - bistveni element strateškega in geopolitičnega položaja

Splošno o prehodnosti in povezljivosti v širšem območju Pivškega

Pivška kotlina ima predvsem na tri strani široko odprte prehode v sosednje pokrajine, kar ima zanjo velik pomen zaradi enkratne prehodnosti in povezljivosti s sosednjimi pokrajinami. Prehod proti Vipavski dolini pri Razdrtem je razmeroma ozek in nizek, saj leži le 580 m nad morjem, torej še v višini dna Pivške kotline. Prehod na brkinsko stran, med Pivko in Šembijami, je v višini od 579 do 590 m. Tretji prehod so znamenita Postojnska vrata, ki so umeščena v široko vrzel med Javorniki in Hrušico (610 m).³⁸

S takim opisom prehodnosti pivškega sveta se podcenjujejo njegove prehodne in povezovalne zmožnosti, zato je treba nastopiti z opozorilom, da je prehodov³⁹ veliko več, kot jih navadno opisujejo, čeprav ti ne pojasnjujejo celotnega bistva prehodnosti in povezljivosti. Ko razpravljamo v posebnem poglavju prav o tem, ne smemo zanemarjati nobenega elementa, ki omogoča zveznost enega geografskega območja z drugim. Prav to je omogočilo Pivškemu, da se je transformiralo v gravitacijsko območje, saj učinkovito povezuje sosednje pokrajine v enotno strateško in geografsko ozemlje v vseh obdobjih, ki bodo predstavljena.

Prehodnost in povezljivost na širšem območju Notranjske in še posebej Pivškega sta bila tista dejavnika, ki sta povezala kraje od Logaške doline in Bloške planote do Vipavske doline ter prostrana območja med Kvarnerjem in Tržaškim zalivom, vključno z Istro. Ker so ta spoznanja bistvena za naš prispevek, se bo najprej obravnavala možnost prehodnosti iz Logaške doline v smeri Hrušice in posredno prek Postojnskih vrat.

Logaška dolina – strateška povezanost s svetom južno od kraških prehodov

38 Slovenija, pokrajina in ljudje, str. 370.

39 Eden izmed njih je tudi prehod čez Stare ogece v masivu Javornikov. Ljudmil Hauptmann je v svoji študiji o Kranjski poudaril, da je na območju Javornikov in Snežnika nekdanji rimski prelaz Stare ogece (997 m). Že nekoliko pozabljen prehod med Jurškami in Zagorjem na Pivki ter Ložem na drugi strani Javornikov naj bi kljub višini skoraj tisoč metrov omogočal promet iz Ljubljanske kotline proti Jadraniu. Poleg preostalih prometnih vezi so tudi Stare ogece omogočale pot selitvam in vojnim pohodom različnih ljudstev v vseh obdobjih, ki bodo obravnavana. Rado se pozablja tudi na prehod iz Pivške kotline v Košansko dolino. Točka prehodnosti se začneja ob železniški postaji Pivka, od koder sta mogoči dve trasi: proti jugu v smeri Reke in zahodu proti Istri in Trstu. Pri študiju osnovnega gravitacijskega območja so pomembni dobesedno vsi prehodi in možne trase, saj je le tako mogoče ugotoviti dejstva, ki so omogočila množek gravitacijskih komponent na eni točki (območja okrog Pivke sestavljajo na Pivškem gravitacijsko območje).

Logaška dolina je bila v preteklosti bolj ali manj tesno povezana s Pivško kotlino. Tudi v času prehajanja čez Hrušico sta bili Logaško in Pivško v razmerju aktivne povezljivosti, saj je bila vedno uporabna pomožna smer skozi Postojnska vrata. V obdobjih, ki bodo obravnavana, je Logaško pomenilo vstopno ozemlje na geografsko gravitacijsko območje, ki ga je predstavljal svet na Pivki. Kot stvarni dokaz za to trditev lahko uporabimo študijo Marka Freliha, v kateri razpravlja o Logaški dolini kot težišču obrambne strategije med ravninskim delom Ljubljanske kotline in hribovitim območjem Hrušice⁴⁰. V njegovi razpravi je zanimiv že uvodni del, ki pravi: »Naravni prehodi, ki so Logaško kotlino povezovali z drugimi samostojnimi geografskimi enotami, kot npr. Ljubljansko barje, Planinsko polje in Vipavsko dolino, so v železni dobi postali strateškega pomena, zato jih je bilo treba primerno nadzirati in varovati. To vlogo so prevzele tri železnodobne naselbine in zadržale so jo vse do prihoda Rimljanov v začetku 1. stoletja po Kristusu. Rimske vojaške potrebe in zahteve administrativne službe so oblikovale nove poglede na geopolitično vrednotenje zasedenega ozemlja. Spet je postala pomembna prehodnost širšega prostora današnje Slovenije, pri čemer je Logaška kotlina dobila pomembno poslanstvo. Gradnja ceste čez hribovje Hrušice je bila strateškega pomena za vojsko in praktičnega pomena za prevoznike blaga in popotnike, saj je potovanje na relaciji Akvileja–Emona skrajšala vsaj za en dan. Prehod čez Hrušico je bil zahteven, saj je bila to zadnja višinska, skoraj 20 kilometrov dolga hribovita ovira pred vstopom v ravninski svet severne Italije.«⁴¹

V predstavljeni študiji Marka Freliha so zastopani vsi najpomembnejši elementi, ki določajo vsebino prehodnosti in povezljivosti. Čeprav obravnavana snov seže le do Planinskega polja, daje slutiti, da se tranzitnost ne neha na njegovem južnem robu, temveč, da se morebitne trase lahko usmerjajo tudi na Pivško, kar je dokazano v drugih virih. Ne gre prezreti, da je prehod čez Hrušico deloval v določenih vojaško-strateških okoliščinah. Njegova prehodnost in povezljivost se na tej točki prenehata v trenutku, ko ni več mogoča varovalna funkcija v sistemu *Claustra Alpium Iuliarum*.

Bloška planota in notranjska kraška polja – strateška možnost preseljevanja in potovanja čez kraške prelaze

Dokazano je, da so predniki današnjih Slovencev dosegli obrobje Furlanske nižine v zadnji četrtini 6. in v prvi četrtini 7. stoletja. Pred tem so naselili notranjska kraška polja in planote, saj je to izrazil tip prehodnega ozemlja, ki veže celinsko notranjost s Primorjem. Prav območje Bloške planote naj bi imelo najpomembnejšo vlogo pri naselitvi Slovencev v Istri in do Furlanske nižine, saj potekajo čezno pomembne komunikacije v Istro in Primorje. Čez Hrušico je bila speljana rimska cesta, ki je povezovala Akvilejo z Emono. Ta smer je bila izkrcena skozi velike gozdove in ni imela posebnega pomena za

slovansko poselitev, tako da se tako še poveča vloga bloških kraških prehodov proti morju.⁴²

V antiki je bila Loška dolina pomembno križišče prometnih poti. Prav v središču doline, v Starem trgu oziroma na Ulaki je bilo razpočje več rimskih smeri. Najpomembnejša je bila tista, ki je povezovala Ljubljansko kotlino prek Blok, Loža, Starega trga, Dan, Starih ogljenic (997 m), Juršč in Palčja z dolino Notranjske Reke in Trstom. V Starem trgu se je od nje odcepila smer Babno Polje–Prezid–Čabar–Kolpa. Ob glavni osi je bila tudi povezava z Emono in Kvarnerskim zalivom. V času preseljevanja Slovanov je bila večina rimskih cest na naših tleh še uporabna, zato so ti prodirali po njih, saj je bilo to najlažje.⁴³

V času preseljevanja ljudstev, zlasti pa naselitve Slovanov, se praktično ni več uporabljala glavna rimska pot čez Hrušico. Promet se je zato prenesel severno in južno od nje. Bloke so svojo prometno funkcijo obdržale vse do konca poznega srednjega veka. Sem se je prek Raščice in Sodražice stekal skoraj ves promet Dolenjske s Primorjem. V zvezi z naraščajočo vlogo Ljubljane od konca 13. stoletja in upadanjem patriarhove politične moči pa se glavna prometna žila iz zaledja k morju prenaša na področje Planine in Postojnskih vrat. Pot čez Bloke počasi tone v ozadje, vendar vloge za Dolenjsko in za kmečko trgovino ni nikoli izgubila.⁴⁴

S takim opisom je Janez Šumrada dokazal povezanost Pivškega z Bloško planoto in Loško dolino. Obe območji sta bili sicer že pred prihodom Rimljanov strateško zaznamovani, predvsem zaradi njune usmerjenosti na sosednja ozemlja. Mogoče se je premalo upoštevalo, da se je njuna strateškost potenciala prav zaradi možnosti prehajanja in povezljivosti s svetom na Pivki, ki je imel vse bolj poudarjeno geopolitično in geostrateško vlogo.

Povezljivost Pivškega z Vipavsko dolino kot enotne strateške linije

Povezljivost in prehodnost Pivškega s širšim območjem Notranjske, Krasa in Istre sta bili mogoči zaradi naravnih prehodov. Še posebej sta bila pomembna prehoda čez Hrušico in Razdrto, ki sta omogočala vstop v Vipavsko dolino. Strateški pomen smeri Ljubljana–Hrušica–Vipavska dolina je opisal tudi Marko Frelih v razpravi o Logatcu in rimskem obrambnem sistemu.⁴⁵ Smer iz Vipavske doline, ki je bila strateška os vse do vzhodne Slovenije, pa je opisal Peter Štih, avtor dela o Gorici, Goriškem in goriških grofih. Iz njegovega dela bodo vzeti določeni vsebinski sklopi, ker v njih dokazuje strateško težo Vipavske doline v različnih časovnih obdobjih.

Pivško kot svet južno od kraških prehodov je čez prelaz Razdrto

40 Marko Frelih, *Logatec – Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum*, Turistično društvo Logatec, Logatec 2003, str. 19.

41 Marko Frelih, *Logatec – Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum*, str. 3.

42 Janez Šumrada, *Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice*, v: *Notranjski listi* 1. (posvečeno Loški dolini ob petstoletnici mesta Loža 1477–1977), Stari trg pri Ložu, 1977, str. 31.

43 Janez Šumrada, *Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice*, str. 32.

44 Janez Šumrada, *Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice*, str. 33–34.

45 Marko Frelih, *Logatec – Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum*.

posredovalo svoj strateški vpliv tudi v Vipavsko dolino. Lahko pa razmišljamo tudi tako: strateški in geopolitični pomen Pivke se nadgrajuje, če upoštevamo strateško smer v Vipavski dolini, ki je usmerjena proti prelazu Razdrto in v nasprotno smer na Goriško. Vipavska dolina je bila prav zato drugi ključ, ki je odpiral vrata v Furlanijo in Italijo. O tem pričajo tudi tri velike poznoantične oziroma zgodnjerednjeveške bitke, ki so potekale na tem območju in od katerih sta imeli prvi dve izrazit zgodovinski pomen.⁴⁶ V 6. stoletju je ta izredno obsežni obrambni sistem že v celoti propadel, zato so Langobardi, ki so se leta 568 preselili iz Panonije v bizantinsko Italijo, na tla nove domovine stopili praktično brez ovir. Toda strateškega pomena Vipavske doline in širšega gorskega sveta s prehodi na vzhodnem robu furlanske nižine so se zavedali takoj po prihodu v Furlansko nižino.⁴⁷ Strateška smer, ki jo omogoča Vipavska dolina, se je dokazovala v vseh obdobjih, ki bodo obravnavana v tem prispevku. Še posebej se uveljavita optimalna strateškost in geopolitičnost po letu 1344, ko pade Vipavsko v roke Habsburžanom.

Povezljivost Pivškega z območjem Kvarnerja in Tržaškega zaliva

Ob pomoči geografskih in zgodovinskih značilnosti je Rafko Valenčič označil prehodnost in povezljivost pivškega sveta s širšim območjem med Kvarnerskim in Tržaškim zalivom. Sam pravi, da je območje, o katerem govorimo, tako geografsko kot zgodovinsko zelo razgibano. Prav zato naj bi bili dokazani zgodnja posejnost teh krajev in kontinuiteta posejnosti. To območje naj bi prepredle prazgodovinske, rimske in poznejše cestne povezave med evropskim severovzhodom in jugom. Zato naj bi Postojnska vrata, Cerkniška kotlina ter dolini Pivke in Reke predstavljali naraven prehod iz balkanskega oziroma panonskega sveta k Jadranskemu morju: na eni strani v Kvarnerski zaliv, na drugi pa na obalo Tržaškega zaliva, od koder je pot vodila naprej v Padsko nižino. Poleg tega naj bi z Baltika čez Panonijo in Emono vodila Jantarjeva pot proti Kvarnerju in Italiji. Tod so se gibali tudi vojni pohodi in vdori: najprej pohodi rimskih legij proti severu in vzhodu, proti Panoniji in Iliriku, nato vdori barbarskih ljudstev z vzhoda proti jugozahodu, proti Italiji.⁴⁸

Strateška povezljivost Pivškega sveta z Istro in Krasom

V zgodovinskem razvoju je bila dokazana, čeprav veliko stoletij pozneje, tudi strateška povezljivost Pivškega z Istro in Krasom. Še posebej je bil močan vpliv Istre, saj je bila to pokrajina, katere

46 Leta 394 je najverjetneje med Vipavo in Ajdovščino potekala bitka med vojskama cesarjev Teodozija in Evgenija, ki je z zmago prvega pomenila dokončen poraz poganstva nasproti krščanstvu v rimskem cesarstvu. Približno sto let pozneje, leta 489, so Ostrogoti Teoderika Velikega pri mostu čez Sočo premagali vojsko pod poveljstvom Odoakra, ki je leta 476 odstavil zadnjega rimskega cesarja. Leta 664 pa je avarska vojska pod poveljstvom vladarja Kavana blizu Ajdovščine premagala langobardskega furlanskega vojvodo Lupusa, ki se je uprl kralju v Paviji.

47 Peter Stih, Srednjeveške goriške študije, str. 13–14. V besedilu Petra Stiha so upoštevani le tisti elementi, ki povezujejo strateške dejavnike Pivškega in Vipavske doline.

48 Rafko Valenčič, Sveti mož s Krasa, Založba Družina, Ljubljana 2007, str. 126–127.

strateški pomen so upoštevali že Rimljani. Na širše območje Pivke in južno so že v prvih stoletjih po letu 1000 posegale močne dinastije. Njihovo poseganje do Hrušice in Javornikov ter čez je dokaz, da je bilo območje južno od kraških prelazov zaželeno posest, prav zaradi svoje enkratne strateške pozicije. Tega so se zavedali Andeški, oglejski patriarhi, Babenberžani, Spanheimi, Habsburžani, goriški grofje, Benečani in drugi.

Notranjska in Kranjska

V tem delu razprave se bomo osredotočili na pokrajinske enote, ki so bile bolj ali manj povezane s pivškim svetom. Z dejstvi, ki bodo navedena, si omogočimo razmišljanje, da je bilo pivško območje tudi na širšem območju zahodne Slovenije posebno gravitacijsko območje, saj je bilo na poseben način povezano z Notranjsko, Kranjsko, Istro in Krasom.

Notranjska

Geografska opredelitev Notranjske je tudi danes vprašljiva, čeprav je bila ta pokrajina natančno določena že v avstrijskem obdobju, pred letom 1918. Ne glede na to pa prebivalstvo nekdanje Valvasorjeve Notranje in Srednje Kranjske tudi danes zaznava geografske ločnice, ki jo predstavljajo Javorniki in Snežniško pogorje. V zgodovinskem spominu so jim ostale razlike, ki se jih ni dalo administrativno izbrisati. Dejstvo je, da je Notranjska nastajala zahodno od kraških prelazov, torej na območju, ki je stoletja spadalo k Istri. Največ dokazov za to najdemo v Zgodovini Slovencev, kjer je prikazan razvoj slovenskih pokrajin od konca 10. do začetkov 13. stoletja⁴⁹. Kranjska krajina in Prakranjska nista nikoli segali čez Javornike, zato je bil vpliv Kranjske močan le tam, kjer se ni zaznal vpliv tako Istre kot Krasa.

To vprašanje lahko rešujemo že ob Valvasorjevem zemljevidu Notranjske kot četrtem delu Kranjske. Razberemo, da Notranjska (Inner Crain) meji na zahodu na Srednjo Kranjsko, ki ju razdvaja geografska pregrada Javornikov in Snežniškega pogorja. Na jugu sega Valvasorjeva Notranjska do Kvarnerskega zaliva, Istre in Tržaškega. Na njeni zahodni strani sta Furlanija in Tolminsko. Prav na severu poteka mejna črta z Gorenjsko⁵⁰.

Valvasor je bil eden prvih, ki je natančno določil vrsto prebivalstva na Notranjskem. Njemu je ta pokrajina predstavljala tisti del Kranjske, ki obsega »Kras, Pivko in kar sodi zraven«. Prav zaradi njenega obsega »ima četverje prebivalce, namreč Vipavce, Kraševce, Čiče in prave Kranjce«⁵¹. Temu je dodal tudi Pivčane, za katere pravi: »Razen tega so še prebivalci, ki se v jeziku in noši razlikujejo od prejšnjih in prebivajo pri Klani, Jablanici in tam okrog na Pivki, ker pa se ne ločijo mnogo od Vipavcev, Kraševcev in drugih, se ne bomo dolgo pri njih mudili; le toliko naj povemo, da imajo ti ljudje, ki jih navadna govornica

49 Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 161.

50 Glej: Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, Druga, izpopolnjena izdaja, Uredil Branko Reisp, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969, str. 73. Valvasorjeva Notranjska ne vključuje cerkniškega in loškega območja, ker je bil to svet, ki je spadal k Srednji Kranjski.

51 Janez Vajkard Valvasor, Slava vojvodine Kranjske, str. 46.

imenuje Pivčane, tako v noši kakor v jeziku po nekaj od vsakega sosedu.«⁵² S tem v zvezi se postavlja vprašanje, zakaj Valvasor govori o štirih vrstah prebivalcev na Notranjskem, Pivčane pa omenja kot prebivalce »tam okrog na Pivki.« Na to vprašanje lahko odgovorimo le ob pomoči zemljevidov Notranjske od 16. stoletja naprej.⁵³

Valvasorjeva Notranjska ali Inner Crain

Tudi na zemljevidu Janeza Homanna (1714) je Notranjska obdana z istimi pokrajinami in deželami, izjema je le, da ne sega do Kvarnerskega zaliva kot pri Valvasorju. Oba zemljevida nam predstavljata izhodiščno točko za razpravo o Notranjski in Kranjski⁵⁴, saj so bili njuni zemljevidi dolgo časa vzor opisom obeh pokrajin, kar se odraža že v delu Janeza Florijančiča.

Ker je Valvasorju zmanjkalo časa in sredstev, da bi izdelal veliko zemljepisno karto Kranjske, je to priložnost izkoristil Janez Dizma Florijančič. Obsežen zemljevid Kranjske je izdal leta 1744 v dvanajstih sekcijah. Notranjska (CARNIOLIA INTERIOR) je v 7. in 8. sekciji med Tržaškim ozemljem (Dominium Tergestinum) in Srednjo Kranjsko (Carniolia Media). Srednja Kranjska na vzhodu je mejila na Spodnjo Kranjsko (Carniolia Inferior), kar je takrat predstavljalo nekaj vmesnega med Notranjo in Spodnjo Kranjsko. Srednja Kranjska se je v 19. stoletju združila s prvinsko Notranjsko v pokrajino z istim imenom.⁵⁵

Za nadaljnjo razpravo je pomembno, kdaj se začenja pojavljati pojem Notranjske. Vasko Simoniti je v razpravi o vojaški organizaciji na Slovenskem napisal: »... pa je deželna veča razposlala javni razglas /.../ knežiji Kranjski in njej priključeni Slovenski krajini, Metliki, Istri in Krasu, da vsak /.../ napiše koliko konj za vojsko je pripravljen postaviti na pregled.«⁵⁶

S to predstavitevjo Kranjske in priključenih dežel je postalo jasno, da sta Istra in Kras pojmovana kot posebna, pripadajoča dela deželi Kranjski. V nadaljevanju je govora, da se je konjenica navadno zbirala na Kranjskem in Koroškem v glavnih deželnih mestih – Ljubljani in Celovcu. S tem v zvezi opozarja, na katere četrti je bila razdeljena Kranjska. Simoniti je v svoji razlagi uporabil pojem Notranjska tam, kjer je bilo tudi za Valvasorja govora o Mittel Crain, torej o

Srednji Kranjski⁵⁷. Natančnejšo razdelitev Kranjske za to obdobje je predstavil Bogo Grafenauer, ko je dejal, da je deželni knez oziroma cesar Friderik sredi 15. stoletja združil Kranjsko, Metliko in Pazijsko knežijo v »Kranjsko s pridruženimi gospostvi« in jo razdelil na štiri province ali glavarstva: (1) Kranjsko, ki obsega Gorenjsko, okolico Ljubljane in del Dolenjske; (2) Postojnsko z gospostvi na Krasu; (3) Istro in (4) Metliko z drugim delom Dolenjske.⁵⁸ Postojnsko in Pivško v celoti se v 15. in 16. stoletju še vedno obravnava kot Kras, kar je razvidno iz obravnave Vaska Simonitija, še posebej tam, kjer je govora o obrambnih ukrepih proti Turkom.⁵⁹

Iz te razdelitve izhaja, da se je Postojnsko (Pivško) s Krasom »in kar sodi zraven«⁶⁰ začelo postopoma obravnavati kot Notranjska že v 17. in dokončno v 18. stoletju, v času objave zemljevida Hacquetove Kranjske. Kar zadeva staro Notranjsko, je pomembno, da ima svoje izhodiščno območje daleč od zahodne strani Javornikov in Snežniškega pogorja. Zemljevid z naslovom Krainska deschela (1778), ki je bil objavljen v delu Baltazarja Hacqueta (1739 ali 1740–1815) *Oryctographia Carniolica*, razločno prikazuje Notranjsko na območju od Tržaškega zaliva do Snežniškega sveta. Z zemljevida, na katerem so naselja in pokrajinska območja v slovenskem jeziku, je razvidno, da Notranjska še ni vključevala krajev vzhodno od Javornikov.⁶¹

Od Valvasorja naprej se je obseg Notranjske spreminjal, saj so to zahtevale razmere predvsem v avstrijski državi. Posledica tega so bili tudi administrativni ukrepi Marije Terezije sredi 18. stoletja, ko je razdelila Kranjsko na tri kresije: ljubljansko, novomeško in postojnsko. Svet na Notranjskem je doživljal spremembe tudi v času Ilirskih provinc (1809–1813), saj so kresije nadomestili distrikti, ki so imeli sedeže na sedežih starih kresij. Sedež distrikta je bil tudi v Postojni. Ta se je delil na kantone Postojna, Idrija, Logatec, Senožeče, Lož in Cerkljica, kar v grobem predstavlja območje Notranjske v 19. stoletju.

Kranjska

Oblikovanje Kranjske je potekalo v procesih, ki so bili polni časovnih zastojev, poleg tega pa še vprašanj o umestnosti določenih območij v njenem okviru. Njenemu nastanku in razvoju je Ljudmil Hauptmann

52 Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, str. 47. Glej tudi opombo številka 29.

53 Poučna je Valvasorjeva splošna opredelitev Notranjske. Ta po njegovih trditvah obsega naslednje: od izliva Gradaščice v Ljubljano dve miljii (ena milja = 7420,44 m) navzgor ob Ljubljani – okrog Cerkljice na Snežnik in naprej do jugovzhodne točke Kranjske – okoli Klane do Učke – med Lupoglavom in Podgradom do jugozahodne točke – Golec – okrog Sacerba do Škoflja – pri Poseku k morju – Štivan – Lože – Ajdovščina – do iznad Tolmina in nato ob južni meji Gorenjske do Ljubljane. Glej: Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, str. 320, opomba št. 46.

54 Glej: Zemljevid Vojvodine Kranjske, Slovenske marke in Istre, ki ga je po predlogi barona Valvasorja izdelal znani nürnberski bakrorezec in geograf Janez Krstnik Homann. Zemljevid je povzet iz atlanta *Neuer Atlas über die ganze Welt, Nürnberg 1714*.

55 Glej reprint: Janez Dizma Florijančič pl. Grienfeld, *Deželopisna karta vojvodine Kranjske, Ljubljana 1744*.

56 Vasko Simoniti, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Slovenska matica, Ljubljana 1991, str. 80.

57 Vasko Simoniti poudarja, da so deželne četrti Kranjske Zgornja Kranjska (Gorenjska), Spodnja Kranjska (Dolenjska), Srednja Kranjska (Notranjska), Istra in Kras. Glej: Vasko Simoniti, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, str. 82. Tako razdeljena Kranjska ne bi bila razdeljena na četrtine, ampak na petine. Zakaj je Simoniti postavil enačaj med Srednjo Kranjsko in Notranjsko, je vprašanje. Valvasor je to poimenovanje rešil tako, da je bila Notranjska (Inner Crain) nekaj, kar je zunaj Srednje Kranjske.

58 Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II. zvezek, *Založba Kmečka knjiga, Ljubljana 1955*, str. 206.

59 V poštev pride celotno delo Vaska Simonitija, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*.

60 Janez V. Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, str. 46.

61 Glej: *Slovenska zgodovina v besedi in sliki, Mladinska knjiga, Ljubljana 2003*, str. 92–93. Opozoriti pa je treba na območje postojnske kresije, ki je segala vse do Loža, Cerkljice in Vrhnike. Glej: *Kresije v Notranjavstrijskih deželah za časa Jožefa II.*, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1999*, str. 190. Tako se začenja vstopanje notranjskega pokrajinskega območja v svet Valvasorjeve Srednje Kranjske. Drugače povedano: v tem se odraža strateška lega Postojne in Pivškega.

nametil razpravo o nastanku in razvoju Kranjske, v kateri je poudarjeno, da je bilo izhodišče za njen nastanek v času otonskih (nemških) cesarjev. Še posebej je bilo odločilno obdobje v času boja proti Madžarom, ko se oblikujeta Kranjska in Savinjska marka⁶². Prav iz priključene Savinjske krajine izhaja pozneje dvojno ime za Kranjsko: Kranjska in Slovenska marka. Izraz Slovenska marka je pomenil staro Savinjsko krajino znotraj razširjene Kranjske, še pogosteje pa le tisti del nekdanje Savinjske krajine, ki je na jugu segal čez Savo, torej Dolenjska do Krke⁶³.

Kranjska je nastajala v posebnih pogojih, zato je toliko večja vloga Habsburžanov, ki jih je zanimal njen celoviti teritorij. Zato pa je bil potreben čas, ki je prišel v 15. stoletju, ko je vladal že imenovani knez in nemški cesar Friderik III.

Kras in Istra

Kras

Kras kot geografska regija je bila že od rimskih časov naprej vključena v različne pokrajine, saj so o tem odločali interesi na strateški ravni, pa tudi njegov geopolitični položaj.⁶⁴ Vedno obravnavan le kot geografski pojem se je Kras vključeval na območje med Javorniki in Tržaškim zalivom ter med Postojnskimi vrati in Kvarnerjem. Odločilno, strateško vlogo v tej pokrajini sta imela predvsem znameniti prehod na severnem obrobju kraškega sveta (Postojnska vrata) in južni kraški rob, ki je odigral obrambno linijo med Benetkami in Avstrijo. S tem opisom se poudarja pomen kraškega sveta, saj je ustvaril tak geostrateški položaj⁶⁵ med Kranjsko in Istro, kakršen mu je bil določen zaradi prehodnosti in obrambnih zmožnosti. V različnih študijah se je velikokrat zanemarjala prav njegova celovitost, kot da bi pozabili na sporočilo Valvasorja o posebni naravi Krasa. Njegovo pojavnost moramo sprejemati v obsegu, kakršen je bil določen v gornjih vrsticah. Šele pod tem pogojem bomo spoznali Kras, vse do njegovega južnega roba, kjer so na stiku z Istro že v prazgodovini nastala gradišča ali kaštelirji, ki so nadzorovali poti iz notranjosti

62 Za boljše razumevanje nadaljnjih razlag je treba vedeti, da je Savinjska marka vključevala tudi večino Dolenjske. Ta del se pozneje imenuje Slovenska krajina. Savinjska krajina pa je bila le ena izmed sestavin bodoče Kranjske, zato moramo usmeriti pozornost na Kranjsko krajino (Prakranjska), ki je bila zahodna sosedja Savinjske krajine (glej zemljevid Ljudmila Hauptmanna). V letih od 1035 do 1100 je prišlo do združitve Kranjske in Savinjske krajine v »veliko Kranjsko«. Taka Kranjska je obstajala do leta 1331 (1311), ko se ozemlje Savinjske krajine vzhodno od Save priključi Štajerski. Velika Kranjska se je imenovala Kranjska in Slovenska marka. Navedeno besedilo je iz dela Slovenska zgodovina v besedi in sliki, str. 35 (Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 2003).

63 Zgodovina Slovencev, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 92.

64 Geopolitični položaj pomeni tisto vrsto geografske lokacije, ki upošteva dejavnike, pomembne za notranje in zunanje politične razmere oziroma mednarodni položaj neke države. Iz tega se da zaključiti, da geopolitični položaj vključuje v oceno pomena kombinacije geografskih in političnih dejavnikov. Glej: Zvonimir Bratun, Geografski dejavniki državovarnostnega sistema Republike Slovenije, str. 20.

65 Pod geostrateškim položajem Bratun (po Paviću) razume tisto vrsto geografske in politične lokacije, ki upošteva tudi ustrezne vojne in politične vidike bodisi regionalne, državne oziroma globalne strategije. Tako se v okviru geopolitičnega položaja pojavljajo termini tamponski položaj, položaj v obkolitvi, mejni položaj idr. Glej: Zvonimir Bratun, Geografski dejavniki državovarnostnega sistema Republike Slovenije, str. 20.

celine na istrski polotok.

Hauptmann, ki se je zavedal vprašanja obsega te pokrajinske entitete, je poudarjal, da je Kras v najširšem smislu obsegal celotno planoto od Tržaškega zaliva do Ljubljanske kotline, v najožjem smislu pa je bil omejen na zaledje Trsta do kotline Reke in Goriškega. Ker je vedel, da obstajajo tudi drugačne utemeljitve, je opozarjal, da obstaja še neki Kras, ki izhaja iz upravne razdelitve oglejske posesti. Kot primer je navedel posestva na starokranjskem Krasu (vzhodno od Javornikov), ki so bila podrejena gastaldu v Ložu. Posestva v Vipavski dolini in okoli Pivke pa so sestavljala dve gastaldiji: Vipavo in Postojno ali »tiste na Krasu«.⁶⁶ Ko se je v času posedovanja oglejskih patriarhov določala lega cerkniške pokrajine, se je zatrjevalo, da je to pokrajina, ki leži na Krasu. Andrej Komac (1970–2003) je znal to dejstvo uspešno utemeljevati, saj je velikokrat prav dinastovo posedovanje območja določalo opredelitev območne pripadnosti. V tem primeru so oglejski patriarhi zaznamovali poimenovanje svoje posesti na vzhodni strani Javornikov. V nadaljevanju Komac utemeljuje vprašanje, zakaj takšno nenavadno poimenovanje, saj naj bi bili do izraza Kras upravičeni le na zahodni strani Javornikov. Čeprav je bilo to območje že onkraj kraških prehodov, se je v širšem geografskem smislu pogosto opredeljevalo kot ležeče »na Krasu«⁶⁷ prav zaradi posestnih pravic Ogleja. Če je Cerknica še sredi 11. stoletja spadala v pravni okvir Kranjske, je slika dobri dve stoletji povsem drugačna. Uspešno uveljavljanje patriarhovega gospostva je bilo odločilno za politično in pravno pripadnost loško-cerkniškega območja. Že zgodovinar Okoliš je razmere dobro ocenil, ko je zapisal, da je bil Lož z okolico v drugi polovici 13. stoletja bolj kot na Kranjsko vezan na Furlanijo in drugo oglejsko posest na Krasu.⁶⁸ Tako pojmovanje bi lahko obstajalo še v 14. stoletju, v 15. pa se je že izničila posvetna moč oglejskih patriarhov, zato se je pojmovanje Krasa umaknilo zahodno od Javornikov. Vasko Simoniti dokazuje obstoj termina Kras na območju zahodno od Javornikov. To je dokazano v njegovi študiji, ko razpravlja o vojaški organizaciji v 16. stoletju na Slovenskem. V svojem delu je opisal, v katere smeri so morala potovati obvestila o turški nevarnosti. Iz priloženih zemljevidov se lahko prepričamo, kaj so takrat imeli za Istro in Kras. Primer za to je tudi cesarjev ukaz deželnemu glavarju Ivanu Auerspergu za Kranjsko, ki pravi, da mora postaviti signalno organizacijo na Kranjskem, v Istri in na Krasu.⁶⁹ Signalna organizacija na Krasu in Istri je potekala v smeri Gerovo–Klana–Učka–Lupoglav–Pazin–Kršan–Kozljak–Lisac–Gotnik–Šilentabor–Postojna–Hošperk pri Planini–Vrhniko–Ljubljana.

Istra

Istra je vse od rimskih časov naprej vključevala v svoj okvir tudi Kras in Pivško. Iz zemljevidov, ki so objavljeni v knjigi Zgodovina Slovencev,⁷⁰ se lahko prepričamo, do kje je potekala severna in

66 Ljudmil Hauptmann, Nastanek in razvoj Kranjske, str. 53.

67 Andrej Komac: Od mejne grofje do dežele (Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju), Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana 2006, str. 253–256.

68 Andrej Komac: Od mejne grofje do dežele, str. 256.

69 Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, str. 169–179. Morda je bil ta ukaz posledica turškega vdora na Kras, saj so njihove enote nepričakovano vpadle tudi na Pivško 22. aprila 1522.

70 Primer za to je zemljevid na 157. strani navedenega dela, na katerem je prikazano

severovzhodna meja Istre. Tudi Valvasor je dokazoval, da mejna črta med Istro in Pivko poteka po kraškem robu. S tem, ko smo bili seznanjeni s potekom obrambne linije kraškega roba⁷¹, se postavlja vprašanje razmejitve Krasa na pivški in istrski del. Take delitve pa so za prebivalstvo težko sprejemljive, saj določa njihovo miselnost in poveztivost narava danega sveta. Zato je tudi v tem primeru nadvladala tradicija pokrajinske miselnosti, ki določa pripadnost prebivalcev na podlagi značilnosti geografskega okolja, to pa je bilo odločilno v razmerjih Istra, Kras in Pivško. Tudi na zemljevidu, na katerem je prikazan razvoj slovenskih pokrajin od konca 10. do začetka 13. stoletja, je Pivško še vedno v okviru Istre. Šele v drugi polovici 14. stoletja je svet na Pivki podrejen Habsburžanom, s čimer se začenja umeščanje te pokrajine h Kranjski.

Hauptmann z dvema diplomatskima aktoma dokazuje nadvlado termina Istra nad Krasom, kar ima določen pomen. V listinah, ki sta bili napisani leta 1261 v času pogajanj med patriarhom in Ulrikovim naslednikom Otokarjem II. Přemyslom (1230–1278), je poudarjena lega podarjenih posestnih pravic. V prvi listini je napisano »in Carso et Forojulii«, v drugi pa »in Forojulii et Istriis«. To pomeni, da gre v obeh primerih za isto krajino, saj je bil Kras del Istre. Pravilnost tega sklepa potrjuje tudi cerkvena geografija, saj je tržaška škofija, ki je bila v grofiji Istra, vključevala Kras vse do kranjske meje.⁷² S tem, ko se je Istra do prihoda Habsburžanov pokazala kot gravitacijsko težišče Krasa, se je v naslednjih stoletjih vse bolj oddaljevala od pokrajinskih entitet, ki so ji včasih pripadale (Kras in Pivško). Ko so Habsburžani leta 1374 po goriških grofih dedovali Pazinsko grofijo, se je s tem pospešila razdelitev polotoka. Nekdaj istrski Kras je postal sestavni del Kranjske, Pazinska grofija pa je prišla v okvir Kranjske kot »prikrajnena« dežela. Ostalo je prišlo v roke Benetkam.

V 15. stoletju so politične, vojaške in zatem upravne razmere povzročile, da sta se Istra in Kras ločila, saj se je Kranjska razdelila na četrtine. Tako je bila po Hauptmannu Nova Kranjska takoj po ustanovitvi razčlenjena na štiri »provinc«, med drugimi tudi Istro v mejah istoimenske grofije.⁷³ Prav na teh ločenih državnih območjih se je dokazovala želja Avstrije in Benetk, da bi obvladovale območja severno od Istre. V dveh stoletjih je Beneška republika imela dve vojni z Avstrijo. Prva, imenovana beneško-avstrijska, je trajala od leta 1508 do leta 1516, druga, imenovana uskoška ali gradiščanska, pa od leta 1615 do leta 1617. Območje Kraškega roba ni bilo cilj vojaških operacij, vendar je bilo kot obmejno območje zelo prizadeto, saj so tam ropale avstrijske ali beneške vojaške enote.⁷⁴ Tako stanje med državama je trajalo do leta 1797, ko je Napoleon »odpravil« Beneško republiko v zgodovino.

območje Velike Karantanije s krajinami. Ob vojvodini Koroški so nanizane Karantanska, Podravska, Savinjska, Kranjska in Istrska krajina kot južna soseda Furlanske krajine. Vzhodna istrska meja je onkraj Javornikov, kar pomeni, da vključuje Kras in Pivko. Prav Kras in Pivka postaneta pozneje geografski enoti v Notranji Kranjski (glej Valvasorjev zemljevid Notranjske).

71 Božidar Gombač, *Obrambna linija Kraškega roba*, str. 98–100.

72 Gledano iz Pivškega je bila Kranjska meja takrat onkraj Hrušice in Javornikov. Več: Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 56.

73 Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 142–143.

74 Božidar Guštin, *Obrambna linija Kraškega roba*, str. 99.

Obdobje predrimskih ljudstev

Uvodna pojasnila

Večji dela današnje Notranjske, pa tudi Pivškega, je bilo že od halštatskega in atenskega obdobja ter pozne antike naprej⁷⁵ izrazito prehodno ozemlje, česar so se zavedala takratna ljudstva že pred prihodom rimskih legij. Zato bodo v tem delu prispevka opisovani strateški pomen tega območja in posledice tega, ki so se kazale pri gradnji posebnega tipa utrjenih naselij ob komunikacijah in prehodih. Poleg tega bo opozorjeno na njihovo vključenost v regionalni obrambni sistem v okviru notranjsko-kraške skupine plemen. V tem sklopu vprašanj se bo poskušalo pojasniti temeljno vprašanje: kaj je določalo gradnjo posameznega naselja oziroma gradišča in kakšni taktični postopki ter strateški razmisleki so botrovali pri obrambnih prizadevanjih predrimskih ljudstev na Pivškem ter ob zgornjem toku Reke.

Znano je, da je bila večina naselbin na Pivškem in v dolini Reke utrjenih že v bronasti dobi, kar je bilo značilno za halštatsko obdobje. Gradišča so ležala na dvignjenih in razglednih položajih, kar jim je zagotavljalo dodatno varnost. Nižinska poselitve, brez utrdbenih sistemov, je bila samo v Postojnski kotlini. Čeprav na obravnavanem območju še ni natančnih arheoloških raziskav, je jasno, da je bila poseljenost precej gosta tako v predrimskem obdobju kot v pozni antiki, ko prevladujejo višinske utrjene naselbine. Zgodnje rimsko obdobje nam v nasprotju s pozno antiko postavlja vprašanja, kje in koliko je še neodkritih nižinskih naselbin na širšem območju Pivškega in južneje.⁷⁶

V 10. stol. pr. n. št. se je oblikovala notranjska skupina plemen, ki sega v starejšo železno dobo in je bila povezana s severnojadranskim kulturnim prostorom. V obdobju kulture žarnih grobišč so se pojavili najstarejši sledovi na celi vrsti velikih višinskih naselij na Pivškem in ob zgornji Reki. Vprašanje je, kako močne so bile te naselbine in ali so bile že od vsega začetka utrjene. Njihova enakomerna razporeditev kaže na obvladovanje celotne pokrajine, in to na način, ki se je nadaljeval v naslednja obdobja. Znano je, da so bile postavljene naravno zavarovane razgledne točke, ki so ležale večinoma na mejnih območjih med krasom in flišem. Iz razporeditve bronastodobnih in poznejših naselbin je videti, da je pomembno vlogo igral nadzor nad potmi, ki so potekale ob severnem robu Postojnske kotline in po zahodnem robu Zgornje Pivke. Poleg tega je bil organiziran stalen nadzor nad vsemi prehodi, ki so vodili izven območja, saj je bila to operativna nujnost ljudstev oziroma plemen halštatske notranjsko-

75 Obravnavana obdobja predrimskih ljudstev na tleh Notranjske in Pivškega bodo zajela halštatsko (od 8. do 4. stol. pr. n. št.) in latensko obdobje (od 3. stol. pr. n. št. do prihoda Rimljanov) ter rimsko, antično dobo do propada zahodnega rimskega cesarstva v 5. stoletju.

76 S temi vprašanji se je ukvarjala Jana Horvat v prispevku *Poselitve na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike* (v: *Voda in življenje v kamniti pokrajini Kras*, Založba ZRC, Ljubljana 2005), str. 221. Njena študija upošteva Pivško in zgornji tok Reke, kar je identično z Valvasorjevo interpretacijo pivškega sveta. Rad bi opozoril, da je Horvatova obravnavala geografski prostor, ki ga je posejevalo keltsko-ilirsko prebivalstvo.

kraške skupine.

Zgodovinar Peter Petru ugotavlja, da zgodovinska in arheološka stroka še nista našli dokončnega odgovora, kaj je določalo postavljanje višinskih utrjenih naselij. Domneva pa, da so bile glavni vzrok nemirne razmere v času prodorov vzhodnih ljudstev v 8. stol. pr. n. št. Drugi vzrok naj bi bile spremenjene vremenske razmere, saj je prišlo v tem času do obrata iz tople klime v vlažno atlantsko podnebje. Mogoče je bilo pri načrtovanju utrjevanju človeških bivališč prisotnih še več dejavnikov, ki še niso znani.⁷⁷

Poselitev Pivškega in zgornjega toka reke - kot območja nekdanje historične Pivke

Med naravnimi pogoji, ki so določali poselitev sveta na Pivki in v zgornjem toku Reke, je bila najpomembnejša geološka sestava tal. Od nje so bile odvisne tako oblikovanost ozemlja kot tudi prisotnost ali odsotnost površinske vode ter kakovost obdelovalnih površin. Na Pivškem in območju zgornjega toka Reke se prepletajo trije tipi površja: kras, fliš in aluvialni nanosi. Kraški svet predstavljajo planote in široka podolja, ki so brez površinske vode in z manj primerno zemljo za poljedelstvo. Flišna območja imajo številne izvire in površinske vodotoke ter dobra kmetijska zemljišča. Je pa flišna pokrajina hribovita, razbrazdana z globokimi grapami. To se lahko opazi, če opazujemo svet od Postojske kotline proti Kvarnerskemu zalivu, kjer so razvrščene različne geografske enote⁷⁸, ki so določale pogoje za življenje prebivalstvu v halštatski in latenski dobi. Poleg geološke sestave tal je vplivalo na življenje tudi geografsko okolje, za katerega je bila značilna izrazita prehodnost, zaradi česar sta bila poudarjena vojaško-strateški in geopolitični dejavniki.

Za območje Pivškega in širše je značilno, da je bilo malo naselbin na odročnih kraških predelih. Največ naselbin je ležalo na območjih blizu meje med apnenecem in flišem. Praviloma so bile naselbine postavljene na zakrasele vzpetine, vendar je bilo v bližini flišno območje in zato voda. Utrjena naselja na ugodnih legah so prebivalcem ponujala varnost, preglednost in pogoje za pašo ter pridelovanje hrane. Tako značilno lego so imele naselbine, ki so ležale na skalnatem apnenčastem grebenu med krajema Pivka in Šembije.⁷⁹

Temu naravnemu okolju se je moralo prilagajati tudi ljudstvo keltsko-ilirskih Japodov.⁸⁰ Že pred prihodom Rimljanov se je na območju

77 Peter Petru, *Starejša železna doba*, v: *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 51–52.

78 Geografske enote so Postojska kotlina (blaga flišna pokrajina, močvirne naplavinске ravnice, na obrobju kras), Zgornja Pivka (pretežno kraško, široko podolje), Košana dolina (severni, kraški, osrednji in južni, flišen del), Ilirskobistriška kotlina (na osrednjem delu mokrotno naplavinško območje, obrobja flišna in kraška), Podgora (široka dolina ob reki Reki je območje mokrotnih aluvialnih nanosov, obrobje je flišno, pod robom Snežniške planote so močni kraški izviri), Jelšanska brda (blago flišno gričevje) in Jelšansko podolje (kras). Glej: Jana Horvat, *Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike*, v: *Voda in življenje v kamniti pokrajini Kras*, Založba ZRC, Ljubljana 2005, str. 3236.

79 Jana Horvat, *Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke*, str. 236.

80 Na podlagi razpoložljivih virov ni mogoče pojasniti razmerja med navedenimi štirimi lokalnimi skupinami in regionalno vodilnimi ljudstvi Histrov na istrskem polotoku, Japodov v njegovem severovzhodnem in Karnov v severozahodnem zaledju. Že antični pisci omenjajo, da so se ljudstva mešala s sosednjimi ali predhodnimi

južno od kraških prehodov⁸¹ zgradila vrsta utrjenih naselbin, ki so predstavljena v prispevkih Mehtilde Urleb in Jane Horvat. Svet na Pivki in pokrajina ob reki Reki sta bila v širšem geografskem prostoru zahodne Slovenije zaradi svojega strateškega položaja izpostavljena prav zaradi svoje prehodnosti in ugodne lege. Prav zato je bila v halštatskem obdobju zgrajena vrsta gradišč od Potojskih vrat do Kastava. Ta so bila povezana v učinkovitem obrambnem sistemu, saj so bila izpostavljena istemu sovražniku – Rimljanom. Katera ljudstva so se v okviru notranjsko-kraško skupine vojskovala proti rimski vojski, ostaja v tem prispevku odprto. Morda so bile skupine Histrov (Menonkaleni, Katali, Subokrini in Fekuzi), Japodov in Karnov ali samo Japodov tiste, ki so branile širše območje Pivškega vse tja do obrobja Kastava.⁸²

Tako kot preostalo notranjsko območje se je tudi Pivško Rimljanom upiralo ob pomoči utrjenih gradišč. Teh pa ni bilo malo. Martina Urleb je v svojem prispevku⁸³ opozorila, da Pivško kotlino na zahodni strani obrobja vrsta hribov in gričev. Nekateri od teh, ki so bili že po naravi zavarovani s strmimi pobočji, so bili na vrhu še posebej utrjeni z nasipi iz kamernja in zemlje. Gradišča te vrste so bila v nesklenjeni črti, ki je potekala od Šmihela pod Nanosom prek Hruševja, Slavine, Pivke, Zagorja, Knežaka proti Ilirski Bistrici in južno od nje.⁸⁴

Jana Horvat v prispevku *Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke* navaja 50 gradišč, ki naj bi se razprostirala od severozahodnega roba Potojske kotline do zgornjega toka Reke na ilirskobistriškem območju. Njena študija nam omogoča, da spoznamo utrjeno obrambno linijo, ob pomoči katere so poskušali keltizirani Japodi zaustaviti rimsko vojsko. Na posebej izdelanih zemljevidih so predstavljena gradišča tako, da omogočajo oceno distribucije in zgostitve na določenih območjih.

Ker je Horvatova označila gradišča in druga najdišča oziroma naselja v svoji študiji s številko in imenom, bo njen način označevanja uporabljen tudi v tem prispevku, predvsem zaradi objektivnosti določanja kraja naselbine. Pomembnejšim gradiščem na izpostavljenih točkah bo dodano tudi primerno besedilo, saj bo le tako mogoče predstaviti njihov strateški pomen ob komunikacijah in

staroselskim prebivalstvom: Karni in Furlanji z Veneti, Japodi na območju Okre pa naj bi bili po Strabonovih besedah pravzaprav mešanica Keltov in Ilirov (torej »keltskih« Karnov in »ilirskih« Japodov. Glej: Rajko Bratož, *Rimska zgodovina 1*, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana, *Zveza zgodovinskih društev Slovenije*, Študentska založba in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2007, str. 220; tudi: Bogo Grafenauer umešča Japode med Julijske Alpe in Snežnik ter vse do Velebita, Ogulina in Bihača v Bosni. Glej: njegovo delo *Zgodovina slovenskega naroda*, I. zvezek, *Založba Knežka knjiga*, Ljubljana 1954, str. 49.

81 O predzgodovinskih gradiščih in utrdbah v Pivški kotlini je obširno napisano v delu KRAS, *Voda in življenje v kamniti pokrajini*. Glej: *Poselitev in raba zakrasedlega sveta zahodne Slovenije* (od 167. strani naprej).

82 Poleg Japodov bi v to skupino verjetno spadala tudi morebitna histrska plemena. V Istarski enciklopediji iz leta 2005 (Leksikografski zavod Miroslav Krleža) je v okviru gesla Histri na strani 300 pojasnjeno, da se s Histri povezujejo Katali, Subokrini in Rundikiti. Na zemljevidu, ki je v tej enciklopediji, so navedena plemena oziroma ljudstva risana na območje širšega Pivškega in Brkinov. V *Zgodovini Slovencev* na 69. strani (1979) piše, da so bili Rundikiti naseljeni pod Slavnikom, Subokrini v dolini Pivke in Vipavski dolini, Katali v dolini Reke in zaledju Koprščne, Menonkaleni pa na robu Krasa.

83 Mehtilda Urleb, *Gradišča v Pivški kotlini*, v: *Ljudje in kraji ob Pivki*, Kulturna skupnost Potojna 1875, ponatis Občina Potojna 2004, 64–73.

84 Mehtilda Urleb, *Gradišča v Pivški kotlini*, str. 64–65.

prehodih. Skupine gradišč in druge naselbine so v štirih geografskih sklopih, in sicer Postojnska kotlina (Spodnja Pivka), Zgornja Pivka, Košanska dolina in dolina zgornjega toka Reke.

Vse štiri geografske enote sestavljajo geografsko območje, ki je bilo stoletja imenovano Pivško.⁸⁵

Gradišča in ostale naselbine v Postojnski kotlini (Spodnja Pivka)

1. Sušec /Razdrto/, 2. Preval /Razdrto/, 3. Mandrga /Razdrto/, 4. Žingarica /Razdrto/, 5. Gradišče /Razdrto/, 6. Goli vrh /Razdrto/, 7. Dolgi grič /Strane/, 8. Grad /Šmihel pod Nanosom/, 9. Jama pod Jamskim gradom /Predjama/, 10. Nad Stenami /Hruševje/, 11. Stari grad /Hruševje/, 12. Krivec /Orehok/, 13. Veliki Otok – okolica /Veliki Otok/, 14. Mačkovec /Veliki Otok/, 15. Sovič /Postojna/, 16. Postojna – pod železniško postajo /Postojna/, 17. Ječmerje /Stara vas pri Postojni/, 18. Ribniške njive /Stara vas pri Postojni/.

Skupaj: 18 utrjenih naselbin.

Grad – Šmihel pod Nanosom /8/

Utrjena naselbina je bila zgrajena na griču in dvignjena približno 50 metrov nad okolico. Geološka osnova je fliš. V neposredni okolici naselbine je več izvirov. Arheološka raziskovanja so dokazala, da so bile na tej lokaciji prisotne kultura žarnih grobišč, starejša in mlajša železna doba ter pozna antika. Gradišče v Šmihelu pod Nanosom je bilo obsežno in utrjeno naselje in največje na Notranjskem. Nprekinjeno je tam živelo prebivalstvo od 8. do 2. stoletja pr. n. št. Posamezne najdbe kažejo na zelo skromno nadaljevanje v poznolatskem obdobju in mogočo ponovno ožvitev v poznoantičnem obdobju.⁸⁶ Številni raziskovalci so bili prepričani, da je bilo v tem kraju japonsko mesto Metulum, »ki se je dolgo časa vztrajno branilo proti napadom cesarja Avgusta (63 pr. n. št. – 14 n. št).«⁸⁷

Gradišče je bilo na zahodni strani zavarovano s strmim pobočjem Nanosa, na vzhodni strani pa je bil položnejši svet, primeren za cestno komunikacijo v smeri Razdrto–Studeno–Strmica–Planina. Zgodovinar Josip Gruden piše, da bilo na območju gradišča »važno križišče cest, ki so od primorskih krajev, iz reške, tržaške in akvilejske okolice vodile proti šmihelskemu gradišču in se tu združile v eno prog, ki je šla čez Studeno, Planino, Logatec v ljubljansko ravnino.«⁸⁸

Sovič nad Postojno /15/

Nad Postojno je bilo gradišče na Soviču. Ležalo je na zahodnem območju tega naselja, kar je zagotavljalo učinkovit nadzor nad strateškimi cestnimi komunikacijami južno od Postojnskih vrat. Poleg tega je gradišče omogočalo obrambo ožjega območja v

Postojnski kotlini. Utrjena naselbina je bila na vzpetini, ki se dviga okoli 130 m nad bolj ravno okolico. Dokazana je prisotnost starejše železne in rimske dobe.

Zgornja Pivka

19. Baba /Slavina/, 20. Ambroževo gradišče /Slavina/, 21. Gradišče /Selce pri Pivki/, 22. Sela /Trnje pri Pivki/, 23. Vasišče /Trnje pri Pivki/, 24. Gradišče na Kerinu /Pivka/, 25. Sv. Primož /Radohova vas pri Pivki/, 26. Šilentabor /med Knežakom in Pivko/, 27. Grmada /Zagorje pri Pivki/, 28. Gradišče na Čepni /Zagorje pri Pivki/, 29. Gradišče Pod studentcem /Knežak/, 30. Reber /Knežak/, 31. Gradišče /Šembije/, 32. Gradec /Juršče/, 33. Gradišče pri Baču /Bač/, 34. Obroba /Knežak/, 35. Veliki Devin /Koritnice/.

Skupaj: 17 utrjenih naselbin

Pri vasi Slavina, na griču Baba, je bilo manjše gradišče z okopi. Večje gradišče je bilo na griču zahodno od vasi, ki se danes imenuje Ambroževo gradišče. Naselje je bilo zelo utrjeno in je imelo v razmerju s številnimi gradišči na Pivškem izredno ugodno lego. Postavljeno je bilo tako, da je omogočalo povezavo med gradišči v širši okolici, kar kaže na njeno zelo pomembno strateško lego, ki je še premalo raziskana. Gotovo je imelo zato vodilno vlogo pri zagotavljanju obrambnih aktivnosti širšega območja. Lega gradišča je omogočala razmeroma stalno poselitev, saj je bilo obljudeno in poseljeno že v starejši železni in rimski dobi.⁸⁹

Baba pri Slavini /19/

Gradišče Baba je ležalo na vzpetini približno 80 m nad dolino severozahodno od vasi Slavina in od Ambroževega gradišča, ki je bilo oddaljeno okoli 600 m zračne črte. Gradišče je bilo obdano z nasipom, v notranjosti se še danes vidijo terase in kotanje. Dokazane so bile mlajša kultura žarnih grobišč in starejša ter mlajša železna doba.

Ambroževo gradišče pri Slavini /20/

Ambroževo gradišče je ležalo na terasastem griču jugozahodno od vasi Slavina. Obdano je bilo z močnim nasipom. Zelo verjetno je bilo neprekinjeno poseljeno vso starejšo (halštatsko) in mlajšo (latensko) železno dobo. V tem času so verjetno nastali tudi veliki okopi, ki so varovali naselje. Utrjena naselbina je ležala na vzpetini, dvignjena od 50 do 80 m nad grapami. Geološka osnova je fliš. Tik pod gradiščem so občasni vodotoki, najbližji je oddaljen le okoli 100 m. Dokazani so kultura žarnih grobišč, starejša in mlajša železna doba in avgustejsko obdobje. Na začetku 1. stol. n. št. naselbina zamre.

Na vzhodni strani je bila mimo gradišča speljana pot oziroma cesta strateškega pomena. Njena trasa je potekala v smeri Postojna–Matenja vas–Slavina–Selce–Pivka–Radohova vas–Zagorje – Knežak–Šembije–Ilirska Bistrica in proti Kvamerskemu zalivu.

⁸⁵ Tudi v tem primeru se lahko sklicujemo na J. V. Valvasorja in J. D. Florjančiča.

⁸⁶ Vsi kratki vsebinski povzetki bodo temeljili na ugotovitvah Jane Horvat, ki so predstavljene v njeni študiji Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke. To se bo nanašalo na gradišča in druge lokacije, ki so oštevilčene.

⁸⁷ Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Mohorjeva družba, Celje 1992 (ponatis ob 140. obletnici prve izdaje), str. 17.

⁸⁸ Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 16.

⁸⁹ Mehtilda Urleb, Gradišča v Pivški kotlini, str. 67–68.

Gradišče na Kerinu nad Pivko /24/

Nad Pivko je bilo gradišče na hribu, imenovanem Kerin. Gradišče je ležalo ob naravnem prehodu iz doline Reke v kotlino Pivke. Zaradi strateško pomembne lege je bilo poseljeno že v predzgodovinski dobi. Tudi Rimljani so zaradi istih razlogov kot ljudstvo pred njimi izkoristili njegov položaj. Gradišče je bila utrjena naselbina, ki se je dvigala 50 m in več nad dolino oziroma ravnino pod njim. Arheološke raziskave so dokazale kulturo žarnih grobišč, starejšo in mlajšo železno dobo in najdbe iz rimskega obdobja (1.–4. stol. n. št.). Med najdbami so dobro zastopane halštatska in latenska doba ter zgodnja in pozna rimska doba.

Na vzhodni strani Kerina je strmo zaobljen hrib Primož, na katerem sta bili predrimska in rimska utrdba.

Gradišče na Primožu nad Radohovo vasjo /25/

Gradišče nad Radohovo vasjo je bila utrjena naselbina na vzpetini približno 100 m nad dolino. Arheologija dokazuje mlajšo kulturo žarnih grobišč, starejšo železno dobo in prisotnost Rimljanov od 3. do začetka 5. stoletja n. št. Posamične novčene najdbe spadajo v pozno rimsko dobo, pri čemer izrazito prevladuje druga polovica 4. st. Obe utrdbi, tako na Kerinu kot Primožu, sta obvladovali poti iz smeri Ljubljana–Postojnska vrata ter iz smeri Vipava–Razdrto–Pivška kotlina–Kvarnerski zaliv. Utrdbi sta lahko nadzorovali tudi traso, ki je šla v smeri Kvarnerski zaliv–Košanska dolina–Pivška kotlina.

Nedaleč od Primoža in Kerina je bilo gradišče na Šilentaboru, ki je bilo eno največjih gradišč na Pivškem. Na istem grebenu, vendar južneje, je bilo tudi gradišče Na Čepni (791 m). Na obeh gradiščih so Rimljani postavili utrdbi.

Gradišče Šilentabor nad Knežakom oziroma pri Pivki /26/

Obsežna utrjena naselbina (1414 m) je ležala na planoti, ob robu ostrega grebena, ki pada 200 m globoko. Najbližji izvir je okoli 100 m pod strmim robom naselbine, okoli 150 m daleč. Dokazani so kultura žarnih grobišč, starejša in mlajša železna doba ter obdobje Rimljanov od 1. do 5. stol. n. št. Posamezne najdbe spadajo v halštatsko in latensko dobo. Novčene najdbe potrjujejo poselitev še na začetku 1. stol. n. št., nato sledita dolgotrajen upad naselbine ter ponovna oživitve v drugi polovici 3. in predvsem 4. stol. n. št.

Prav zaradi svoje lege je bil mogoč razgled od Kvarnerskega zaliva in Čičarje do Dolomitov, Nanosa, Javornikov in Snežnika, kar je bilo še pomembno za njegovo strateško vlogo. Mimo Šilentabora so bile speljane cestne povezave od Tarsatike proti Emoni ter s Krasa prek Pivke in Starega trga pri Ložu proti gornji Pivki.⁹⁰

Pri Knežaku so bila tri gradišča, kar dokazuje precejšnja koncentracija predrimskega prebivalstva in pomembno obrambno območje. V njih

so bili najdeni predmeti iz predrimske in rimske dobe. Na zahodni strani Javornikov pa je bilo gradišče na hribu Gradec pri Jurščah, ki je verjetno izvajalo nadzor nad prometom iz Loške doline prek prehoda pri Starih Ogencah. Tudi to gradišče je bilo strateškega pomena, saj je nadzorovalo prometne tokove z obeh strani Javornikov.

Košanska dolina

36. Neverški boršt /Neverke/, 37. Štirna /Čepno/, 38. Gradišče /Gornja Košana/, 39. Bolunc /Mala Pristava/.

Skupaj: Štiri utrjene naselbine.

Gradišče pri Gornji Košani /38/

Utrjeno naselje je ležalo na griču, ki se danes imenuje Gradišče. Naselje je bilo postavljeno 40 m nad okolico. Ugotovljene so mlajša kultura žarnih grobišč, starejša in mlajša železna doba ter rimsko obdobje od 1. do 4. stol. n. št. Na enem od grebenov, ki se vzpenjajo proti Gradišču, je bilo odkrito grobišče ali kulturni kraj, ki je verjetno pripadal naselbini Parti pri Stari Sušici.

Gradišče je ležalo na območju, kjer sta verjetno potekali dve trasi: prva v smeri Pivška kotlina–Košanska dolina–območje južno od Vremščice, druga pa po dolini reke Reke.

Dolina zgornjega toka Reke

40. Gradišče nad Trnovim, 41. Gradina v Ilirski Bistrici, 42. Na Vidmu, 43. Sv. Ahac, 44. Griža, 46. Javor, 47. Gradišče pri Jelšanah (632 m), 48. Sušnjak, 49. Sv. Katarina, 50. Gradina pri Jelšanah, nad Šapjanami (Hrvaška).

Skupaj: Devet utrjenih naselbin.

Gradišče nad Trnovim pri Ilirski Bistrici /40/

Utrjena naselbina je ležala na vzpetini nad naseljem Trnovo (danes del Ilirske Bistrice). Arheološke raziskave so dokazale starejšo železno dobo in poznorimsko obdobje od 3. do 4. stol. n. št.

Gradišče nad Trnovim je ležalo nad cestno komunikacijo, ki je vodila iz Pivške kotline prek Šembij v Ilirskobistriško kotlino. Lega, strateški pomen in velikost gradišča so bili vzrok, da je veliko raziskovalcev zatrjevalo, da je bilo na tem mestu japonsko mesto Metulum, o katerem poroča rimski zgodovinar Apijan. Rimljani naj bi ga pod vodstvom Oktavijana dolgo neuspešno oblegali in šele po srditih spopadih je bilo končno zavzeto.⁹¹

90 Rafko Valenčič, Sveti Hieronim – moč s Krasa, Družina, d. o. o., Ljubljana 2007, str. 229.

91 O tem gradišču je veliko podatkov na razstavnih panojih v gradu Prem pri Ilirski Bistrici.

Vpliv prometnih poti v predrimskem obdobju

Zgostitve naselbin v različnih obdobjih so bile na prehodih in na prelazih. Od vseh je najbolj raziskan prelaz Razdrto (597 m). Gre za enega najpomembnejših prometnih prehodov iz Italije v srednje Podonavje, ki se je po antičnih literarnih virih 2. in 1. st. pr. n. št. imenoval Okra. Na obeh straneh prelaza so bila naravno zavarovana in utrjena naselja. Ob cesti, ki je vodila čez prelaz na Vipavsko, so bila odkrita tri najdišča, od katerih sta dve počivališči. Vsa počivališča in nadzorne točke so bili postavljeni v obdobju najmočnejšega prometa čez prelaz, in sicer od srednje bronaste dobe pa vse do pozne rimske dobe. Upad prometa čez prelaz Razdrto lahko umestimo med 1. st. n. št. in pozno rimsko dobo, kar sovпада z gradnjo najbolj uporabljane rimske ceste čez Hrušico. Ta se je iz določenih razlogov izognila Postojnski kotlini in tako močno skrajšala pot iz Akvileje v rimsko Emono.⁹² Če je bilo prehajanje pri Razdrtem odvisno od stabilnosti v predrimskem in poznejšem obdobju, je bilo tudi potovanje na Pivškem usmerjeno po več tranzitnih poteh na sosednja območja. Preveriti bi bilo treba, če je bil tranzit s Pivškega v resnici usmerjen proti dolini reke Reke čez sedlo med gradiščema Kerin in Primož, saj se večkrat poudarja trasa mimo današnjega naselja Radohova vas, ki leži na vzhodni strani Primoža. Pomembna je ugotovitev, da je bil v predrimskem času tranzit usmerjen čez prehode južno od Postojnskih vrat, zato Horvatova zatrjuje, da je bilo veliko naselbin, od največjih do majhnih, razvrščenih ob dveh tranzitnih poteh: jantarjeva pot je potekala od Razdrtega po severnem robu Postojnske kotline do Postojnskih vrat, druga pa od južnega roba Postojnske kotline po zahodnem obrobju Zgornje Pivke, čez Šembije mimo današnje Ilirske Bistrice in Jelšan proti Kvarnerskemu zalivu.

V starejši železni dobi so bila ljudstva na zahodni strani Javornikov tesno povezana s tistimi na vzhodni strani, zato je treba omeniti majhno gradišče z imenom Gradec pri Jurščah, ki je bilo postavljeno na odročnem kraškem območju, ob poti, ki je vodila iz Pivškega čez Stare Ogence proti Cerkniskemu polju in Loški dolini.⁹³ Ta prehod je bil uporabljen še v srednjem veku, pozneje pa začenja njegov pomen vse bolj bledeti, kar je vplivalo na tranzitnost in geostrateškost sveta na Loškem. Tako se je zmanjšal tudi pomen prehodnosti in povezljivosti Pivškega s kraji do Bloške planote.

92 To dejstvo je zelo pomembno, saj postavlja razmerje Razdrto–Hrušica v drugačno luč, kot je predstavljena v različni strokovni literaturi. Uporabnost prehoda/prelaza pri Razdrtem vpliva na povečan pomen strateškega pomena Pivškega in Pivške kotline posebej. Glej: Jana Horvat, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku, str. 237.

93 Jana Horvat, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku, str. 237–241.

Zahodna Slovenija - območje različnih predrimskih ljudstev

/220/

Tudi s pomočjo učbenika za prvi razred gimnazije je težko določiti, katera keltska in keltizirana ljudstva so živela na območju Notranjske oziroma Notranjsko-kraške regije.⁹⁴ Neugodno za to razpravo je ravno to, da učbenik poimensko navaja različna plemena/ljudstva zahodno od Notranjske in svetolucijske skupine, za območje notranjskega sveta pa pušča odprta vprašanja. Da bi lahko odgovorili na vprašanje o umeščenosti predrimskih ljudstev, predvsem na območju Notranjske, bodo potrebni opisi Rajka Bratoža, ki pravi, da so bili Karni najmočnejše ljudstvo v zahodni Sloveniji in Furlaniji. Poleg Karnov naj bi bila na območju današnje Slovenije in Istre še mnoga druga bolj ali manj vplivna pred rimska ljudstva, ki so poselejevala območje, ki je bilo pozneje za rimsko državo zelo strateško pomembno.⁹⁵

Ljudstvo Katalov naj bi poselejevalo severozahodno Istro. Skupaj s Karni so bili v avgustejski dobi vključeni v tergestinsko skupnost. Skupina Rundiktov je poseljena na območju Brkinov ali njegovem zahodnem obrobju (Rodik, Materija). Skupnost Fekusov naj bi živela v južni Istri, zato naj bi bila vprašljiva lokalizacija Subokrinov in Menonkalenov. Če ime Subokrinov povežemo s pojmom Okro (današnji Nanos), je smiselna njihova umestitev v Vipavsko dolino, Menonkaleni pa bi kot njihovi severni sosedje prebivali na območju Trnovskega gozda in v zgornjem porečju Idrjice. Histri, v prejšnjih obdobjih vodilno ljudstvo na istrskem polotoku in njegovem zaledju, so po porazu proti Rimljanom izgubili del poselitvenega območja, zlasti na severu. Po rimskih zmagah je bilo zmanjšano tudi poselitveno ozemlje Japodov, ki je nekaj časa segalo celo do obale severnega Jadrana. Na podlagi razpoložljivih virov ni mogoče pojasniti razmerja med vodilnimi ljudstvi Histrov na istrskem polotoku, Japodov v njegovem severovzhodnem in Karnov v severozahodnem zaledju. Že antični pisci omenjajo, da so se ljudstva mešala s sosednjim ali predhodnim staroselskim prebivalstvom: Karni v Furlaniji z Veneti, Japodi na območju Okre pa naj bi bili po Strabonovih besedah pravzaprav mešanica Keltov in Ilirov, torej »keltskih« Karnov in »ilirskih« Japodov.⁹⁶

Vsa ta ljudstva zapolnjujejo čas starejše in mlajše železne dobe. Njihovo življenje na ozemlju notranjske skupine je zaznamovalo odnose med njimi in Rimljani, ki so bili odločeni, da osvojijo območja severno in južno od Postojnskih vrat.

94 Zgodovina 1, Učbenik za prvi letnik gimnazije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1998, str. 47.

95 Rajko Bratož, Rimska zgodovina 1, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Studentska založba in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2007, str. 219.

96 Rajko Bratož, Rimska zgodovina 1, str. 220. Bratožev tekst je le nekoliko spremenjen, predvsem zaradi vsebinskih razlogov. Njegovo prizadevanje, da bi razvrstil pred rimska ljudstva na podlagi smiselnih zaključkov, je pohvalno, vendar se tudi za tem postavljajo nova vprašanja o območjih, ki so jih poselejevali Histri, Veneti, Japodi in Karni.

Halštatsko obdobje ali starejša železna doba

Gabrovec je v obširnem delu Arheološka najdišča Slovenije predstavil tako halštatsko kot latensko obdobje, torej starejšo in mlajšo železno dobo. Obe obdobji so zaznamovala ljudstva, ki jih je opisal tudi Rajko Bratož. Gabrovec pravi, da je začetek halštatskega obdobja povezan z uveljavitvijo nove kovine, železa, kar je glavna oznaka za halštatsko obdobje tako v Srednji Evropi kot na območju današnje Slovenije. V tem času naj bi se uveljavil višinski tip utrjenega naselja, poznan kot gradišče. Ta nekdanj utrjena naselja še danes dajejo slovenskemu prostoru značilno podobo. Gradišč naj bi bilo sorazmerno mnogo in kolikor je znano, so nastala v halštatskem obdobju.⁹⁷ S tem pa je povezano vprašanje, kaj je določalo umestitev številnih gradišč na točno določene lokacije. Mogoče so to določali vojaški interesi predrimskih ljudstev, saj je bil to njihov življenjski prostor, poznan po prehodnosti med italiko mejo in vzhodno Evropo.

Življenje na izpostavljenem ozemlju in morebitni sovražnik sta v tem času določala vojaško kulturo, zato je bilo potrebno predvsem obrambno orožje, kot na primer oklep, ščit in čelada. Ta se je uveljavila v pestrih, kronološko dobro opredeljenih oblikah. Tudi napadalno orožje v kombinaciji bojne sekire in dveh sulic je značilnost Notranjsko-kraške skupine.

Halštatsko kulturo na Slovenskem lahko razdelimo v pet skupin: dolensko, svetolucijsko, notranjsko, štajersko in koroško. Notranjska skupina je poseljevala kraško območje od Bloške planote do Trsta. Glavna najdišča so Križna gora, Šmihel, Cerknica, Škocjan, Trnovo pri Ilirski Bistrici. Za naše današnje slovensko ozemlje je treba najprej poudariti, da začetek novega obdobja ni na celotnem ozemlju enoten. Razlikovati je treba predvsem zahodno Slovenijo (notranjsko in svetolucijsko skupino) od preostale Slovenije.⁹⁸

Intenzivna poselitev našega ozemlja naj bi bila združena z visokimi kulturnimi in civilizacijskimi dosežki. Ozemlje Notranjsko-kraške skupine je bilo v halštatskem obdobju prvič intenzivno naseljeno in kultivirano. Gabrovec trdi, da so halštatski ljudje današnje slovensko ozemlje intenzivno kolonizirali in ga preoblikovali v kultiviran svet.⁹⁹

Latensko obdobje ali mlajša železna doba

V delu Arheološka najdišča Slovenije isti avtor predstavlja tudi latensko kulturo ali mlajšo železno dobo, ki je zajela čas od srede 5. stol. pr. n. št. pa do rimske zasedbe. Novo kulturno in civilizacijsko obdobje se nanaša na Kelte in na njihovo kulturno in vojaško dejavnost. Ugotovljeno je, da je na določenih območjih v Sloveniji

97 S. Gabrovec, *Naselitvena zgodovina Slovenije v halštatskem obdobju*, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, Izdala SAZU, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, str. 55–56.

98 Znova je treba opozoriti na Strabonovo trditve, da so se ljudstva mešala s sosednjim ali predhodnim staroselskim prebivalstvom: Karni v Furlaniji z Veneti, Japodi na območju Okere pa naj bi bili mešanica Kelto v Ilirij, torej »keltskih«¹⁰⁰ Karnov in »ilirskih«¹⁰¹ Japodov. S temi dejstvi nas seznanja Rajko Bratož, kar je po svoje zanikanje ustaljene trditve, da so na območju Notranjske živeli izključno Japodi. S to trditvijo sta se strinjala L. Hauptmann in M. Utrle. Bogo Grafenauer pa zatrjuje, da so bili Japodi ilirsko-keltsko plemo (glej: *Zgodovina slovenskega naroda*, i. zvezek, str. 56).

99 S. Gabrovec, *Naselitvena zgodovina Slovenije v halštatskem obdobju*, str. 60.

keltski element popolnoma prevladal, da pa nekaterih krajev keltska invazija ni prizadela, zato je staro prebivalstvo živelo naprej brez nadvlade Kelto v. Na to kažejo predvsem stara halštatska gradišča, katerih kontinuiteta v pozno latensko obdobje temelji na trdnih dokazih. Prav zato si je težko predstavljati, da bi bila halštatska gradišča, ki kažejo prav na koncu halštatskega obdobja intenzivno življenje, v srednjelatenskem opuščena. Zgodovina slovenskega ozemlja v tem času pozna posledice keltskih osvajanj. Ta so prizadela področje nekdanjih halštatskih skupin predvsem na Dolenjskem, Štajerskem in Koroškem, ne pa območje svetolucijske in notranjske skupine plemen.

Tej zahodni skupini pripada tudi latenskodobni Šmihel pod Nanosom, kar je dodatni dokaz, da sta notranjski in svetolucijski prostor v latenskem obdobju vključena v isti kulturni krog¹⁰⁰. Ugotavlja se, da so bili Japodi še najmanj prizadeti od vpadov Kelto v, zato je bil njihov vpliv tudi na Pivškem razmeroma majhen.

Poti in kolovozi v halštatskem in latenskem obdobju - osnova za rimske glavne in stranske ceste

Na podlagi arheoloških raziskovanj in pisnih virov iz antičnega obdobja se je ugotavljala cestna mreža v predrimski in rimski dobi. Jaro Šašel je na temelju različnih virov opozoril, da halštatske najdbe in upodobitve, predvsem na situlah, kažejo dvo- in štirikolesne vozove, s čimer se dokazuje obstoj kolovozov. Mnogo je dokazov o halštatskih in latenskih kolovozih, ki naj bi jih uporabljali tudi rimski vozniki in trgovci iz Akvileje. Halštatsko in latensko prometno mrežo bi bilo mogoče dokazati s povezavo glavnih rodovnih središč. Predantične kolovoze naj bi imele na razpolago prve rimske enote, preden je bilo zaradi novih potreb in ciljev odločeno začeti načrtovati nove cestne komunikacije.

V začetnem rimskem okupacijskem obdobju naj bi imele pomen tudi stare kraške kolovozne smeri: Trst–Divča z odcepi za: Trsat (Tarsatica), Stari trg pri Ložu in Postojna–Vrhnikla (Nauportus). V tem primeru sta prišla v poštev dva prelaza, in sicer Postojnska vrata in Stare Ogence v Javornikih.

Arheološko-topografske karte dokazujejo, da je bila večina prazgodovinskih prometnih smeri prilagojena naravnim osnovam in poselitvenim središčem, zato so tudi v rimskih tranzitnih časih ohranile pomen, čeprav so jim izpeljavo spreminjali in skrajšali. Mogoče se je zmanjšala le njihova aktualnost, kar nakazuje ugotovljena zaporednost rimske cestne gradnje.¹⁰¹

100 S. Gabrovec, *Naselitvena zgodovina Slovenije v halštatskem obdobju*, str. 60–62.

101 Jaro Šašel, *Topografsko-orientacijski leksikon krajevnih imen*, ohranjenih v navedenih antičnih virih – K historiati, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, Izdala SAZU, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, str. 96.

Trije zemljepisni pojmi: Alpe, Kras in
poslednji izrastki panonske ravnice s pripadajočimi griči;
trije prazgodovinski etnični pojmi: Iliri, Veneti in Kelti;
tri rimske province: Illyricum,
kasnejša Panonia oziroma Dalmatia, Noricum
in deseta pokrajina Italije – Venetia et Histria,
zgovorno kažejo omenjena vplivna območja
ter izrazito prehodno vlogo danes slovenskega
ozemlja.

Peter Petru (Zgodovina Slovencev, 1979)

Obdobje Rimskega imperija

Uvodna pojasnila

Pivški svet, ki je bil umeščen po porazih Histrov, Karnov in Japodov k 10. delu upravne enote rimske države (Regio X ali Venetia et Histria), je lahko stalno spremljal pohode rimskih enot v notranjost, vse do Panonske nižine. Poudariti je treba, da so od tod odhajale rimske legije proti severu in vzhodu, proti Panoniji in Iliriku, nato pa so iz nasprotni strani sčasoma sledili vdori barbarskih ljudstev, predvsem proti Italiji. Posledica tega je bila postavitev začasne obrambne linije v drugi polovici 2. stoletja. Ko so proti koncu 3. in v začetku 4. stoletja začeli graditi tako imenovane Alpske zapore (Claustra Alpium Iuliarum), ki so rimsko cesarstvo ščitile pred vdorom različnih barbarskih ljudstev, je bil najmočnejši obrambni sistem postavljen na najbolj občutljivejšem prehodu na kraju Nanos/Razdrto - Okra. Kakor ugotavlja Rafko Valenčič, so »pri gradnji teh utrd ob naravnih ovir izkoristili tudi prejšnje gradnje, ki so ugotovljive na tem ozemlju, od halštatske prek keltske in zgodnje rimske dobe«.¹⁰²

Rimska osvajanja na območju južnih kraških prehodov

Rimski poseg na vzhodno jadransko obalo leta 229 pomeni začetek rimskega prodiranja na vzhod, ki predstavlja, na kar je opozoril tudi Polibij, začetek nove dobe v rimski zunanji politiki. Ob vstopu na vzhodno jadransko obalo so Rimljani trčili na Ilire. Ker je bilo pivško območje za keltsko-ilirska plemena¹⁰³ zelo pomembno, se postavlja

¹⁰² Valenčič, Rafko, Sveti Hieronim - mož s Krasa, str. 127.

¹⁰³ Mehtilda Urleb je v svojem prispevku navedla, da so bili prvi prebivalci gradišč Iliri. Gradišča naj bi nastala v starejši železni dobi, in sicer po 8. stoletju pr. n. št. Od mlajše železne dobe pa do prihoda Rimljanov naj bi na obravnavanem območju prevladovalo keltsko prebivalstvo (Karnov in Japodov) nad ilirskim. Glej: M. Urleb, Gradišča v Pivški kotlini, str. 70–71. Šele novejšje študije zanikajo trditve, da je bilo prebivalstvo pred prihodom Rimljanov ilirskega ali pretežno ilirskega porekla. Na ilirsko-keltsko prebivalstvo pristaja tudi Zgodovina Slovencev (Cankarjeva založba, Ljubljana 1975, str. 48–51). Rajko Bratož je v svojem delu Rimska zgodovina 1 opozoril, da je tem posebnim etničnim raziskavam posvetila veliko pozornost tudi zgodovinska znanost na Slovenskem. Ugotovljeno je, da v zgodnji zgodovinski dobi niso na našem ozemlju prebivali Iliri, temveč predvsem Kelti. K spoznanjem spada ugotovitev, da je tako imenovana »panilirska teorija« o razširjenosti Ilirov na celotnem območju Balkana in srednjega Podonavja zgrešena. Kot izvorno ilirsko moramo označiti le območje jugovzhodnega dela jadranske obale z zaledjem od južne Dalmacije prek Črne gore do vključno severne Albanije, medtem ko so druga območja zahodnega in osrednjega

vprašanje o njihovi organizaciji in obrambni usposobljenosti, predvsem v času, ko so se morala braniti pred prodirajočimi Rimljani. Rimske vojaške enote so prodirale tudi čez Pivško v notranjost današnjega slovenskega ozemlja severno in južno od kraških prehodov, saj so to zahtevali geografski in strateški pogoji na območju Južnih Alp in predalpskega hribovja. Seveda so morali Rimljani, še pred zavzetjem ozemlja severno od Postojnskih vrat, zatreti vsak odpor nerimskih plemen na območju Pivškega in širše.

Avtorica prispevka o gradiščih na Pivškem zatrjuje, da so območje »pivških« gradišč Rimljani zavzeli s precej prizadevanja. Ta so namreč strateško zapirala dohode v kotlino Pivke in smer zunaj nje. Ocenjeno je, da so bila sestavni del utrjenega obrambnega sistema Karnov, Histrov in Japodov, ki je zapiral možnosti prodiranja rimskim vojaškim enotam vzhodno od Akvileje. Pivško¹⁰⁴ naj bi dokončno zavzel šele Oktavijan, poznejši cesar Avgust. To mu je omogočilo, da je lahko prodril do Like in si 35 pr. n. št. podvrget celotno ljudstvo¹⁰⁵ Japodov.

Ker so to le uvodna razmišljanja, je treba poudariti, da je bilo prodiranje Rimljanov na vzhod, čez kraške prelaze, precej zapleteno. Ne glede na težave so morali Rimljani v času Cezarja (100 pr. n. št. – 44 pr. n. št.) in Avgusta osvajati ozemlje, ki je bilo zanje strateško in geopolitično zelo¹⁰⁶ pomembno. Rimske enote so morale osvojiti predvsem območje Krasa in Pivškega, ker so bila na tem območju nastanjena bojevitna in vojaško usposobljena keltsko-ilirska ljudstva transalpskih Karnov, Tavrisikov in zelo bojevitih transalpskih Japodov, ki so občasno vdirali proti jugozahodu. Leta 52 so rimski obalni svet ogrozili transalpski Japodi, ki so celo oplenili Trst in napadli Akvilejo.¹⁰⁷

Tako Grafenauer kot Bratož opozarjata na pomen kraških prehodov, pa tudi na nevarnost, ki jo za Rimljane pomenijo Japodi na območju današnje zahodne Slovenije. Nesporno je, da so Rimljani v začetku 2. stoletja pr. n. št. zavzeli vso Padsko nižino do Alp in tako dosegli naravno mejo severne Italije. Vendar nastanejo težave, saj so vzhodna vrata vanjo stalno odprta. Aktualna postanejo opozorila

Balkana posejevala Iliri sodobna in deloma tudi sorodna ljudstva, ki jih ne moremo prištevati k Ilirrom v ožjem pomenu besede (poudaril K. N.). Glej: Rajko Bratož, Rimska zgodovina 1, str. 75–76. O ilirsko-keltskem prebivalstvu govori tudi Bogo Grafenauer v Zgodovini slovenskega naroda, 1. zvezek (Založba Kmečka knjiga, Ljubljana 1954, str. 54).

¹⁰⁴ Pivško je širše geografsko območje. Na to so opozarjali (Valvasor, Melik, Kravanja, Kraigher ... idr.).

¹⁰⁵ Zgodovinska stroka mnogokrat navaja, da je bilo prebivalstvo pred prihodom Rimljanov formirano le do stopnje plemen ali plemenskih zvez, kar je vprašljivo. Tudi v našem zgodovinopisju so različna poimenovanja, tako da govori Bogo Grafenauer o plemenih, Ljudmil Hauptmann in Rajko Bratož pa o ljudstvih.

¹⁰⁶ V zgodovinopisju se občasno pojavlja termin geopolitika, kar nakazuje, da si del zgodovinarjev prizadeva za globlji poseg v obravnavano snov. V delu Zgodovina Slovencev je ta pojem uporabil Peter Petru. Prepričan sem, da bi morali bolj previdno preučiti geografski determinizem države in politike, ki ga je pojasnjeval švedski profesor Rudolf Kjellen. Njegove ugotovitve o razmerjih med državo in ozemljem bi morali »očistiti« ideoloških vsebin in za tem ugotoviti vsebinsko pojmovnega sveta, ki ga je raziskoval. Enako velja tudi za generala Haushoferja, profesorja na Münchenski univerzi, pglavitnega zagovornika geopolitike.

¹⁰⁷ Rajko Bratož, Rimska zgodovina 1, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Študentska založba in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2007, str. 155–156.

langobardskega zgodovinarja Pavla Diakona, ki je že v 8. stoletju označil zemljepisni položaj severne Italije z besedami: »Vso Italijo, ki se izteza proti jugu ali bolje jugovzhodu, obdajajo valovi Tirenskega ali Jadranskega morja, na zahodu in severu pa jo tako oklepajo vrhovi Alp, da razen po ozkih poteh in prek najvišjih gorskih vrhov ni mogoče vstopiti. Na vzhodni strani, kjer se stika s Panonijo, ima široko odprt in zelo raven vhod.« Ta odprta vrata so Rimljani že zgodaj občutili kot nevarnost, še zlasti odkar so jih prazgodovinski prebivalci, v tem času Japodi, dobro utrdili na vsej črti od Šmihela pri Postojni do Zemona pri zgornji Reki na slovensko-hrvaški meji. Že Hanibal naj bi v času druge vojne med Rimom in Kartagino mislil, da bi se s tega prostora zlahka zadali Rimu težki udarci, pa tudi pozneje se je ta misel v zgodovini rimske države še nekajkrat pojavila.¹⁰⁸ Zaradi navedenih razlogov so Rimljani leta 171 pr. n. št. opustošili japodsko ozemlje. Proti koncu 2. stoletja so se boji spet ponovili. Rimljani so nato premagali Tauriske (129 pr. n. št.) in Karne (115 pr. n. št.). Dvakrat so prodrli celo v notranjost zahodnega Balkanskega polotoka do Segestike (Sisak) in to mesto tudi zavzeli, vendar pa keltsko-ilirskih plemen v teh predelih niso mogli podjarmiti.¹⁰⁹

Grški geograf Strabon, ki je živel in pisal v zadnjem stoletju pred našim štetjem, je sporočil, da so italjski trgovci že pred osvojitvijo naših krajev hodili globoko v notranjost našega ozemlja in tako prinašali v Rim pomembna obvestila o poteh, ki vodijo prek njega. Tako piše tudi o naslednjem: »Okra (Hrušica) je najnižji del Alp, tam, kjer mejijo na Karne. Čez njo prevažajo blago na vozovih iz Akvileje v Nauportus (Vrhnika)...«¹¹⁰ Uspehi rimske vojske so bili razlog za gradnjo cest, ki bi povezovale Italijo z osvojenimi kraji na vzhodu. Zato pride že v prvi polovici 1. stoletja po n. št. do velikih sprememb. Z gradnjo ceste čez Hrušico je trgovina na dolge razdalje obšla Postojnsko kotlino, kar se je takoj pokazalo z opustitvijo številnih manjših postojank, ki so bile verjetno bolj ali manj vezane na tranzitni promet.¹¹¹

Čas praetenture Italiae et Alpium

Rimljani so v 2. stoletju našega štetja vse bolj čutili pritiske, predvsem germanskih plemen. Ko se je leta 166 združil del germanskih plemen pod vodstvom Markomanov, so ti v naslednjem letu zrušili rimske utrdbe ob Donavi in prišli v Italijo do Akvileje. Šele v dolgoletni vojni so Rimljani znova osvobodili svoje pokrajine in obnovili obmejne obdonavske utrdbe. Po teh spopadih so Rimljani namestili vojsko

tudi v notranjosti današnje zahodne Slovenije, z novimi utrdbami pa so želeli zapreti vstop v Italijo prek zgornjega Posavja. Zato je nastal legijski tabor na Ločici v Savinjski dolini pod Trojanami in tako imenovana obramba Italije in Alp na Hrušici (praetentura Italiae et Alpium)¹¹².

Bratož tej rimski vojaški ustanovi daje še večji pomen, saj pravi, da je bila na strateško najbolj občutljivem območju ilirsko-italskih vrat¹¹³ organizirana neke vrste vojna krajina z imenom praetentura Italiae et Alpium, ki naj bi na ozemlju med južnim Norikom in Furlanijo ščitila Italijo pred morebitnim ponovnim vdorom. Vstop na to območje je varovala legija II Italica s taborom v Ločici v Savinjski dolini. Ko je zaradi premika bojišča na donavsko mejo vojna nevarnost prenehala, je bila po letu 171 odpravljena začasna obrambna aktivnost. Sedež Praetenture Italiae et Alpium je bil na Hrušici, kar je bilo smiselno in utemeljeno na podlagi strateške odločitve, ki je upoštevala zaščito ozemelj od kraških prehodov proti zahodu. Hrušica, Javorniki in Snežnik s predgorjem so v času Praetenture le pasivno varovali območje, ki je bilo najbolj izpostavljen vojaško-strateški in politični interes rimske države. Prav to dejstvo je danes še premalo prisotno v naših razmišljanjih in sklepnih ugotovitvah.

V tem obrambnem kombiniranju je bila oblikovana prva taktična faza, začasno zasnovana izredna komanda, katere središče je bilo prav v predalpskem območju Hrušice. Namen Praetenture je bil z vojaško utrjeno krajino preprečiti nenadne vpade v severno Italijo s severovzhoda. Rimska poveljstva so začela snovati idejo o stalnem varnostnem pasu na najbolj kočljivem mejnem področju antične Italije. Iz začasne Praetenture naj bi nastala samostojna vojaška cona z osrednjo trdnjavo Ad Pirum.¹¹⁴ Posledice vpadov germanskih ljudstev se niso končale le s postavitvijo Praetenture kot obrambnega območja, saj so se podobne nevarnosti pojavljale tudi pozneje. V kriznem obdobju druge polovice 3. stol. n. št. se ponovno gradijo višinska utrjena naselja na območju jugovzhodnih Alp. Hkrati se začne utrjevanje mejnega prostora med Italijo in Panonijo. V sedemdesetih letih 3. st. sta bili postavljeni trdnjavi v Ajdovščini in Hrušici kot osrednji točki sistema italjskih zapor, imenovanih Claustra Alpium Iuliarum.¹¹⁵

Obdobje Claustra Alpium Iuliarum

Peter Petru, poznavalec antičnih zapor, ugotavlja, da je bila z zaporami povezana trdnjava Castra (Ajdovščina), ki je bila zgrajena v 4. stoletju. V njej naj bi bila preskrbovalno središče in občasni operativni sedež obrambnih enot. Zasnova skoraj vseh zapor je bila v vojaško-taktičnem pogledu smiselna in učinkovita. Z usločnim obzidjem naj bi Rimljani želeli ustvariti vtis, da je obzidje okoli kraških prelazov sklenjeno v učinkovit sistem, ki je težko obvladljiv. Namen zapora je bil v tem, da se prepreči nasprotnikov prodor, da se opazuje premike njegovih čet in slabi udarnost enot. Vse to zato, da bi jih ob

108 Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, 1. zvezek, Od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda, Založba Knežka knjiga, Ljubljana 1954, str. 56.

109 Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, 1. zvezek, str. 56.

110 Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, 1. zvezek, str. 56.

111 Jana Horvat nas seznanja, da so bile opuščene postojanke na območju današnje Spodnje in Zgornje Pivke. Postojanke so bile okoli Razdrtega (1, 2), Dolgi grič nad Stranami (7) in Predjama (9). Opuščene starih naselbin, kot so Stari grad nad Hruševjem (11), Ambroževo gradišče (20) in Šilentabor (26), pa se ne more povezati s spremenjenimi prometnimi potmi. Verjetno gre za premike v poselitvi znotraj manjšega območja, z višine v nižino. Na nekaterih višinskih točkah se je poselitev ohranila v vsej rimski dobi: Kerin (24), Gradišče na Čepni (28), Gradišče nad Knežakom (29) in Gradišče nad Gornjo Košano (38). Utrjena naselbina Javor pri Dolnjem Zemonu (46). Imena postojank so dovolj nedvoumna, da nas poučijo o spremenjenem načinu življenja in prehodnosti Pivškega in zgornjega toka Reke v različnih obdobjih rimske države. Glej: Jana Horvat, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke, str. 243–244.

112 Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, 1. zvezek, str. 56.

113 Ilirsko-italska vrata so verjetno drugo ime za prehode na Hrušici in v Razdrtem (Okra).

114 Jaro Šašel, Ad Pirum, 159. zvezek, Založba Obzorja Maribor, Ljubljana 1998, str. 9.

115 Jana Horvat, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku, str. 244.

prehodih v Vipavsko dolino pričakali z glavnino svoje vojske in jih v protitudaru pognali v zakotne doline in kraške globeli ter tu dosegli premoč nad nasprotnikom. Zapore naj bi bile dograjene v celotnem obsegu v drugi polovici 4. stoletja, čeprav segajo njeni zametki že v zgodnejše obdobje. Posamezne trdnjave, tako Nauportus, Ad Pirum in Castra so konstantinske, zapore pa iz leta 388, ko je Andragathius, Maksimov poveljnik, zgradil vrsto utrdb, ki so zaprle ceste v Italijo. Zaporno zidovje na kraških in alpskih prehodih je obstajalo v začetku 5. stoletja, ko sta dva vzporedna zidova, upodobljena prek gora, v takrat nastalem priročniku Notitia dignitatum.¹¹⁶

Jana Horvat zatrjuje, da je bilo zaporno zidovje dokončno zgrajeno v Valentinijanovem času.¹¹⁷ V drugi polovici 3. in 4. stoletja so ponovno zasedeni stari višinski in obcestni kraji na Pivškem. Oživitev in razmeroma velika gostota višinskih vojaških utrjenih naselbin kaže na močan vojaški nadzor ozemlja v ozadju poznoantičnih zapor. Razmere so zahtevale, da se je prebivalstvo moralo premakniti na višinske točke, saj si je le tako zavarovalo svoj obstoj na strateško prehodnem ozemlju. Poznorimska najdišča na Razdrtem dokazujejo obnovljen promet čez Postojnsko kotlino, še posebej po propadu trdnjave na Hrušici leta 401.¹¹⁸

Posledica poslabšanih varnostnih razmer je bila gradnja obzidij na območju od Kvamerskega zaliva do zahodne Koroške. Najbolj raziskan primer je gradnja obzidja v strateško in prometno pomembni naselbini Castri, antičnem predhodniku današnje Ajdovščine. Postojanka, ki je ležala ob najbolj prometni povezavi med severno Italijo in Ilirikom, je v času prehodov različnih armadnih skupin v eni ali drugi smeri imela velik strateški pomen. V tem času so na strateško pomembnih krajih (Hrušica in Velike Malence) vzdrževali stalne vojaške posadke.¹¹⁹

Celotna izpeljava taktično-strateških in geografskih vidikov obrambe na liniji Claustra Alpium Iuliarum je bila enkratna. Temu naj bi se prilagajali tudi postopki v taktiki. Izhodišče taktične zamisli naj bi temeljilo na obkoljevalnem manevru, ki naj bi odrezal nasprotnika od preskrbe in onemogočil povezave njegovih enot. Tako razdrobljenega in negotovega nasprotnika bi na območju Hrušice in Javornikov uničevali z zasedami, bočnimi napadi in prislanjanjem v bližino obzidja, kjer bi prišli na doseg metalnih orožij. Bojni razpored je bil s svojo širino in globino prirojen na defenzivni taktiki. Tako zasnovana obramba pa ne bi mogla skladno delovati brez dobrega

116 Peter Petru, Kasnoantične zapore, v: Arheološka najdišča Slovenije, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, str. 105.

117 Verjetno je mišljen cesar Valentinijan I., ki je bil po rodu iz Ilirika. Poznan je po svojih bojih s Franki in Alemeni. Bojeval se je tudi na donavskem bojišču s Kvadi in Sarmati. Zgradil je obrambni sistem na Renu, mogoče pa je poskrbel tudi za zapore na kraških planotah. Valentinijan je umrl leta 375. Nasledil ga je sin Valentinijan II. (375–392). Glej: Petar Lisičar, Grci in Rimljani, Školska knjiga, Zagreb 1971, str. 499.

118 Zapore na območju Hrušice so omogočale Rimljanom precej dobro nadzorovan promet. Ko pa se razmere spremenijo, je bilo treba zavarovati širše območje Pivškega, saj je bilo le tako mogoče nadzorovati promet in ljudi od Kvamerskega zaliva, Loža in Ljubljane. Jana Horvat nas je v tem delu svojega prispevka seznanila z objektivnimi okoliščinami, ki so določale drugačen način življenja in potovanja (glej: navedeno delo, str. 244).

119 Jaro Šašel, Ad Pirum – rimska štabna baza na Hrušici, Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 159. zvezek, Založba obzorja Maribor, tiskano v Ljubljani 1988, str. 3.

medsebojnega obveščanja. Izbor lege trdnjav in opazovališč to potrjuje, saj te ležijo na vzpetinah s širokim razgledom.¹²⁰ V našem zgodovinopisju so alpske zapore dobro obravnavane tudi po zastugi P. Petruja, ki je dejal, da se je zahodna Slovenija spremenila v poznorimsko vojno krajino. V nadaljevanju pravi, da so bile naše pokrajine geopolitična stalnica najširšega pomena v evropski zgodovini prav na prehodu v srednji vek.¹²¹

Rimske cestne povezave na območju Pivškega kot gravitacijskega območja v predel zahodne Slovenije

Rimska država se je takoj po osvojitvi današnjih predelov zahodne Slovenije zavedala, da je pogoj za obvladovanje krajev južno od kraških prelazov gradnja učinkovite mreže cestnih komunikacij, od katerih mora biti strateškega pomena tista, ki bo povezovala Akvilejo z Emono. Vse ceste, tako itinerarske (glavne) kot vicinalne (stranske), morajo biti pod nadzorom rimske vojske, kar se je jasno pokazalo na Hrušici (Ad Pirum), kjer se je trasa najpomembnejše ceste varovala s trdnjavskega sistemom.

Cesta čez Hrušico naj bi bila zgrajena v času vlade Avgusta, da bi skrajšali staro, vendar zelo dolgo in vijugasto traso od Akvileje čez Trst in Postojno do Ljubljane. Potovanje naj bi se skrajšalo za dva dni, kar je bilo za rimsko vojsko zelo pomembno. Začetek načrtne varnostne zidave ob cesti čez Hrušico sega v čas organiziranega upora proti rimski okupaciji leta 6 n. št. Središče upora je bilo v Bosni in zaledju Dalmacije. Takrat naj bi nastal strateški načrt za vdor v Italijo, in sicer čez prelaze med Vrhniko in Trstom. Rimski senat in vojaško poveljstvo naj bi to ocenila kot precejšnjo nevarnost, zato je bila objavljena splošna mobilizacija. Ena izmed posledic bojevanja z upornimi ljudstvi je bila zidava prvih trdnjav na predalpskem območju, ki naj bi zagotovile hitro komuniciranje in varno povezavo med vojaškimi posadkami na obeh straneh prehoda na Hrušici. Na zahodnem vznožju Trnovskega gozda so zaradi teh razmer zgradili Castra ad fluvium Frigidum (Ajdovščina), trdnjavo pri Mrzli reki (Hublju)¹²². Pomen rimske prometne mreže na območju zahodne Slovenije je opisal tudi F. Truhlar, saj je skrbno raziskoval itinerarne in vicinalne komunikacije. Cesta, ki je bila itinerarna in strateška os od Akvileje do vzhodnih predelov Slovenije, je potekala v smeri: Ajdovščina–Šturje–Col–Orešje–Podkraj–Hrušica–Lanišče–Kalce–Gorenji Logatec–Dolenji Logatec–Vrhnika–Drenov grič–Log pri Brezovici–Brezovica–Ljubljana. Truhlar pa je preučil tudi cestno omrežje na Krasu in Notranjskem. Za lažje razumevanje je treba opozoriti, da je bila v času njegovih raziskav Notranjska praviloma na vzhodni strani Javornikov in Snežnika, Kras pa na zahodni strani te naravne ovire. To se kaže v razlagah o cestnem omrežju, ki naj bi bilo na Krasu in Notranjskem.

120 Peter Petru, Arheološka obdobja, v: Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 84.

121 Peter Petru, Arheološka obdobja, str. 85.

122 Jaro Šašel, Ad Pirum rimska štabna baza na Hrušici, Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 159. zvezek, Založba obzorja Maribor, tiskano v Ljubljani 1988.

/100/ Razmeroma močna naseljenost Krasa v prazgodovini se kaže v starih komunikacijah na tem območju. Mnoge rimske postojanke na cestah dokazujejo njihovo uporabo tudi v antičnem obdobju. Pomembno križišče je bilo na območju Divače–Škocjana,¹²³ saj je omogočalo pretok blaga in ljudi od Brkinov do Pivškega. Iz divaškega vozlišča naj bi izhajale te smeri: 1. cesta Razdrto–Senožeče–Divača–Lokev–Trst kot odsek prometne poti Ljubljana–Postojna–Jadransko morje; 2. Sežana–Povir–Divača; 3. Divača–Škocjan–Rodik–Materija; 4. Divača–Dolnje Ležeče–Vreme–Košana–Pivka (Št. Peter na Krasu) in 5. Divača–Kozina–Črni Kal. Iz Postojne je bila speljana že prazgodovinska pot prav ob vrsti gradišč. Njena trasa je šla po dolini Pivke čez Knežak, nato pa v dolino Reke. Cesta južno od Postojne je vodila mimo Materje vasi–Prestranka–Slavine–Selc–Gradca–Pivke–Radohove vasi–Parj–Šilentabora–Zagorja–Knežaka–Šembj–Trnovega–Ilirske Bistrice do Zemona in dalje čez Jelšane, kjer se je nato priključila rimski liniji Akvileja–Materija–Trsat. Na to cesto naj bi se navezala stranska čez Prem–Pregarje–Obrov–Golac–Vodice–Buzet–Novi grad. Te trase naj bi vzdrževale promet čez Postojnska vrata in osrednji Kras z Jadranskim morjem.¹²⁴

Notranjsko območje

/100/ Najvažnejši prometni križišči sta bili v cerkniškem bazenu in Loški dolini. Čez to območje je potekala že prazgodovinska pot, ki naj bi šla iz Ljubljane in je bila namenjena trgovanju z jadranskimi pristanišči. Trasa je potekala /101/ v smeri: Ljubljana–Lož–Stari trg pri Ložu–Dane–Stare Ogence (997 m)–Juršče–Palčje–Parje–Velika Pristava–Ravne–Stara Sušica–Košana–Buje–Vreme–Vremski Britof–Naklo (Škocjan, Matavun)–Lokev–Bazovica in Trst.¹²⁵

Obdobje visokega in poznega srednjega veka in vstop v novi vek - čas novih poti in vpadov Turkov na Pivško

Ob pomoči Braudelove sintagme »dolgega časa« se bomo zaradi omejenega prostora ognili pregledu kronoloških dogajanj od zgodnjega srednjega veka do nastopa visokega srednjega veka. Stalno dokazovanje strateškega pomena in geopolitične moči Pivškega bi

123 Osrednja trasa Krasa je bila stara cesta, ki je posredovala zvezo Italije z Ilirikom, in sicer v smeri Kozine–Materje–Markovščine–Gradišča pri Materiji–Obrova–Hrušice–Podgrada–Račic–Staroda (Šapjane–Klana–Tarsatica–Senia). Po drugi različici naj bi ta cesta šla mimo starih naselij komensko-tomajškega Krasa: Gorjansko–Volžji grad–Tomaj (Kreplje)–Sežana–Lokve–Materija. Glej: F. Truhlar, Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže, v: Arheološka najdišča Slovenije, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, str. 100.

124 F. Truhlar, Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže, str. 100.

125 F. Truhlar, Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže, str. 100–101.

nam jemalo prostor za pomembnejša dogajanja od prvih stoletij drugega tisočletja dalje. Ta del prispevka bo namenjen predvsem času, ko so nam vladali akvilejski patriarhi, goriški grofje, Benečani in Habsburžani. Še posebej dinamično je bilo obdobje na Pivškem pred prihodom Habsburžanov. Do tega »trenutka« bi se lahko razpravljalo o istrskem času in prostoru, kar se je pokazalo v posebni tektoniki dogajanj: priključevanja Pivškega h Kranjski. S tem v zvezi je zanimiva že dedna pogodba med Goriškimi in Habsburžani, saj so slednji leta 1366 pridobili Reko z okolico in dvoje pokrajin ob Pivki ter doljeni Kras z Devinom.¹²⁶

Ker pa sem želel v prispevku le opozarjati na pomembna dogajanja na Pivškem, se bo to pokazalo tudi pri obravnavi izbrane srednjeveške tematike, ki vstopa v novoveška obdobja. V tem prispevku bodo obravnavana le nekatera poglavja iz obsežne zgodovine pivškega sveta in območij, ki so bila z njim tako ali drugače povezana, da se dokažeta neprekinjen strateški pomen in geopolitična težnja v »času dolgega trajanja«. To je tudi razlog, da bo obdobje poznega in visokega srednjega veka prikazano le v tistih tematskih sklopih, ki govorijo v prid željam po gospodovanju nad kraškimi prehodi južno od Postojnskih vrat. Prav zato bodo najprej predstavljeni fevdalne družine in cerkveni mogotci, katerih interesi so se združevali v Pivški kotlini, predvsem zato, da bi lažje obvladovali Kranjsko. V nadaljevanju bo podan opis nekaterih fevdalnih dinastij, ki so imele močan vpliv na prometne povezave na Pivškem. V sklepnem delu bo podrobneje opisano cestno omrežje na Notranjskem in še posebej tisto na Pivškem. Vsi ti sestavni deli bodo potrjevali izhodiščno misel, da so bila prizadevanja mnogih fevdalnih dinastij usmerjena v strateško dominantne kraje, ki so omogočali nadzor nad vojaškimi posegi in trgovskim tranzitom. V ločenem delu bosta predstavljena nastajanje Notranjske ter pomen pivškega sveta v času turških osvajarj, saj je prav njegova prehodnost omogočala Turkom nagle prodore, nasprotni strani pa obrambo na mnogih točkah, ki so jih poseljevali že Rimljani in ljudstva pred njimi.

Fevdalni gospodje in svet na širšem območju Pivškega - primer uporabe geografskega strateškega položaja

Številni fevdalni gospodje so si že pred prihodom Habsburžanov prizadevali, da bi posedovali območja južno od kraških prehodov. Z obvladovanjem tega ozemlja se jim je zagotavljala priložnost, da si lahko prilastijo še več sveta severno in vzhodno od Postojne, pa tudi na območju Vipavske doline. Pri mnogih dinastih se prav zato omenjata Postojna in Vipava kot pomembni ozemeljski pridobitvi v povezavi s strateško poudarjenim ozemljem (Andeški, oglejski patriarhi, Spanheimi). Želja po posedovanju Pivškega oziroma Pivške kotline je bila prisotna tudi v času, ko si habsburška dinastija pribori nemoteno gospodovanje nad tem delom ozemlja, o čemer bomo še govorili.

126 Janez Menart, Srednjeveške pridige in balade, Cankarjeva založba, Ljubljana 1990, str. 171.

Andeški

Andrej Komac že v prvem delu svoje študije pravi, da so Andeški ob prihodu na jugovzhod cesarstva pridobili dva večja sklopa posesti, ki sta bila na kraškem robu, oziroma, upoštevajoč srednjeveško upravno geografijo, v mejnem ozemlju med Kranjsko, Istro in Furlanijo. Verjetno je šlo za razmeroma strnjeni posesti s središčem v Vipavi in Postojni, ki sta že ob koncu 13. stoletja predstavljali zaključeni upravno-geografski enoti, saj se v oglejskih listinah iz leta 1300 opredeljujeta z besedo *contrata*. Predvsem postojnska posest je morda v času andeških začetkov obsegala veliko večji teritorij, saj se je iz postojnskega šele v 14. stoletju izločilo gospostvo Jama.¹²⁷ Andeški kot cesarjevi zavezniki so predstavljali najmogočnejše teritorialne gospode na območju današnje Slovenije, saj so obvladovali Vipavo, Postojno, Kamnik in Slovenj Gradec, torej gospostva, ki so predstavljala strateške točke na evropski prometni žili do Ogrske. Zelo verjetno je, da jim je cesar nameraval s podelitvijo naslovov okrepiti položaj svojih zaveznikov ter tako ponovno utrditi svoj vpliv na ozemlju med Ogrsko, Alpami in Jadranom.¹²⁸

*Pridobivanje posesti in oblasti Andeških je bilo usmerjeno v prostor, za katerega je bilo zainteresirano tudi nemško cesarstvo. V tem primeru je pomembno, da so se cesarji in andeški zavedali pomena krajev, ki so bili zaželjeno območje tudi za naslednje dinaste. Postopoma sta se izoblikovala andeška mejna grofija v Istri in andeško teritorialno gospostvo na Kranjskem. Na kraških mejah in v notranjosti Kranjske je tako zrasel velik andeški teritorij, ki je moral ob navezavi na naslov mejnih grofov Istre imeti položaj »gospostva mejnih grofov«.*¹²⁹

Babenberžani

Andeškim so sledili Babenberžani, saj je s poroko Henrikove¹³⁰ nečakinje Agnes večinski delež njenih posesti na Kranjskem pripadel vojvodi Frideriku Babenberskemu. Tedaj je, v primerjavi z andeškim obdobjem, prišlo do sprememb v teritorialno-politični organizaciji. Agnezina dota je prinesla avstrijskemu vojvodi teritorija Andeških in Višnjegorskih večino današnje Gorenjske in dobršen del Dolenjske, tako da je Babenberžan postal najmogočnejši teritorialni gospod v širši regiji. Pridobitev obseznega kranjskega ozemlja, ki je bilo prometno-strateško zelo pomembno, je verjetno odločilno spodbudilo Friderikove ambicije.¹³¹

Oglejski patriarhi

Bertold kot oglejski patriarh ni pozabil, da je bil pravno-formalno še vedno kranjski mejni grof. Morda se je marca 1246, torej tik pred izbruhom konfliktov po smrti zadnjega Babenberžana, imenoval za mejnega grofa Istre in Kranjske, čeprav ni nikoli patriarh združil na Kranjskem in v širši regiji v svojih rokah toliko ozemlja. V štiridesetih letih je nadzoroval vse dostope iz Kranjske v Primorje,

po bratu Henriku pa je podedoval še vsaj večji del gospostva Vipava in Postojna.¹³²

Spanheimski

Ulrik Spanheimski si je očitno sistematično prizadeval prisvojiti patriarhove pravice in ga izriniti z njegovih kranjskih posesti. To velja še posebej za tiste kraje, kjer je prepoznal poseben interes. Iz širše perspektive se jasno pokaže še celovitejša smer spanheimske politike v celotnem desetletju. Prav v pogodbi s patriarhom iz leta 1261 so razvidne tudi ozemelske težnje nad gospostvi Vipava in Postojna, katerima se je morala njegova žena Agnes Andeška tedaj formalno odpovedati.¹³³ Vsi dinasti, ki so gospodovali na območju gospostva Postojna, so lahko prehajali na drugo stran Javornikov in Hrušice. Njihova prizadevanja so se kazala tudi v tem, da so mnogi postali mejni grofje Kranjske ali vsaj gospodje nad teritorialnim gospostvom v tej pokrajini. Tako so si omogočili, da so razpolagali z območjem, ki je bilo priznано kot strateško pomembno tako za osrednje oblasti v nemškem cesarstvu kot v posamezni dinastiji. Slovensko ozemlje je imelo pomembno vlogo znotraj nemškega cesarstva, saj je varovalo jugovzhodno mejo države in ustvarjalo prometno povezavo med južnonemškimi deželami in Italijo ter Ogrsko. Prav to ugotavlja Marko Kosi, ko poudarja pomen Velike Karantanije,¹³⁴ saj je njena razpostranjenost kazala poudarjene značilnosti prometno-geografskega položaja naših dežel na širšem območju Vzhodnih Alp, ki so vedno imele močan vpliv na zgodovinski razvoj dela srednje Evrope.

Prometni dejavniki v dinastični politiki

Andeški, Babenberžani, Spanheimi in oglejski patriarhi so bili predstavljeni kot dinasti, ki so izvajali svojo oblast južno od kraških prehodov, torej tudi Pivškega. V tem delu prispevka bo pojasnjen njihov pomen tudi v prometni politiki na istem območju. Prav politika v prometni sferi je dokazovala širino dinastičnih in državnih različnih interesov, zaradi česar je bilo Pivško tudi v obdobju srednjega veka in pozneje izpostavljeno nasprotujočim interesom tako znotraj nemškega cesarstva kot v dednih avstrijskih deželah. Pred utrditvijo oblasti habsburške dinastije se opažajo hotenja po obvladovanju prometne politike na območju južno od Hrušice in zahodno od Javornikov, vendar je bilo to le začasno.

Šele vedno bolj uspešni Goriški dokažejo tudi na področju prometa, da zmorejo več kot oglejski patriarhi (izjema: Bertold Andeški) in dinasti pred njimi. Bertold Andeški (1218–1251) je bil kot oglejski patriarh eden najpomembnejših političnih dejavnikov v naših deželah in je s spretno politiko in lastno dediščino okrepil oglejski

127 Andrej Komac: Od mejne grofije do dežele, str. 53.

128 Andrej Komac: Od mejne grofije do dežele, str. 62.

129 Andrej Komac: Od mejne grofije do dežele, str. 75.

130 Mišljen je Henrik IV. Andeški.

131 Andrej Komac: Od mejne grofije do dežele, str. 99.

132 Andrej Komac: Od mejne grofije do dežele, str. 151.

133 Andrej Komac: Od mejne grofije do dežele, str. 169–170.

134 Velika Karantanija je obsegala vojvodino Koroško ter vse grofije in marke, ki so jo obkrožale od Zgornje Aniže in Mure prek današnjega slovenskega ozemlja, Istre, Furlanije do Verone. Glej: Miha Kosi, Potujoči srednji vek, Cesta, popotnik in promet na Slovenskem, Založba ZRC, Ljubljana 1998, str. 27–28.

položaj. Oglej je v njegovem času nadzoroval vse prometne kraške prehode med Furlanijo, Istro in Kranjsko v smeri proti Vipavi, Postojni, Cerkenici, Ložu. /str. 40/

V drugi polovici 13. stoletja je na vzhodnoalpskem območju nastopilo obdobje, ko so po vrsti izumrle rodbine, ki so usmerjale politični in gospodarski razvoj slovenskih dežel: Babenberžani (1246), Andeški (1251) in Spanheimi (1269 oz. 1279). S smrtjo cesarja Friderika II. leta 1250 pa se je v cesarstvu začela doba medvladja, nasilja in brezpravnosti. Po kratki in epizodni vladi Otokarja II. Premysla so iz boja za Vzhodne Alpe leta 1278 zmagovito izšli Habsburžani,¹³⁵ Goriški in Devinski.

Goriški

Najostrejši tekmeči Ogleja na zahodu slovenskega ozemlja so bili grofje Goriški. Do konfliktov je prihajalo tudi pri trgovsko-prometnih interesih, zlasti glede prometnic. Tako so Goriški s smotnim zaokroževanjem posesti od Kanala prek Gorice in Krasa do kvarnerskega zaledja pridobili nekaj pomembnih prometnih točk, kjer se kmalu pojavijo mitnice, med drugim tudi v Planini pri Postojni. Ta uspeh je bil del načrtne politike Goriških, ki jim je v tesni povezavi s Tirolskimi in po poznejšem dedovanju njihovega dominija (1253) uspelo dobiti nadzor nad vsemi dostopi v Italijo na območju od Tirolske prek zgornje Koroške, Posočja, Krasa do Istre in Kvarnerja. To je tirolski veji dinastije sicer uspelo šele po nastopu Habsburžanov, ki so poleg vojvodske časti na Koroškem (1286) že leta 1279 dobili v zastavo deželno gospostvo na Kranjskem z obsežnimi posestmi iz nekdanje andeško-višnjegorsko-spanheimske dediščine. Goriška veja je medtem začela voditi lastno in od svojih vojvodskih bratrancev neodvisno politiko. Vso prvo polovico 14. stoletja se je zagrizeno borila za pridobitev oglejskih gospostev Tolmina, Vipave, Postojne in Loža na prehodih proti Kranjski, kar je bilo vsekakor precej povezano s prometno vrednostjo teh točk. V tem primeru je dokazano, da so prehodi na kraškem območju določali politiko dinastov, saj so jim ti pomenili neizogibno potrebo po izvajanju oblasti celo nad Kranjsko.¹³⁶

Devinski

Hkrati z Goriškimi so se z nekoliko manj blišča, a nič manj učinkovito na račun svojega fevdnega gospoda Ogleja vzpenjali Devinski. Njihova gospostva so ležala na pomembnih poteh v Primorje in so zato poskušali v duhu časa od tega kar največ iztržiti. S Senožčami in tamkajšnjo mitnico so Devinski nadzorovali glavno cesto iz notranjosti v Trst ali beneška istrska mesta.¹³⁷

Prometno-trgovska politika Habsburžanov in grofov Celjskih

Ko so Habsburžani leta 1335 prevzeli Kranjsko in Koroško v neposredno upravljanje, so se vztrajno borili proti oglejskemu patriarhu za utrditev izhodov iz Alp v Furlansko ravnino, še posebej po izumrtju Goriško-Tirolskih 1363. V sklopu te politike sta Kranjska in Primorje postala interesno območje habsburškega prodiranja proti morju. Opazno pa je bilo, da je slovensko ozemlje v zgodnji habsburški dobi dobilo v prometni politiki drugoten pomen. Celjski kot zvesti pristaši vojvode Rudolfa IV. so za vojaško službo in posojanje denarja dobili v zastavo številna pomembna deželnoknežja gospostva z mesti in mitnicami, med drugimi tudi gospostvo Postojna (1371) in Zgornja Vipava (1344–1357). V povezavi s temi dejstvi je v opombi (št. 75) k tekstu Kosi poudaril, da so Celjski s postojnskim gospostvom in mitnicami v Landolu ter Postojni nadzorovali strateško pomembna Postojnska vrata, skozi katera se je stekala večina prometa čez slovensko ozemlje. Z vipavskim gospostvom pa so nadzorovali cesto iz Škofje Loke čez Črni vrh, po pridobitvi Loža 1418 pa še tretji prehod čez Javornike na Pivko. Grof Herman II., ki je v začetku 15. stoletja gospodoval nad kraškimi prelazi proti zahodu, je v času Sigismundove vojne proti Benetkam 1419 lahko izvajal gospodarsko blokado beneških mest v Primorju.¹³⁸

Celjski tako postanejo gospodarji širokega pasu na obeh straneh državne meje od Mure do Jadrana, koroške posesti pa so jim omogočile tudi dohodke od transalpskega prometa med Italijo in Nemčijo. Ko se je v zadnjem obdobju rodbine zlasti pogled Ulrika II. že usmerjal v visoko evropsko politiko na Ogrskem, Češkem in v Avstriji, so se Celjani številnim prometnim točkam odpovedali in jih vrnili deželnim knezom Habsburžanom. V opombi (št. 80) Kosi navaja, da so Celjski do leta 1430 in 1431 vrnili Habsburžanom kar 14 gospostev, najverjetneje zato, da so se ti odpovedali fevdnemu gospostvu nad njimi, kar je bil pogoj za dvig Celjskih med državne kneze. Celjska kronika je zabeležila, da sta bili južno od kraških prehodov vrnjeni habsburški dinastiji Postojna in Vipava.¹³⁹

Vplivi Trsta na območju severne Istre in Pivškega

Trst tudi v 15. stoletju ni dobil močnejše podpore Habsburžanov, saj so bili ti zapleteni v dinastične spore s celjskimi grofi. Posledica tega je bila, da so Tržačani poskušali sami dobiti nadzor nad trgovskimi potmi s pridobitvijo pomembnih prometnih točk, zato so leta 1427 odkupili od goriških grofov gospostvo Novi grad (Podgrad) z večjim delom Brkinov. Tako so si zagotovili nadzor prehodov iz Čičarije v Istro. Leta 1433 so dobili Postojno in čez tri leta jim Habsburžani vrnejo pomembni mitnici Mokovo pri Zabrežcu in Klanec pri Kozini.¹⁴⁰

135 Miha Kosi, Potujoči srednji vek, str. 40.

136 Miha Kosi, Potujoči srednji vek, str. 41.

137 Notranjost je v tem primeru pomenila Pivško in Kras ter Kranjsko čez kraške prelaze. Več o Devinskih: Miha Kosi, Potujoči srednji vek, str. 43.

138 Miha Kosi, Potujoči srednji vek, str. 45–47.

139 Miha Kosi, Potujoči srednji vek, str. 47–49.

140 Miha Kosi, Potujoči srednji vek, str. 56.

Vozni promet na Pivškem

Odsek med Ljubljano in Vrhniko se leta 1462 omenja kot »javna cesta, po kateri se jezdi, vozi in hodi«. Vse kaže, da je bil mogoče tudi prevoz čez Postojnska vrata, o čemer pričajo obveznosti podložnikov iz vasi na Pivki, ki so kot tlako morali opravljati vožnje v Cerknico. V povezavi s tem podtekstom se v opombi omenja urbar postojnskega gospostva iz leta 1498, v katerem je navedeno, da je bila v vaseh na Pivki obveznost podložnikov ta, da so vozili desetino iz Cerknice v postojnski grad. To pomeni, da so kmetje opravljali vozno tlako na cesti, ki je vodila skozi Postojnska vrata.¹⁴¹

Način delovanja srednjeveškega prometnega omrežja

V 12. stoletju se je začelo ponovno uveljavljanje vladarjevih pravic, s čimer je javni značaj cest in mostov vsaj teoretično spet stopil v ospredje. Pri cestah so bile to najbolj prometne in strateško pomembne javne ceste, na katerih je kraljeva pristojnost zagotavljala svobodo gibanja in nedotakljivost potujočih ter se je zato tu koncentriral promet. Hkrati je bila prepovedana uporaba drugih cest, ki bi omogočale izogibanje plačevanju zakonitih mitnin. Kot posledica tranzita na cestah so bile mitninske postaje, ki so postale donosen vir dohodkov. Odločilnega pomena za promet in cestno omrežje v cesarstvu so bila določila cesarja Friderika II, v deželnem miru, objavljenem avgusta 1235, ki je v poznem srednjem veku dobil značaj ustavnega dokumenta cesarstva. Ta je urejal razmere na področju prometa in trgovine v interesu cesarstva, dežel in trgovinskih poslov:

- vse protizakonito ustanovljene ali na neobičajnih mestih postavljene mitnice se morajo ukiniti;
- kdor pobira pristojbine, mora skrbeti za vzdrževanje cest na svojem teritoriju ter uporabnikom zagotoviti mir in zaščito;
- uporabljati se smejo le »prave deželne ceste« in nikogar ni dovoljeno s silo preusmerjati z njih; vse prisilne ceste se morajo ukiniti;
- nihče nima »pravice spremstva«, če mu ta ni podeljena od cesarja.¹⁴²

¹⁴¹ Miha Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 146. Ravno Urbarji slovenskega Primorja so tisto gradivo, ki nam daje možnosti za razumevanje splošnega in posebnega položaja podložnikov. V njem so vsebovana tudi mnoga dejstva, ki nam omogočajo določiti teritorialno pripadnost zemljiških gospostev. Zgodovinar Milko Kos je s tem delom omogočil, da se slovenski zgodovinarji objektivno približajo stvarnim razmeram, predvsem tistim iz 15. stoletja.

¹⁴² V poznem srednjem veku, kot je videti zlasti intenzivno v 14. stoletju, so mitnice kot služnostna pravica zemljiških gospostev velikokrat prehajale iz rok v roke ob prodaji ali zastavi gospostev skupaj z deželnim sodstvom, meščansko naselbino in vsemi drugimi koristimi. Tako so celjski grofje v drugi polovici tega stoletja dobili od deželnih knezov v zastavo številna mesta in trge z mitnicami, na primer Radgono, Slovensko Bistrico, Kamnik, Kranj, Postojno idr. Proti koncu srednjega veka, ko je deželni knez združil večino mitnic na Slovenskem v svojih rokah in začel načrtno favorizirati Trst, je začel med Kranjsko in Primorjem nastajati prvi celoviti mitninski sistem. Glej: Miha Kosi, *Potujoči srednji vek*, Cesta, popotnik in promet na Slovenskem, Založba ZRC, Ljubljana 1998, str. 169–172.

Glavne tranzitne trgovske ceste na območju Pivškega v okviru Notranjske

Ljubljanska (Kraška) cesta

Ljubljanska ali kraška cesta je šla čez vrhniški klanec po rimski trasi, nato je bila speljana mimo Štampetovega mostu skozi Logatec in Martinj hrib. Nato je zavila proti Planinskemu polju in Staremu trgu. Pred tem so morali trgovci skozi mitninsko postajo v Planini. Del tranzita je šel tudi na Pivško skozi Postojnska vrata. Iz različnih virov je razvidno, da potovanje skozi Postojnska vrata ni vodilo v Postojno, temveč skozi Strnico in Studeno proti Landolu in prek Ubelskega na Razdrto. Šele v 14. in 15. stoletju je opazna vedno pogostejša uporaba smeri s Planine čez Ravbarkomando v Postojno, verjetno zaradi prometa proti Reki. Ljubljanska ali kraška cesta iz smeri Postojne je bila usmerjena v Postojnsko kotlino. Njena trasa je bila speljana skozi Hrašče in Hruševje proti Razdrtem, v srednjem veku imenovanem Preval (Prewal, Prewalt, Preual), kjer so bili geografska in upravna meja ter prometno križišče. Razdrto ali Preval je omogočalo potovanje skozi Senožče v Trst in beneško Istro, pa tudi v Vipavsko dolino.¹⁴³

Notranjska ali postojnska (patriarhova pot)

Notranjska (postojnska) cesta je bila med pomembnejšimi srednjeveškimi prometnimi smermi na Slovenskem. Zanesljivo se je naslanjala na traso, ki je bila določena še pred antiko, saj so v tej smeri tekle čez Bloke rimske poti proti Cerknici, Planini in Ložu, pa tudi čez Javornike. Že pred tem so povezovala prazgodovinska poselitvena jedra na Blokah, Loškem in Pivki. Vse srednjeveško obdobje, še do konca 18. stoletja, je ostala pretežno tovarniška smer in ni bila nikoli spremenjena v pravo vozno cesto. Tudi v visokem srednjem veku je morala biti notranjska pot precej prometna, saj je bilo do konca 13. stoletja na njej postavljenih precej mitnic, in sicer v Ložu, Cerknici, na Planini in v Landolu. Ker je povezovala obsežne oglejske posesti v Vipavski dolini, na Pivki, Notranjskem in Dolenjskem s patriarhovim sedežem v Furlaniji, jo v literaturi pogosto imenujejo »patriarhova pot«. Promet čez Javornike, čez prelaz Stare Ogence (997 m), dokazuje veliko zgodovinskih virov. Mitnica v Zagorju na Pivki je bila postavljena prav za blago, »ki se tu pelje iz loškega gozda v Istro«. Po določilih iz leta 1499 so prebivalci loškega območja lahko potovali na beneško ozemlje, po najkrajši poti čez Javornike, zato pa so morali na mitnici v Radohovi vasi na Pivki plačati mitnino. V 16. stoletju so ob tej poti pobirali mostnino v Kleniku (tudi na Pivki), predvsem od lesne robe, v začetku naslednjega stoletja pa se pojavi še mitnica v Jurščah, na zahodni strani Javornikov. Notranjska cesta je bila najizrazitejša smer kmečke trgovine in tovarništva na Slovenskem.¹⁴⁴

¹⁴³ Miha Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 222.

¹⁴⁴ Miha Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 238–241.

Reška cesta

Cesta iz Ljubljane proti Reki je začela postajati pomembnejša najpozneje v 13. stoletju, saj se v letih 1286 in 1288 prvič omenja mitnica v Rupi. Kako pomembna je bila ta cesta v 14. stoletju za izvoz proizvodov iz notranjosti Slovenije proti Reki in Dalmaciji, dokazuje dokument iz leta 1381, da so reški meščani prek Ljubljane in Ptuja sami trgovali s slovenskimi deželami in Ogrsko. Ob višku trgovine na Reki, v drugi polovici 15. stoletja, naj bi šlo po tej cesti približno 25.000 tovorov letno. Že proti koncu stoletja pa je promet v tej smeri začel upadati, predvsem zaradi prisilnega usmerjanja trgovine iz zaledja v Trst, turških vpadov in beneško-habsburske vojne (1508–1516), ko so Benečani dvakrat popolnoma opustošili mesto. Zadnji višek je reška trgovina dosegla okoli leta 1523, nato pa je sledil upad. Šele v 18. stoletju se zazna nov razcvet, ko se leta 1718 razglasi Reka za svobodno pristanišče.¹⁴⁵

Obramba pred Turki

Čas prodiranja Turkov, predvsem iz Bosne, na slovensko ozemlje, je kmalu dokazal, da se je ena najpomembnejših osi prodorov na Pivško ustvarila južno od Klane. Če so hotele turške enote prodirati z elementom presenečenja, so prihajale iz smeri južno od Ogulina. Na zemljevidu, ki je objavljen v Grafenauerjevi monografiji o kmečkih uporih, sta vrisani vpadni poti iz smeri Klane na Notranjsko (Kras in Pivško), pa tudi iz »ogulinske« smeri v Srednjo kranjsko četrt. Iz te smeri so bili mogoči vpadi na Notranjsko oziroma Pivško.¹⁴⁶ Notranjska je bila izpostavljena turškim vpadom oziroma hitrim in manevrsko sposobnim konjenikom – akindžijam¹⁴⁷, zato nastanejo na tem ozemlju poleg manjših tudi veliki protiturški tabori (Prem, Dolnja Košana, Cerknica, Orehek pri Postojni, Šilentabor pri Pivki idr.¹⁴⁸). Turška nevarnost je pripomogla tudi k ustanovitvi Notranjeavstrijskih dežel (Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriško, Trst in Istra), ki so oblikovale skupno strategijo boja proti Turkom in močno vojaško organizacijo v obliki deželne obrambe, v katero je bila vključena tudi podložniška »črna vojska« kot najširša vojaška organizacija.¹⁴⁹ V knjigi Ignacija Vojeta Slovenci pod pritiskom

145 Miha Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 242–244.

146 Bogo Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1962, priloga med stranema 121 in 122. Na zemljevidu, ki ga je predstavil Grafenauer kot ponazoritev smeri prodorov Turkov, je razvidno, da že obstajajo: Gorenjska, Dolenjska in Srednja četrt. Zahodno od Srednje kranjske četrti je Notranjska, ki je bila v bistvu obravnavana kot Kras in Pivka, oboje v neposredni bližini Istre. Ta del se v 15. in 16. stoletju v obrambnih prizadevanjih obravnava hkrati kot Istra, zato je obstajala obveščevalno-signalna smer Kras in Istra.

147 Naziv za pripadnika lahke konjenice, ki so jo sestavljali Turki in domače muslimansko poljedelsko prebivalstvo na Balkanu. S svojimi vpadi in pustošenji v sovražne dežele so akindžije pripravljali turška osvajanja. Glej: Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že*, Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 209.

148 Obsežna študija o Šilentaboru je v delu Pivška jezera. Glej prispevek: Patricija Bratina, *Tabor nad Zagorjem – Šilentabor*, zaščitna arheološka sondiranja na območju grajskega kompleksa, str. 691–767.

149 Vojaška organizacija proti Turkom je nazorno prikazana v dveh knjigah Vaska Simonitija: (1) *Turki so v deželi že*, Mohorjeva družba, Celje 1990 in (2) *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Slovenska matica, Ljubljana 1991. Glej tudi: Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 272.

turškega nasilja¹⁵⁰ je večkrat omenjena Pivka, verjetno kot geografsko območje. V njegovem delu so poudarjeni tudi tisti vpadi Turkov, ki so prizadejali prebivalcem na Pivki največ škode. Da bi si lahko predstavljali pogostost turške prisotnosti na Pivškem in njeno uničevalno moč, bo navedenih sedem primerov uničevalnih pohodov konjenikov iz Bosne, predvsem akindžij.

1516: napad, ki je bil usmerjen predvsem na frankopansko posest, je povzročil, da je približno 3000 Turkov 27. aprila 1516 v bližini Pivke¹⁵¹ vdrlo v naše kraje. /32/

1522: Turki, verjetno akindžije iz Bosne, so na cvetno nedeljo, 22. aprila 1522, nenadoma vpadli na Kras in Kranjsko ter našli prebivalstvo na Pivškem popolnoma nepripravljeno. Jezdili so mimo Podgrada, Prema in Šilentabora v Pivko in v Slavini odpeljali duhovnika od oltarja prav tedaj, ko je bral pasijon. Nato so se obrnili proti Postojni, Cerknici, Ribnici in se čez Kočevje in Kostel vrnili v Bosno. To naj bi bil zastraševalni pohod. Na povratku je turška vojska nesrečno končala na Hrvaškem, saj jih je napadel Ivan Karlovič in jih prisilil, da so prepustili večji del plena in večino ujetnikov izpustili. /32/

1526: v množici manjših plenilnih pohodov leta 1526, ki naj bi olajšali prodor turške vojske proti Ogrski, je bil eden izmed njih usmerjen tudi na Kras in v Istro. /32/

1527: leta 1527 so Turki prek Grobelnika vdrli na Kras. Drveli so mimo Ilirske Bistrice in Kamna, požgali Lokve in prišli skoraj do Devina. Izropali so tabor na Premu, se ustavili v Senožeah in se s plenom vrnili na Grobniško polje. /33/

1528: 9. marca 1528 so se nenadoma pojavili pred Postojno. Nato so se odpravili proti Šilentaboru. Prek Cerknice so udarili na Lož in naprej mimo Snežnika, Blok, Ortneka in Ribnice do Kočevja. /33/

1529: Po turškem neuspehu pred Dunajem 1529 je bilo razumljivo, da Turki ob meji ne bodo mirovali. Že na začetku leta so se začeli novi vpadi na Hrvaško. Na območje Kranjske, na Kočevsko, v ribniško dolino, še enkrat vse do Pivke in Cerknice so Turki do junija vpadli kar petkrat. /34/

Leta 1559 je Kranjska doživela zadnji vpad v tem letu. Očitno je bila zima zelo mila in brez snega, zato so Turki 29. januarja vpadli z veliko vojsko prek Poljan in Kočevja na ribniško območje, od koder so se že opoldne istega dne odpravili na ropanje proti Cerknici, Planini, Pivki in nato nazaj proti Klani. Po petih dneh ropanja so se vrnili v Bosno.

Iz opisa je razvidna pogostost turških vpadov na Pivško in Kras. Turški konjeniki so prodirali od Klane navzgor ali čez kraje vzhodno od Javornikov. Vpadne poti so dobro poznali, kar je bilo v začetnem

150 Njegovo delo, ki ga je izdal Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani leta 1996, vsebuje vrsto podatkov, ki so povezani z razmerami na Slovenskem v času prodiranja Turkov.

151 Težko si je predstavljati, da je Ignacij Voje pri navajanju imena Pivka mislil na naselje. Pojem Pivka se v mnogih tekstih in strokovni literaturi uporablja kot pokrajinsko ime. Verjetno je tako mišljeno tudi v njegovem delu Slovenci pod pritiskom turškega nasilja.

obdobju za prebivalstvo neugodno. Zaradi dolgoletnih izkušenj so se ljudje na Pivškem ustrezno odzivali, saj so si zgradili razmeroma varne tabore. Nesporno dejstvo je, da so se tako plemiči kot kmetje zavedali strateške pomembnosti prehodnega ozemlja, zato se odzivajo samoobrambno ali pa se vključujejo v učinkovit obrambni sistem v okviru notranjeavstrijskih dežel. Turški plenilski pohodi so povzročali zelo veliko človeških žrtev in materialne škode, kar se je tudi na Pivškem kazalo predvsem v opustelosti podeželja in spremenjeni strukturi ter številu prebivalstva.

* * *

Ko se je v drugi polovici 16. stoletja bolje organizirala obramba proti Turkom,¹⁵² je začela intenzivnost turških vpadov slabeti. V tem času se začenja vzpostavljati učinkovita obramba na območju Vojne krajine, kar je sčasoma zavrla prodiranje turških enot. Ne le v Vojni krajini na Hrvaškem, temveč tudi na širšem Krasu in Pivškem se je v 16. stoletju na način, kot je bil predviden za notranjeavstrijske dežele, vzpostavila zgledna obrambna organizacija. V tem obrambnem sistemu sta pridobila na pomenu dva kraja na Pivškem: Postojna in Šilentabor. Simoniti v svojem delu opozarja, da je bila od hrvaške strani prek Šilentabora in krajev na Postojnskem vzpostavljena organizirana protiturška signalna in obveščevalna služba. Poleg tega omenja Šilentabor kot kraj, kjer se je zbirala deželna vojska. Deželna in črna vojska naj bi se zbirali tudi v Postojni, kar pomeni, da se je priznavalo pomen tega naselja kot sedež četrtnega glavarja za Kras.¹⁵³

Kraji zbiranja tako deželne kot črne vojske so ležali na strateško najpomembnejših točkah na Kranjskem in seveda Notranjskem. Kmetje iz Cerknice so morali zato opravljati obrambne dolžnosti na vzhodni strani Javornikov, kar je pomenilo, da je bilo v Pivški kotlini strateško pomembnejše območje za protiturško obrambo kot na cerkniškem. To dokazujejo navedbe Vaska Simonitija, ki pravi, da je imel vpoklic kmetov vrsto pomanjkljivosti. Strateške točke, ki jih je zasedla vpoklicana kmečka vojska, so sicer omogočale najlažjo obrambo dežele, vendar so zmanjšale obrambno sposobnost notranjosti dežele, predvsem podeželja. V vojsko vpoklica ni in vojaško bolj izkušeni kmetje od tistih, ki so ostali doma, so morali namreč na zborna mesta in naprej na strateško pomembne položaje.¹⁵⁴

Če so Turki ob vpadu zbrano deželno vojsko razbili, je notranjost dežele ostala skoraj nezavarovana. Tako je pozivni red za Kranjsko iz leta 1527 predpisoval, naj se po izstrelitvi opozorilnih strelav in zažigu grmad podložniki iz Istre in Krasa ter Cerknice, Dolenje vasi pri Cerknici, Jezera in Selc zberejo v Šilentaboru. Odredba, ki je veljala za omenjene vasi več desetletij, je povzročila, da so ti kraji, navadno precej na udaru turških plenilcev, ostali nezavarovani. Prav ob zadnjem turškem napadu konec januarja leta 1559 so bile te vasi in še posebej Cerknica zelo prizadete in opustošene. Leta 1568 so

predstavniki prizadetih krajev naslovili nadvojvodi Karlu prošnjo, da jih ob morebitnem turškem vpadu oprosti obveznosti pohoda na zborna mesta v Šilentaboru, da bi branili omenjene vasi sami. Toda strateški pogled deželnih vojaških svetovalcev je imel pri tej odločitvi očitno pomembno vlogo, saj je Karel na podlagi njihovega mnenja prošnjo odobril šele leta 1582.¹⁵⁵ Vojaškoobrambni protiturški sistem na širšem območju Pivškega je bil prilagojen predvsem nenadnim vpadom turške konjenice. Poleg vpadov Turkov je moralo biti prebivalstvo pripravljeno tudi na vpade enot Benečanov, ki so se bojevali proti Avstriji za prevlado, predvsem na območju zahodne Slovenije. S protiturškim obrambnim sistemom pa se postavlja vprašanje obrambne tradicije prebivalcev tega območja, saj je znano, da so bili tudi v teh krajih naseljeni kosezi, in sicer v Košanski dolini, na Pivškem in v dolini reke Reke.¹⁵⁶ Morda ni naključje, da so se na tem območju postavili trije obsežni protiturški kompleksi: na Premu, Šilentaboru in Doljni Košani. Prav zaradi strateško pomembne Pivške kotline so imeli turški konjeniki precej možnosti, da so lahko hitro prodirali proti Gorici in na Beneško ter ob Soči navzgor na Koroško. Ob primernih pogojih so lahko prešli Sočo in plenili po Furlanski nižini do Verone. Če pa je bilo to onemogočeno, so lahko prodrli celo na Koroško, kar se je zgodilo leta 1478. Turške konjeniške enote (akindžije) so iz Pivške kotline lahko prodirale tudi proti Ljubljani in na območje vzhodno od Cerknice, saj je to omogočala prehodnost tega dela današnje Notranjske.¹⁵⁷

Sklepna misel

V prispevku je dokazana strateška vloga Pivškega sveta, kar izhaja iz njegovega prehodnega položaja med Ljubljansko kotlino ter morjem in kopnim od vzhodne Istre do Furlanske nižine. Njegova prehodnost je izražena v strateškem pomenu, ki je določala svojevrstno usodo od predrimskih časov dalje. To je v bistvu območje, ki je v mnogočem prispevalo k obrambnim prizadevanjem mnogih ljudstev in držav, ne nazadnje prav prebivalstvu na njegovem ozemlju.

Prispevek obravnava obdobja do 16. stoletja, kar je bilo dovolj, da se dokaže narava območij južno od kraških prehodov. V drugem delu utemeljevanja strateškega pomena Pivškega bo zajet čas, v katerem bodo obravnavani tematski sklopi vse do leta 1991.

152 Vasko Simoniti, Turki so v deželi že, str. 162–164.

156 Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, II. zvezek, Založba Kmečka knjiga, Ljubljana 1955, str. 106. Tudi Sergej Vilfan navaja v svojem prispevku Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju (objavljen v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, str. 320), da so bile skupinske koncentracije kosezov v 11. stoletju tudi na Premu. Opozoriti pa je treba, da je Prem v dolini reke Reke in da je bil sedež zemljiškega gospoda z ozemljem vse do Košanske doline in Zgornje Pivke. V navedenem delu je priložen zemljevid z naslovom Kosezi in »koseška« krajevna imena v Veliki Karantaciji z mejami okr. 1000 (B. Grafenauer). Na območju takratne Istrske krajine naj bi bile naslednje koseške naselbine: Zagorje pri Pivki, Pivka, Mala pristava, Sušica in Nadnje Selo (priloga VI.).

157 Karlo Nanut, Strateški pomen Pivške kotline v povezavi z njenim položajem na Notranjskem in Primorskem (Pivka 2007), str. 27.

152 O tem več Vasko Simoniti v delu Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Protiturški tabori so predstavljeni v poglavju TABORI, str. 200–207.

153 O zbiranju deželne vojske pri Šilentaboru piše Vasko Simoniti v delu Vojaška organizacija na Slovenskem, str. 82. O zbiranju deželne in črne vojske iz Notranjske pri Postojni je zapisano v Zgodovini Slovencev (CZ, Ljubljana 1979), str. 272.

154 Vasko Simoniti, Turki so v deželi že, Mohorjeva družba, Celje, 1990, str. 162.

Pregled uporabljene literature in virov

- Ambrožič, Lado – Novljan: Partizanska protiofenziva, Zbirka Dokazi, Ljubljana 1965.
- Atlas Slovenije 1: 50.000: Nova prenovljena izdaja, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.
- Bitelli, Remo: *Claustra Alpium Iuliarum, Il confine di rapallo e fascismo: Archeologia come esempio di continuita – Claustra Alpium Iuliarum, rapalska meja in fašizem: Arheologija kot primer kontinuitete*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Pokrajinski muzej Koper, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Koper – Capodistria 1999.
- Bošljančič, Janko: *Analiza sprememb kulturne krajine na primeru katastrske občine Slavina, diplomatska naloga* (Univerza v Ljubljani, Biotehnična fakulteta, Oddelek za gozdarstvo), Ljubljana 1997.
- Bratun, Zvonimir, *Geografski dejavniki državovarnostnega sistema Republike Slovenije*, Ljubljana, 1997, doktorska disertacija.
- Bratož, Rajko: *Rimska zgodovina – 1, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Študentska založba in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*, Ljubljana 2007.
- Butorović, Radule /Albert Klun: *Tretja prekomorska brigada*, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1967.
- Curk, Iva, *“Arma Virumque... Ob tvarnih virih o rimski dobi na Slovenskem, Državna založba Slovenije*, Ljubljana 1999.
- Curk, Mikl Iva: *Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji*, Izdaja Ministrstvo za kulturo in Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana 1993.
- Članek iz Primorskih novic: *Iz meje porojena identiteta*, št. 9, torek, 1. februarja 2000 (širša opredelitev Primorske).
- Članek iz Primorskih novic: *Bo Primorska preživela skok v novo ero, Stoletje, v katerem se je Primorska oblikovala in se začela počasi spreminjati v »metereološki« pojem*, št. 102 petek, 31. decembra 1999 (vse, kar zadeva opredelitev Ilirske Bistrice za primorsko občino) in širša opredelitev Primorske).
- Članek iz Dela: *Voz vlečejo kovinarji in lesarji, adut pa je malo gospodarstvo, Ocene gospodarskih gibanj v letu 1999 v notranjsko-kraških občinah*, četrtek, 3. februarja 2000.
- Dan prej (skupina avtorjev), *Izdajatelj in založnik: ČZP primorske novice Koper, Koper 1994*.
- Darovec, Darko: *Prispevek k zgodovini upravne in obrambne organizacije koprskega podeželja v srednjem veku* (Skupina avtorjev, Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana, 1993).
- Dolgan, Marjan: *Dolnja Košana in okolica, Študije, dokumentarna in literarna besedila, Celjska Mohorjeva družba*, 2006.
- *Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica per Ioannem Dismam Florianschitsch de Grienfeld, Labaci 1744, reprint, Florijančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744, Slovenska knjiga 1995*
- *Enciklopedija Slovenije*, 8. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994.
- *Enciklopedija Slovenije*, 9. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994.
- Komel, Franta: *Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji, Založba Obzorja Maribor 1960*.
- Ferenc, Tone: *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1983.
- Frelih, Marko, *Logatec - Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum s prispevki o bitki pri reki Frigidus* (Soča) leta 394, Turistično društvo Logatec, Logatec 2003.
- Gabrovec, S: *Naselitvena zgodovina Slovenije v halštatskem obdobju*, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, Izdala SAZU, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975.
- Gams, Ivan: *Kras v Sloveniji v prostoru in času, Založba ZRC, ZRC SAZU*, Ljubljana 2003.
- *Geografski atlas Slovenije, Država v prostoru in času, DZS*, Ljubljana 1998.
- Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda, Od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda*, 1. zvezek, Založba »Kmečka knjiga« v Ljubljani 1954.
- Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda, Doba zrele fevdalne družbe od uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda do začetka kmečkih uporov*, 11. zvezek, Založba »Kmečka knjiga« v Ljubljani 1955.
- Grafenauer Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda, Doba krize fevdalne družbe na Slovenskem od začetka kmečkih uporov do viška protestantskega gibanja* 111. zvezek, Založba »Kmečka knjiga« v Ljubljani 1956.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih 1910 do 1916*, Mohorjeva družba 1992.
- Guštin, Božidar: *Obrambna linija Kraškega roba, v: Gradovi, utrdbe in mestna obzidja, vodnik po spomenikih*, Zavod za varstvo kulturne dediščine, Ljubljana 2006.
- Habrnal, Miloš...Zvezdan Markovič: *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbe iz obdobja 1926 -1941, J. Škoda Fort print 2005 / prevedeno iz češkega originala/*.
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske*, Slovenska matica, Ljubljana 1999.
- Istra in Slovensko primorje, *Od najstarejših časov do druge svetovne vojne*, RAD, Izdavačko preduzeće, Beograd 1953.
- Jankovič, – Potočnik Aleksander: *Rupnikova linija in Alpski zid, Utrjevanje rapalske meje med letoma 1932 in 1941, Galerija 2, Vrhnika 2004*.

- Lah Borivoj, -Boris.: *Od Kobarida do Trsta, Boji 30. divizije v štirinajstih ofenzivah*, Ljubljana 1996.
- Ljudje in kraji ob Pivki, Kulturna skupnost Postojna, prva knjiga, Kulturna skupnost Postojna, 1975.
- Ljudje in kraji ob Pivki, Kulturna skupnost Postojna, druga knjiga, Kulturna skupnost Postojna, 1985.
- Kardelj, Edvard: *Govori na pariški konferenci, Cankarjeva založba*, Ljubljana 1948.
- Klanjšček, Zdravko: *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943-1945*, Izdalo Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1999.
- Klavora, Vasja: *Predel 1809, Avstrijsko-francoski vojni spopadi na slovenskem narodnostnem ozemlju, Mohorjeva družba, Celovec* 2003.
- Klemenčič, Vladimir: *Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom, Gospodarska geografija, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za geografijo*, Ljubljana 1959.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofje do dežele (Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju)*, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana 2006.
- Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev, Od naselitve do petnajstega stoletja*, Slovenska matica, Ljubljana 1953.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek, Cesta, popotnik in promet na Slovenskem*, Založba ZRC, Ljubljana 1998.
- Kraigher, Živa: *Ljudje in kraji na Pivškem med NOB (1941-1945)*, prva in druga knjiga, Partizanski knjižni klub, Ljubljana 2002.
- Kranjc, Andrej: *O pokrajinskem imenu Pivka*, v: *Geografski vestnik*, Ljubljana, LIX, 1987.
- Melik, Anton: *Slovensko Primorje*, Ljubljana 1960.
- Menart, Janez: *Srednjeveške pridige in balade*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1990.
- Kravanja, Cveto: *Obrambno vrednotenje geografskega prostora Pivškega podolja in Vremščice*, Postojna, 1999, diplomatska naloga.
- Logaško okrajno glavarstvo – Zemljepisni in zgodovinski oris, uredil Vojteh Ribnikar, izdalo »Društvo učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega«, Logatec 1889.
- Lotter, Friedrich, Rajko Bratož in Helmut Castratius: *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375 – 600)*, Založba Sophia, Ljubljana 2005.
- Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, reprint prve izdaje, Mohorjeva družba, Celje 1993.
- Mamula, Branko: *Odbrana malih zemalja, Vojnoizdavački i novinarski centar*, Beograd, 1988.
- Nanut, Karlo: *Položaj slovenskega kmeta na ozemlju med Postojno in Kastavom v 15. stoletju (seminarska naloga na Filozofski fakulteti)*, Ljubljana 1968.
- Nanut, Karlo: *Pregled vojaške zgodovine na temeljih vojnih večšin na območju Notranjske in dela Primorske*, Ministrstvo za obrambo, Center vojaških šol, Ljubljana 2000.
- Nanut, Karlo: *Učno gradivo za vojaško zgodovino v Šoli za častnike, IV. faza, CVŠ*, Ljubljana 2000.
- Nanut, Karlo: *Spopadi na Soški fronti v času Velike vojne 1915 – 1917*, objavljeno v brošuri *Hrumenje tišine*, Razstava v spomin na bojevanje Slovencev na Soški fronti v letih 1915 –1917, Vojaški muzej Slovenske vojske, Ljubljana 2005.
- Kras (skupina avtorjev), *Voda in življenje v kamniti pokrajini*, Založba ZRC, Ljubljana 2005.
- Nečak, Dušan/Repe Božo: *Prelom: 1914-1918, Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, Založba Sophia, Ljubljana 2005.
- *Notranjski listi I*, Stari trg pri Ložu, 1977.
- *Notranjski listi III.*, Cerkljica, 1986.
- *Ljudje in kraji ob Pivki*, Kulturna skupnost Postojna, 1975.
- *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945*, Skupina avtorjev, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, 1977.
- *Od Rimljanov do Slovanov, Predmeti*, Uredila Polona Bitenc in Timotej Knific, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2001
- Orožen, F: *Zemljepis Avstrijske-ogrske države (Domoznanstvo) za četrti razred srednjih šol*, V Ljubljani 1907.
- *Oxfordova enciklopedija zgodovine od 19. stoletja do danes*, DZS, Ljubljana 1993.
- Pečuljič, Miroslav: *Metodologija društvenih nauka, Savremena administracija*, Beograd 1982.
- Penko, Andreja: *Večni strateški položaj Pivške kotline*, v: *Revija Kras*, izdaja podjetje Mediacarso, d.o.o., Ljubljana, avgust 2007, št. 82
- Penko Andreja, *Naše korenine, Sledovi davnine na obrobju Pivškega*, Izdala in založila galerija 2, Vrhnika 2007.
- Petru, Peter: *Starejša železna doba*, v: *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.
- Petru, Peter: *Kasnoantične zapore*, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975.
- *Pivška jezera (skupina avtorjev)*, Acta carsologica, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za naravoslovne vede, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za raziskovanje Krasa, Ljubljana 2005.
- Planina, France: *Slovenija in njeni kraji*, Prešernova družba, Ljubljana 1964.
- *Poselitev in raba zakraselega sveta zahodne Slovenije v preteklosti /temeljni prispevek/, v: Voda in življenje v kamniti pokrajini KRAS*, Založba ZRC, Ljubljana 2005
- *Postojnsko okrajno glavarstvo*, Zemljepisni in zgodovinski opis, Spisali in izdali učitelji v okrajih, V Postojni 1889 (original in faksimile).
- Rupel, Mirko: *Valvasorjevo berilo*, Druga, izpopolnjena izdaja, uredil Branko Raisp, Ljubljana 1969.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Slovenska matica, Ljubljana 1991.

- Simič, Marko: Po sledih Soške fronte, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1996.
- Slavenski zbornik, Zbral in uredil Janko Boštjančič, Slavina 2005.
- Slovar tujk, Cankarjeva založba, Ljubljana 2002.
- Slovenija, Pokrajina in ljudje, Atlas Slovenije v besedi in sliki, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.
- Slovenija, Pokrajina in ljudje, Druga izdaja, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1998, 1999.
- Slovenska zgodovina v besedi in sliki, Svet knjige, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 2003.
- Slovenska novejša zgodovina 1848 – 1992, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (skupina avtorjev), Inštitut za novejšo zgodovino, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.
- Šašel, Jaro: Topografsko-orientacijski leksikon krajevnih imen, ohranjenih v navedenih antičnih virih – K historiatu, v: Arheološka najdišča Slovenije, Izdala SAZU, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975.
- Šašel, Jaro: Ad Pirum - rimska štabna baza na Hrušici, Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 159 zvezek, Založba obzorja Maribor, tiskano v Ljubljani 1988.
- Šinkovec, Črtomir: Uporni svet pod Snežnikom, Nova Gorica 1966.
- Štih, Peter: Srednjeveške goriške študije, Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in Goriških grofov, Goriški muzej, Nova Gorica 2002.
- Šumrada, Janez: Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice, v: Notranjski listi I., (Posvečeno Loški dolini ob petstoletnici mesta Loža 1477-1977), Stari trg pri Ložu, 1977.
- Tolstoj N. Lev: Vojna in mir, 2, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.
- Truhlar, F., Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže, v: Arheološka najdišča Slovenije, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975.
- Valenčič, Rafko: Sveti Hieronim mož s Krasa, Družina, Ljubljana 2007
- Valvasor, Janez Vajkard: Slava vojvodine Kranjske, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994.
- Vilfan, Sergej: Pravna zgodovina Slovencev – Od naselitve do zloma stare Jugoslavije, izdala Slovenska matica v Ljubljani 1961.
- Voda in življenje v kamniti pokrajini KRAS, Založba ZRC, Ljubljana 2005.
- Voje, Ignacij: Slovenci pod pritiskom turškega nasilja, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1996.
- Vojna enciklopedija, Druga izdaja, 3, Izdaja redakcija Vojne enciklopedije, Beograd 1972 (geslo geopolitika).
- Vojni leksikon, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.
- Zadnik, Maks: Istrski odred, Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1975.
- Zgodovina Slovencev, Skupina avtorjev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.
- Zgodovina 1, Učbenik za prvi letnik gimnazije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1998.
- Zgodovina 2, Učbenik za drugi letnik gimnazije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 2002.
- Nabolj upoštevani viri so bili zemljevidi od 16. stoletja dalje.

Franjo J. Malgaj, Rez. poročnik Avstro-Ogrske in slovenske vojske (1914–1919) (Dokumentiran oris vojaške kariere)

Marijan F. Kranjc

Izvleček

Članek je napisan na podlagi (odkupljenih) uradnih dokumentov iz dunajskega vojaškega arhiva, pridobljenih v obdobju april – maj 2008, ki jih je zatem strokovno prevedel (iz gotice) dr. J. J. z Dunaja. Ker sem vedel, da je rez. poročnik Malgaj pisal tudi vojni dnevnik, sem uspel ugotoviti, kdo je lastnik izvirnega vojnega dnevnika, odkril pa sem tudi lastnike (vsi so Malgajevi sorodniki) prepisov in ostalih zapuščinskih delov (sablje, daljnogleda, fotografij). Upam, da bomo realizirali knjižno izdajo, zato podatkov iz Malgajevega dnevnika v tem zapisu nisem uporabljal.

Franjo Jurija Malgaj je bil rezervni častnik (poročnik) avstro-ogrsko vojske kot enoletni prostovoljec pa tudi rez. poročnik slovenske vojske generala Maistra. Ni uradnih podatkov, da je bil povišan v čin nadporočnika. Obstajajo pa podatki, da je bil izredno pogumen častnik in poveljnik, saj je bil v avstro-ogrski vojski odlikovan (1916) z zlato medaljo za hrabrost, posmrtno (1920) pa še redom Karadordve zvezde z meči 4. stopnje.

Ključne besede: rez. poročnik, poveljnik, junak, odlikovanec.

O Franju Malgaju je kar nekaj zapisov, ki so nastali na osnovi raznih pričevanj in spominov, seveda večkrat netočnih in tudi subjektivnih. Zanimivo je, da se do mojega poizvedovanja v dunajskem vojaškem arhivu (april–maj 2008) noben zgodovinar niti uradna inštitucija, vsaj (lokalnega) celjskega področja, niso lotili iskanja uradnih arhivskih dokumentov. Vse objavljene zgodbe zato temeljijo na pričevanjih Malgajevih sodobnikov in znancev, manj pa njegovih sorodnikov, ki so dejansko posedovali tudi njegove dnevnike, rodovnike in dragocene predmete (sablja, daljnogled, fotografije in drugo).

Ker je zame ključnega pomena Malgajeva vojaška kariera, se bom osredotočil nanjo, medtem ko njegova otroška in dijaška leta prepuščam drugim avtorjem.

Vpoklic v avstro-ogrsko vojsko

Franjo Malgaj je 1914. leta v Pazinu z maturo končal gimnazijo. Iz celjske oz. kranjske gimnazije je menda zaradi pljučnice »presedlal« v Pazin. Bistveno je, da se Malgaj kot vojaški obveznik ni odjavil iz celjskega vojaškega okrožja. Zato je bil že takoj po začetku prve svetovne vojne (28. julija 1914) vpoklican v avstro-ogrsko vojsko, in sicer 28. oktobra 1914 kot »črnovojnik« v 1. četo rezervnega bataljona 87. pehotnega polka iz Celja.¹ Dne 15. decembra 1914 se je Malgaj prijavil za nadaljevanje služenja vojaškega roka kot »enoletni prostovoljec na stroške države«, kot pehotnik, kar mu je kot dijaku z maturo tudi zakonsko »pripadalo« oz. najbolj ustrezalo, saj bi mu v mirnem obdobju sledilo enoletno služenje vojaškega roka in 11 mesecev služenja v rezervi, medtem ko je v vojnem času to enoletno služenje enostavno odpadlo in bilo določeno »aktivno služenje«. Za vse enoletne prostovoljce pa je bilo predvideno, da se izšolajo in usposobijo kot rezervni častniki. Zato je verjetno tudi Malgaj izbral to »prostovoljno« služenje kot ugodnejše, saj bi bil v nasprotnem primeru obravnavan kot navaden vojak.

Ker se je Malgaj še kot dijak v Celju družil z majorjem Maistrom, sodeloval v literarnem dijaškem glasilu, družil pretežno s Slovenci, iz celjske presedlal na kranjsko gimnazijo in z maturo dokončal ugledno gimnazijo v Pazinu, je mogoče tudi čudno, da je bil sploh sprejet med dijaške »enoletne prostovoljce« in bodoče rezervne častnike avstro-ogrsko vojske.

¹ Hauptgrundbuchblatt, Franz Malgaj, Trieste, števil. 126/37, Vojaški arhiv, Dunaj, maj 2008

Gojenec šole za rezervne častnike v Gorici

V obdobju od 15. decembra 1914 pa do 18. avgusta 1915 je bil Malgaj gojenec šole za rezervne oficirje 26. rez. domobranskega polka v Gorici. Dejansko šlo za skupno šolo rezervnih častnikov 26., 47. in 87. pehotnega polka (štampljka).

Malgaj v šoli rezervnih častnikov v Gorici (www.zbiralec.com – »alyosa«, 23. 1. 2007)

O tem priča tudi fotografija iz decembra 1914, kjer je Malgaj na hrbtni strani zapisal: »Gorica, decembra 1914. Enol. (letniki) prost. (ovoljni) bataljion. Enoletniki 26. domobranskega polka. F. Malgaj.« Med šolanjem je Malgaj napredoval po predvideni lestvici činov v podobnih šolah rezervnih častnikov, in sicer takole:

Malgaj kot gojenec šole za rezervne častnike v Gorici (www.zbiralec.com – »alyosa«, 23. 1. 2007)

- naslovni korporal (kaplar, desetar, desetnik), 13. decembra 1914,
- naslovni narednik (vodnik), 3. marca 1915,
- narednik (vodnik), 1. aprila 1915,
- rezervni kadet, 18. julija 1915,
- rezervni praporščak, 18. avgusta 1915, s tem da mu je bil čin (rang) št. 2190 z dne 1. avgusta 1915 naknadno priznan z zamikom 18 dni in

z aktom št. 119 z dne 17. junija 1916. Tak zamik je bil pogosto priznan, če je nekdo vzorno opravljal svojo dolžnost.

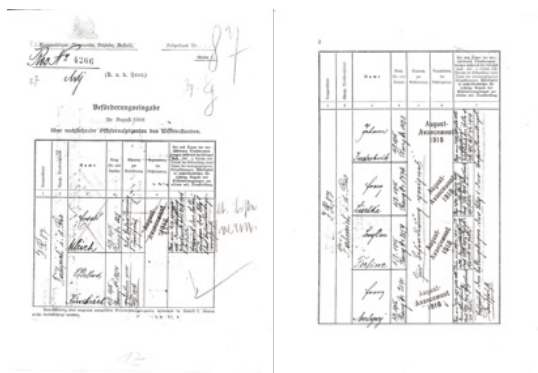
Rez. praporščak Malgaj Franjo je šolanje zaključil z odličnim uspehom,² obenem pa mu je bila napisana naslednja ocena: »Miren, resen, priden, pošten in zanesljiv,« zatem pa je tudi dodano, da obvlada tri jezike: »nemškega, slovenskega in hrvaškega.« Bil je usposobljen in določen za vodnega poveljnika.

Na soški fronti leta 1915

Ker je bilo šolanje izvedeno v neposrednem zaledju soške fronte, nas ne sme začuditi podatek, da so bili tudi gojenci na fronti. Tako je za Malgaja zabeleženo,³ da je bil na fronti od 5. maja do 28. avgusta 1915, kjer je dejansko tudi opravil »izpit« za čin rezervnega kadeta in praporščaka. Menda je sodeloval v bojih na doberdobski planoti, ne bo pa držalo, da je bil tam tudi ranjen. Sodeloval je torej v 1. in 2. soški bitki. Kdaj je njegov 87. pešpolk zapustil soško fronto, ni podatkov v pridobljenih kadrovskih dokumentih. O tem je Malgaj gotovo pisal v svojem dnevniku.

Na tirolski fronti leta 1916

Leto 1916 je bilo za rezervnega praporščaka Malgaja izjemno uspešno obdobje v njegovi kratki vojaški karieri. Od 11. februarja 1916 je dvakrat sodeloval v bojih na fronti. Zaradi uspešnega vodenja svojega voda je bil že 1. 8. 1916 predlagan za povišanje v čin rezervnega poročnika, o čemer priča dokument iz dunajskega vojaškega arhiva, ki ga predstavljam v originalu.⁴

Uradni akt o povišanju v čin rez. poročnika, avgusta 1916

Ker je po vsej verjetnosti vedel, da bo predlagan za povišanje v čin rezervnega poročnika, se je Malgaj v začetku avgusta 1916 prostovoljno prijavil za sodelovanje v posebno uspešni akciji 55. pehotne brigade 28. planinske divizije 3. korpusa 11. armade na planini Monte Zebio,

2 Regiment Freiherr von Succovaty Nr. 87 Ersatzbataillon, Rangierungsliste über Einj. Freiw., štev. 546, Vojaški arhiv, Dunaj, maj 2008

3 K. u. k. Infanterieregiment Freiherr von Succovaty No. 87, Belohnungsantrag, z dne 2. 9. 1916, rubrika 7 (čas na fronti) – 5. 5. 1915 – 28. 8. 1915, Vojaški arhiv, Dunaj, maj 2008

4 Beförderungseingabe für August 1916, štev. 4206, 87. pešpolk, Vojaški arhiv, Dunaj, maj 2008

za kar je kasneje dobil prestižno zlato medaljo za hrabrost. Zdi se, da ga je najbolje ocenil poveljnik 3. korpusa, ko je zapisal, da gre za »izjemno pogumnega in prisebnega praporščaka.« Moral bi še samo dodati »slovenskega rodu«, saj so njegovo desetino sestavljali izključno Slovenci, njegov namestnik korporal (desetnik) Jože Maček pa je dobil enako medaljo.

V dunajskem vojaškem arhivu sem pridobil (odkupil) predlog za odlikovanje (Belohnungsantrag)⁵ in obrazložitev (Protokoll)⁶ dokumenta (izročena VM SV) in prevoda izgledata takole:

K. u. k. Infanterieregiment
Freiherr von Succovaty No. 87.

2 O. Seb. 1916

488278

Belohnungsantrag.

20. Sept. 1916

16. Okt. 1916

1

1	Charge	Offizier in der Reserve
2	Vor- und Zuname	Josip Medved
3	Standortgeber	K. u. k. Inf. Reg. No. 87
4	Dienststellung	Regimentskommandant
5	Personalität	Reg. No. 2072/1916 (An. No. 2100)
6	Art der (Waffenart, Dienststellung usw.) bei Angabe von Ort und Zeit	<i>[Detailed handwritten report text]</i>
7	Bei wem in Feld (von - bis)	zum 2. mal fast 21/10 1916
8	Vorworte gefällig, vorwörtlich oder belanglos	—
9	Eine notwendige Anmerkung	—
10	Beizufügen sind: (siehe Protokoll- und Kommandanten)	—
11	Anteil des Verfassers	—
12	Datum und Unterschrift des Verfassers	Feldpost 73, am 2/9. 1916
13	Befehlshaber	<i>[Signature]</i>
		<i>[Signature]</i>
		<i>[Signature]</i>
		<i>[Signature]</i>
14	Befehlshaber	K. u. k. J. P. D. Komd.
		<i>[Signature]</i>
		<i>[Signature]</i>
		<i>[Signature]</i>
15	Kommandant	K. u. k. 3. Korpskommando
		<i>[Signature]</i>
16	Kommandant	K. u. k. I. Armee-Kommando
		<i>[Signature]</i>
17	Für eventuelle Bemerkungen und Anträge Kommandanten und Dienststellen	

MSP 488.278. W. 252

5 Belohnungsantrag, K. u. k. Infanterieregiment Freiherr von Succovaty No. 87,

Feldpost 73, 2. 9. 1916, pisan v gotici, Vojaški arhiv, Dunaj, maj 2008

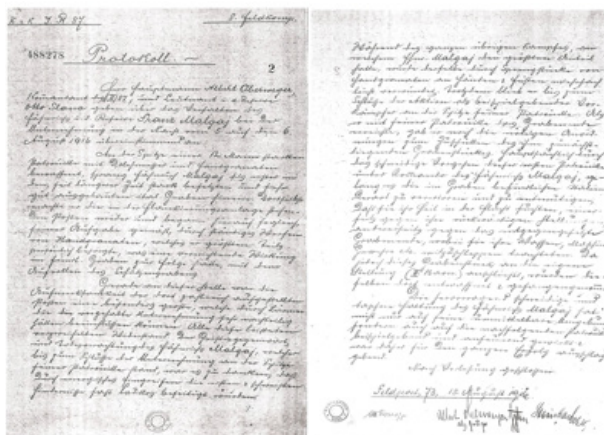
6 K. u. k. I. R. 87, 8. feldkomp., Protokoll, Feldpost 73, 15. avgust 1916, pisan v gotici, Vojaški arhiv, Dunaj, maj 2008

Cesarski in kraljevi (C. i. k.) pehotni polk barona pl. Succovatyja št. 87

Vojna pošta 73, dne 2. 9. 1916

Predlog za nagrado:

Čin	Praporščak v rezervi
Ime in priimek	Franc Malgaj
Vojaška enota	C. i. k. peš. polk št. 87
Službena dolžnost	Vodni poveljnik
Kadrovsko stanje	Čin od 1. avgusta 1915 (čin št. 2190)
Povod (oborožena akcija, službena dolžnost itd.) za nalogo po kraju in času	Praporščak Malgaj se je prostovoljno javil na izredno nevaren in zelo težaven nočni podvig (5./6. 8) na gori Monte Zebio. Na čelu patrolje 12 vojakov, ki so bili oboroženi le z bajoneti in ročnimi bombami, je Malgaj bočno napadel zelo dobro utrjeno sovražno postojanko. Že na začetku je Malgajeva patrolja doživela zelo močan ognjeni odpor iz strojnic in pušk. To pa ga ni zadržalo. Prezirajoč smrt se je na čelu svoje patrolje kot prvi pognal proti italijanskemu položaju. Ta nenadni napad je povzročil neznansko zmedo. Nadvse močan odpor posadke je bil kmalu zlomljen. Del Italijanov se je predal. Ostali pa so zbežali proti drugemu rovu in s seboj nosili nekaj strojnic, da bi se od tam branili. To jim ni uspelo, ker je praporščak Malgaj s svojo prisebnostjo pravilno ocenil situacijo. Sovražniku je takoj sledil, jim preprečil umik in jih pregnal proti svojemu položaju, kjer so jih razorožili. Za njegove podrejene vojake je bilo zgledno pogumno in izjemno hrabro dejanje praporščaka Malgaja kronano z ogromnim plenom: zajeli so 2 častnika, 76 vojakov in 6 strojnic.
Čas na bojišču (od – do)	• od 5. 5. do 28. 8. 1915 • 11. 2. 1916
Ranjen, ujet	ne
Posebne zveze	nobene
Druga odlikovanja	nobena
Predlog	(krožec s piko – zlata medalja za hrabrost)
Datum in podpis predlagatelja	Vojna pošta 73, dne 2. 9. 1916, poveljnik 87. peš. polka (nerazumljivo)
Brigadir	(krožec s piko) Drzno dejanje z orožjem, kronano z najlepšim uspehom, dne 6. 9. 1916, poveljnik 55. pehotne brigade (nerazumljivo)
Divizionar	(krožec s piko) Priporočam posebno, dne 6. 9. 1916, poveljnik 28. J. T. divizije (nerazumljivo)
Poveljnik korpusa	(krožec s piko) Posebno pogumen in priseben praporščak. Priporočam posebno, dne 14. 9. 1916, poveljnik 3. korpusa
Poveljnik armade	(krožec s piko) brez posebnega priporočila, dne 18. 9. 1916, poveljnik 11. armade, Rohr, generalpolkovnik
Za razne pripombe	(prazno)

Zapisnik

»C. i. k. pešpolk 87 – 8. bojna četa

488278 Zapisnik

Gospod stotnik Albert Oberweger, poveljnik 2/87. pešpolka in rezervni poročnik Otto Slana, soglašava o ravnanju rezervnega praporščaka Franca Malgaja pri nočnem podvigu 5./6. avgusta 1916 in navajava sledeče:

Na čelu patrolje 12 vojakov, ki so bili oboroženi le z bajoneti in ročnimi bombami, je praporščak Malgaj kot prvi skočil v zelo dobro utrjen italijanski obrambni položaj, ki je že dolgo imel močno posadko. V zraven stoječem objektu je Malgaj najprej pobil tamkajšnjega stražarja, takoj zatem pa je v skladu s sprejeto nalogo uničenja obrambnega položaja začel metati pripravljene ročne bombe. To je imelo uničujoč učinek v sovražnikovem rovu. Prav na tem mestu so bili številni sovražni stražniki zelo oprezni, vendar jih je prav Malgajev drzni napad z ročnimi bombami presenetil. Sovražni stražniki so se pogumno branili. Prisebnosti in preziranjju smrti praporščaka Malgaja, ki je do konca tega podviga ostal na čelu svoje patrolje, gre zahvala, da so bile z odločnim posegom odstranjene prve in najtežje ovire – stražarji!

V nadaljevanju spopada, v katerem je praporščak Malgaj imel največji delež, je bil z drobci ročnih bomb ranjen po rokah in kolku. Kljub temu je kot zgleden poveljnik ostal od začetka do konca akcije na čelu svoje patrolje. Ko je s svojo patroljo osvojil celoten sovražni rov, je še dal potrebna navodila, da so vojaki zasipali del rova, ki jim je bil najbližji.

Predvsem odločno ukrepanje prve patrolje pod vodstvom praporščaka Malgaja je Italijane tako zmedlo in jim vzelo pogum, da so rešitev iskali v begu proti svojim zadnjim položajem, delno pa tudi proti nasprotnemu koncu rova, pri tem pa so skušali vzeti s seboj tudi strojnice. Ker pa je bil ta del rova blizu položajev 3. bataljona, so jih tam tudi ujeli in razorožili.

Izjemno odločno in pogumno obnašanje praporščaka Malgaja je učinkovalo vzpodbudno in zgledno ne le na njegovo, temveč tudi na naslednje patrolje. Zato je bilo odločilno za celoten uspeh akcije tega dne.

Prebrano in sprejeto.

Vojna pošta 73, dne 15. avgusta 1916.«

Prejemnik dveh medalj v letu 1917

Navadno so vojakom, podčastnikom in častnikom podeljevali odlikovanja in medalje takoj po končanih bojih, saj so s tem poveljniki ohranjali moralno stanje svojih enot na primerni ravni. Avstro-ogrska vojska pa je bila že tako zbirokratizirana, da so morali za vsako odlikovanje ali medaljo poveljniki sestaviti pisne predloge, ki so potem »potovali« do obrambnega ministrstva na Dunaju, nazaj pa so z veliko zamudo prihajala zaslužena odlikovanja, včasih tudi za že pokojnega naslovnik. Tako je Malgaj svoje prvo in najvišje odlikovanje – zlato medaljo za hrabrost, prejel šele 6. januarja 1917, torej pet mesecev po opisanem podvigu na gori Monte Zebio. Če je po marcu 1917 dobil še Karl-Truppen Kreuz oz. Karlov bojni križec za sodelovanje v treh večjih bitkah, se je najprej napolil k fotografu, da je lahko domov v Hrušovec poslal naslednjo fotografijo:

Rez. poročnik Malgaj z medaljama 1917
(www.zbiralec.com – »alyosa«, 23. 1. 2007)

Zbiratelj Aljoša napačno predstavlja, da je navedena fotografija iz leta 1915. Iz povedanega smo že videli, da je Malgaj dobil zlato medaljo šele januarja 1917, Karlov bojni križec (za sodelovanje v treh bitkah) pa so uvedli šele marca 1917. Ker pa ni podatkov, kdaj je dobil navedeni križec, je predpostaviti, da je fotografija nastala sredi leta 1917.

Navedene podatke potrjujejo zapisi iz Glavne popisne knjige,⁷ pa zato

126 Hauptgrundbuchblatt

№	Ime	Prejeto	№	Prejeto
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917
126	Franz Malgaj	1917	126	1917

⁷ Hauptgrundbuchblatt, Trieste, 126, Franz Malgaj (dva lista), Vojaški arhiv, Dunaj, maj 2008

Prevod dokumenta:

Izvod iz glavne temeljne knjige

Vojaškega okrožja v Trstu, začeto leta 1914, stran 161 za:

<ul style="list-style-type: none"> • Franc Malgaj • letnik 1894 • Hrušovec, Št. Jurij • Celje • Štajerska • samski • Rk. • študent 				
<ul style="list-style-type: none"> • Potrjen in uvrščen: Dne 15. decembra 1914 prostovoljno kot enoletni prostovoljec na stroške države za enoletni vojaški rok in 11 let v rezervi pri pešpolku št. 87 				
<ul style="list-style-type: none"> • Jeziki – govori in piše: nemški, slovenski, hrvaški • Telesne mere v metrih: 1,80 				
Spremembe				
Čin	Spremembe	Leto	Datum	Opis
Enolet. prostovoljec, pehotnik	dodeljen	1914	15. 12.	V 1. rezervno četo
/	prezentiran	/	/	Za aktivno služenje
/	služil	1914	28.10 -14.12	Kot črnovojnik v pešpolku št. 87
Naslovni korporal	povišan	1914	13.12*	Naslovni korporal v šoli rez. oficirjev
Naslovni narednik	povišan	1915	3. 3.	Od naslovnega korporala
Narednik	povišan	1915	1. 4.	Od naslovnega narednika
Rezervni kadet	imenovan	1915	18. 7.	Od narednika
Rezervni praporščak	imenovan	1915	18. 8.	Od rezervnega kadeta
/	priznan	1916	15. 6.	Čin št. 2190 z dne 1.8.1915 naknadno priznan PVBlt št.119 z dne 17.6.1916
Rezervni poročnik	imenovan	1916	1. 8.	Od rez. praporščaka s činom od dne 1.8.1916 št. 2190, PVBlt. št. 146 z dne 14. 8. 1916
/	prepis	1916	26. 9.	Upravna komisij rez. bataljona 87. pešpolka potrjuje pravilnost prepisa
/	odlikovan	1917	6. 1.	Prejel zlato medaljo za hrabrost

Za napredovanje ni primeren – oktobra 1918!

Predstavljam bom arhivski dokument z dne 1. junija 1918, ki potrjuje, da je bil rez. poročnik Malgaj na listi za napredovanje oz. povišanje v čin rezervnega nadporočnika. Predlog je sledil 1. oktobra 1918.

Še pred tem je poveljnik rez. bataljona 87. pešpolka dne 29. avgusta 1918 odobril Malgaju 4-tedenski dopust v Zagrebu, z začetkom 31. avgusta 1918. Zakaj je Malgaj odšel na dopust v Zagreb, iz arhivskih dokumentov ni vidno.

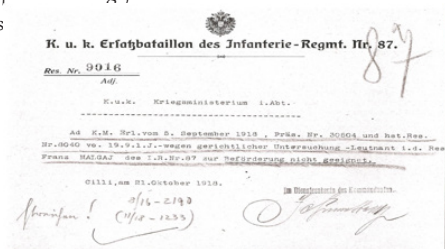
Toda že 21. oktobra 1918 je bil pod št. 9016 iz poveljstva rez. bataljona 87. pešpolka v Celju poslan kratek dopis na Vojno ministrstvo na Dunaj – 1. oddelek, v katerem sporočajo, da je rez. poročnik Franc Malgaj v sodni preiskavi in da ni primeren za povišanje (podčrtano). Prejemnik je s svinčnikom dopisal samo besedico s klicajem – rešeno! Predvidevam, da Malgaj ni vedel za ta dopis, ker je bila verjetno tudi sodna preiskava tajna. Kaj je bil glavni vzrok, da Malgaj ni bil povišan v čin rez. nadporočnika, je zapisano v sodnih spisih dunajskega arhiva, ki pa so zaenkrat zaprti za javnost zaradi restavriranja dokumentov.

Na to vprašanje bo odgovoril Malgaj v svojem dnevniku, tistem iz leta 1918, seveda, če je še ohranjen. Prva svetovna vojna se je uradno končala 11. novembra 1918.

Menim, da je bil Malgaj v sodni preiskavi zaradi druženja s »sovražnimi osebami«, med katere so v avstro-ogrski monarhiji prištevali tudi majorja (generala) Rudolfa Maistra.

Da Malgaj ni vedel, da ni povišan v nadporočnika, potrjuje tudi javni plakat, ki je bil tiskan v Velikovcu leta 1919, kjer se je podpisal kot »Nadporočnik Malgaj«.

Preds

Uradno je sicer znano, da je bil leta 1920 med koroškimi borci tudi Franjo Malgaj posmrtno odlikovan z enim od visokih jugoslovanskih odlikovanj – Karadordevo zvezdo z meči 4. stopnje. Predlagatelj, predstavnik 87. pešpolka, ga je pravilno predstavil kot rezervnega poročnika, zapisan pa je pod št. 471 v prikazanem dokumentu pod naslovom »Koruški front«, zaključen s 638 predlogi odlikovancev v Štabu Vrhovne komande vojske Kraljevine SHS dne 1. marca 1920 v Beogradu.⁸ Zatem je minister vojske in mornarice Kraljevine SHS, general Branko Jovanović, z aktom št. 8372, napisanim dne 11. aprila 1920, predlagal, da se rez. poročnik Franc Malgaj odlikuje z enim od najvišjih odlikovanj za pogum. Kraljev ukaz v uradnem vojnem listu vojske Kraljevine SHS št. 25 z dne 24. junija 1920 pa glasi takole:

»U ime Njegovog veličanstva, Petra, i po milosti Božijoj i volji narodnog kralja, Srba, Hrvata i Slovenaca, Mi, Aleksandar, naslednik prestola, na predlog Našeg Ministra vojnog i mornarice, a za zasluge stečene na Koruškem frontu, odlikujemo Našim Ordenom Karadordeve zvezde sa mačevima IV. reda Franca Malgaja i Janka Kranjca.

Aleksandar s.r.«⁹

Okrog Malgaja je še nekaj neznank.

8 Vojno-zgodovinski arhiv Beograd, Registar polhvalnica, rokopis (knjižica) z naslovom »Koruški front« Štaba Vrhovne komande z dne 1. marca 1920 s 638 predlogi odlikovancev na koroški fronti 1918–1920 (faksimile). Preurejen seznam po notah in abc primitkih sem objavil v Vojnozgodovinskem zborniku, št. 17/2004, str. 35–46, Logatec 9 Tudi Janko Kranjc je bil posmrtno odlikovan kot rezervni poročnik v Ljubljanskem polku.

Na enem od predstavljenim dokumentov je napisano, da je Malgaj vstopil v avstro-ogrsko vojsko že 15. 2. 1914, kar je očitno napaka, saj so bili vsi ostali s tega seznama regrutirani decembra 1914.

V dunajskem vojaškem arhivu ni dokumentov o tem, kje je rez. poročnik Malgaj prebil 1917. in 1918. leto. Ker so nosilci zlate medalje za hrabrost „povlečeni“ s fronte, bo držalo, da je tudi Malgaj prebil ta čas v zaledju, menda celo kot upravnik vojaškega okrevališča blizu Gradca.

Uradnega dokumenta, da je bil povišan v nadporočnika slovenske vojske, ni. Zato sem tudi zapisal, da gre za rezervnega poročnika, pogumnega koroškega borca in poveljnika (voda – čete), ki je prejel dvoje visokih odlikovanj za hrabrost v borbi proti pripadnikom italijanske in avstrijske vojske. Tudi na nagrobni spominski plošči je napisano »poročnik«.

Več podrobnosti bodo razkrili njegovi vojni dnevnik, eden ali dva, originalni in prepisani, saj je očitno, da se tudi v uradnih dokumentih skrivajo usodne napake.

Sklep

Prednji podatki o Malgajevi vojaški karieri v avstro-ogrski vojski 1914–1918 so povzeti na podlagi arhivskih dokumentov, ki se nahajajo v Vojaškem arhivu na Dunaju, nekaj podatkov (fotografije) pa tudi iz domačih spletnih strani. Nedvomno je potrjeno, da je bil Malgaj povišan v čin rezervnega poročnika in da je prejemnik treh vojaških odlikovanj: zlate medalje za hrabrost, Karlovega bojnega križca in posmrtno – Karađorđeve zvezde z meči 4. stopnje. Povišanje v čin rez. nadporočnika je bilo zavrnjeno, ker je bil Malgaj oktobra 1918 v sodni preiskavi.

Podrobnejše podatke pa bo mogoče pridobiti iz Malgajevga vojnega dnevnika – izvornika in prepisov, katere lastnike sem lociral in jih skušam nagovoriti za javno publiciranje.

Pregled uporabljene literature in virov

- Vojaški arhiv, Dunaj – posamezni dokumenti navedeni v sprotnih opombah
- Vojnogodovinski arhiv Beograd, Registar pohvalnica, Koruški front, izvod za Malgaja, 1920
- www.zbiralec.com – »alyosa« (fotografije)

Zaščitna brigada TO

mag. Boris Bolfek

Povzetek

Po intervenciji sil Varšavskega pakta na Českoslovaško leta 1968¹ je prevladalo spoznanje, da se JLA ni sposobna ubraniti pred frontalnim napadom z vzhoda. Sledilo je več sej Zveznega sveta za splošni ljudski odpor (SLO), ki jih je vodil Tito, in Izvršnega komiteja CK ZKJ. Posledica je bila, da je bil sprejet sklep o dvokomponentnosti obrambe oziroma oboroženih sil, in sicer Jugoslovanske ljudske armade kot sile, ki bi ob morebitnem napadu sprejela in zadržala prvi udarec, ter teritorialne obrambe, ki bi se upirala na okupiranih območjih in v zaledju². V Sloveniji so koncept splošnega ljudskega odpora vzeli najbolj zares in so v tem videli možnost za ponoven zametek slovenske vojske. Izvršni svet Skupščine SRS je izdal odlok o ustanovitvi teritorialne obrambe (TO) že 20. novembra 1968. V odloku je izvršni svet Glavnemu štabu za splošni ljudski odpor naložil nalogo, da organizira, pripravlja in izvaja splošni ljudski odpor na območju Slovenije. Začel se je razvoj poveljstev in enot teritorialne obrambe, ki so ga organizatorji že na začetku razumeli kot priložnost za ponovno oblikovanje slovenske vojske, ki je bila uradno ukinjena leta 1945³. Ena takšnih enot je bila tudi zaščitna brigada. Njen namen je bil, da v oboroženem boju samostojno in v sodelovanju z enotami organov za notranje zadeve, enotami milice, narodno zaščito ter drugimi enotami TO in JLA zavaruje vojaškolitično vodstvo SR Slovenije na vojnih lokacijah in v premiku.

Ključne besede: zaščitna brigada, republiško vodstvo, formacija, popolnjevanje, pouk in vzgoja.

Enota »Bor«

Šlo je za enoto, ki je imela svoje korenine v zaščitni enoti vojaškolitičnega vodstva NOV in PO Slovenije.⁴ Sedež enote je bil sprva v Gotenici⁵, konec sedemdesetih let pa je bil preseljen v objekt na Primožih, kjer sta bila poveljstvo in delavnica. Enota je na svojem začetku leta 1968 delovala v okviru vojne enote 4195-3 Bor⁶. Enota Bor⁷, kot se je tedaj imenovala, je bila hierarhično podrejena Glavnemu štabu za splošni ljudski odpor, v resnici pa jo je vse od njenega nastanka leta 1968 do začetka leta 1990⁸ vodil in zanjo skrbel Ivan Maček - Matija⁹.

4 Zaščitna enota je bila ustanovljena 25. maja 1942 na Polici pri Grosupljem v sestavi druge grupe odredov. Enota je bila sestavljena iz izbranih, prekaljenih in izkušenih borcev, ki so bili vsi člani KPS ali SKOJ. Njena glavna naloga je bila ves čas enaka: omogočati uspešno delo CK KPS, Izvršnega odbora OF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih sil. Naša Obramba, letnik 15, št. 2, 1983, str. 23.

5 Gotenica je bilo zaprto območje, veliko nekaj več kot dvesto kvadratnih kilometrov. Sistem varovanja je bil preprost, pa vendar zelo učinkovit. Oblikovan je bil z zelo malo ljudmi, temeljni varnostni sistem pa je temeljil na strahu. Sestavljen je bil iz dveh varnostnih območij. Širši varnostni krog je obsegal večji del občine Kočevje in Ribnica, ožji del pa širše območje okoli Gotenice in vasi Škrilj, ki je od Gotenice oddaljena približno 15 kilometrov zračne linije. Ožje varovano območje je varovalo od 30 do 40 vojakov IX. armade. Ti so poleg stražarske službe opravljali še druga dela. Zanimivo je, da med njimi nikoli ni bilo Slovencev. Večina vojakov, preoblečeni so bili v uniforme milice, je bila iz odročnih krajev južnih republik Jugoslavije. Poveljal jim je rezervni oficir, Slovenec, ki pa je bil zaposlen na sekretariatu za notranje zadeve in je bil podrejen službi državne varnosti. Za varnost območja je skrbel Ivan Maček - Matija. Maček ni dovolil, da bi na območje Gotenice in Škrilja prihajali oficirji JLA, prav tako ni dovolil preleta helikopterjev. Poskrbel je tudi, da sta bili vasi Gotenica in Škrilj izbrisani z vseh geografskih kart. Albin Mikulič, MSNZ, Uporniki z razlogom, Ljubljana 2005, str. 38.

6 Vojna enota 4195-3, imenovana Bor, je imela svoj naslov na Povšetovi 19 v Ljubljani, na katerega so prihajali dokumenti oziroma pošta. V registru tedanjih vojnih enot je ni bilo. Po ustnem pričevanju Milana Lapanje, tedanjega delavca RSNZ.

7 Zaščitna brigada je imela v različnih obdobjih različna imena. Sprva se je imenoval Bor, od leta 1980 do 1982 je bila 61. brigada TO, od 29. maja 1982 brigada TO Edvarda Kardelja - Krištofa, od leta 1986 pa 27. zaščitna brigada TO.

8 Po ustnem pričevanju Milana Lapanje, tedanjega delavca RSNZ.

9 Ivan Maček - Matija ali Angelo, rojen leta 1908 v Spodnji Zadobrovi, umrl leta 1993 v Ljubljani, se je izučil za tesarja in nato delal v gradbeništvu ter se zgodaj pridružil levičarskemu delavskemu gibanju. Leta 1930 je bil sprejet v KPJ in bil leta 1934 izvoljen za sekretarja PK KPJ za Slovenijo. Leta 1935 so ga poslali v Moskvo, kjer je končal mednarodno leninsko šolo. Vojno je dočakal zaprt v Sremski Mitrovici, od koder je avgusta pobegnil na Fruško goro. Po delovanju v GŠ NOPOJ se je marca 1942 vrnil v Ljubljano, kjer je delovalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, in postal njegov politični komisar. Konec maja je s poveljstvom odšel na osvobodeno ozemlje na Dolenjsko in oktobra postal komandant GŠ NOV in POS. Sodeloval je pri ustanavljanju brigad, v ofenzivi proti postojankam MVAC (prostovoljne protikomunistične milice) ter januarja

1 Leta 1968 je na Českoslovaškem prišlo do intervencije sil Varšavskega pakta. Ta intervencija je bila na področju vojaških spopadov med socialističnimi državami še korak naprej v primerjavi s posegom na Madžarskem leta 1956. V njej so sodelovale sile petih držav: Sovjetske zveze, DR Nemčije, Poljske, Madžarske in Bolgarije. Intervencije ni nihče zahteval, pač pa so bile vse zakonite českoslovaške oblasti, partijske in državne, proti njej in so jo najostreje obsodile. Sile, ki so sodelovale pri intervenciji, niso bile nameščene na Českoslovaškem, ampak so vdrle iz tujine. Začelo se je s hudo notranjo krizo zaradi nasprotij med konservativnimi stalinističnimi elementi in progresivnim delom partije in javnosti. Rapoša, Kazimir (ur.), Stoletje svetovnih vojn, Cankarjeva založba, Ljubljana 1981, str. 408.

2 Božo Repe, Jutri je nov dan, Modrijan, Ljubljana 2002, str. 197.

3 Janez Slapar, Izkušnje razvoja TO in priprave na osamosvojitve ter vojna za samostojno Slovenijo. V: Vojstvo 5, MO RS, Ljubljana 1999, str. 67.

Da bi zagotovili razmere za delo republiškega vodstva v zaostrenih okoliščinah neposredne vojne nevarnosti in vojne, je tedanje politično vodstvo ustanovilo sistem Bor, ki je obsegal¹⁰:

- območje z objekti in napravami, nameščenimi v njegovi globini¹¹, ki je bilo pod posebnim režimom varovanja, za varovanje so skrbeli posebna dislocirana enota IX. armade, postaja lokalne milice in področni podcenter SDV RSNZ;
- vojno organizacijo in sistemizacijo enote za zaledno izpolnjevanje zahtev osrednjega vodstva baze z nujnim številom obveznikov za njeno delovanje in zagotavljanje zvez¹²;
- neposredno¹³ in globinsko zavarovanje¹⁴ v vojnih razmerah;
- načrtovanje, nadaljnjo gradnjo in vzdrževanje objektov v okviru sredstev, ki jih je zagotavljala republika prek proračuna Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo¹⁵.

Naloga zaščitne enote v sistemu Bor je bila prevzeti od enot RSNZ na prvi vojni lokaciji (fizično) zavarovanje republiškega vodstva ter skrbeti za neprekinjeno zavarovanje med premiki in delovanjem vodstva¹⁶.

Načrti premikov republiških organov in organizacij na vojno lokacijo so bili zasnovani tako, da se na prvo oziroma glavno lokacijo premaknejo vsi republiški organi in organizacije skupaj.

in februarja 1943 pri poveljevanju med boji na Hrvaškem. Julija se je kot član politbiroja CK KPS začel ukvarjati s političnimi in organizacijskimi zadevami. Enciklopedija Slovenije, 6, 1992, str.8.

10 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 440, popisna enota 3624–3654.

11 Republiški sekretariat za ljudsko obrambo in Republiški štab za teritorialno obrambo sta predlagala Izvršnemu svetu Skupščine SR Slovenije, da se v občini Kočevje določi območje, na katerem se iz obrambnih razlogov omeji prosto gibanje, prebivanje in naseljevanje prebivalstva. To območje je obsegalo posestvo Snežnik, ki je bilo praktično zaprto že od leta 1950. Na podlagi tega predloga je Izvršni svet Skupščine Slovenije izdal odlok skladno z 228. členom zakona o ljudski obrambi (Uradni list SRS, št. 23–1057/76), s katerim so bili omejeni prosto gibanje, prebivanje in nastanitev jugoslovanskih državljanov in tujcev na nekaterih območjih občin Kočevje in Ribnica. Zaprto območje je potekalo znotraj zamišljene črte od vasi Rakitnica (izključno) na Ložinski vrh (kota 935) in nato med točkami Mestni vrh (trig. 1035)–Burger hrib (trig. 730)–M. Mošenik (trig. 701)–Vršič (trig. 820)–Stružnica–Rake–Loška stena (trig. 876)–Dragarski vrh (trig. 961)–Glavica (trig. 947)–Sušje (trig. 1038)–Mosti–Bela stena–Rakitnica ter znotraj območja, ki je potekalo znotraj zamišljene črte Štalcerski hrib (kota 527)–(trig. 538)–(trig. 580)–Spodnji Log (izključno)–(trig. 850)–Laze (izključno)–Spodnje Žage–Suhor–Loško brdo–Štalcerski hrib. Jugoslovanski državljanom, ki so stalno prebivali ali so bili zaposleni na omenjenih območjih je bilo dovoljeno prebivanje, gibanje in zadrževanje na zaprtem območju le s posebnimi dovolilnicami, ki jih je izdal Republiški sekretariat za notranje zadeve (AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 441, popisna enota 3655–3681).

12 Vojna organizacija in sistemizacija tehničnih enot baze (tehničnega bataljona) je bila v sestavi vojne sistemizacije enote za zveze RSNZ, leta 1975 pa je prešla v sestavo vojne organizacije in sistemizacije RSNZ. Vzdrževanje in dopolnjevanje (rezervnega) stacionarnega centra zvez je bilo s sklepom Sveta za narodno obrambo, št. R–865/3–16, z dne 25. 3. 1968, naloženo RSNZ.

13 Za neposredno zavarovanje je skrbel zaščitna enota milice.

14 Za globinsko zavarovanje so posredno skrbele enote TO, ki so bile razporejene na širšem območju.

15 Za te namene je bilo leta 1975 porabljenih 5.800.000 dinarjev, leta 1976 pa je bilo odobrenih 7.200.000 dinarjev, za srednjeročno obdobje pa se predvidevajo investicije v vrednosti 38.800.000 dinarjev. Izvajalec gradnje in vzdrževanja objektov je bila posebna operativna skupina strokovnih in drugih delavcev znotraj posebne organizacije. Ti delavci so bili formalno evidentirani pri RSNZ.

16 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 440, popisna enota 3624–3654, str.2.

Glavne vojne lokacije, za katere so bili narejeni načrti, so bile¹⁷ Podlipoglav¹⁸, Polhov Gradec¹⁹ in Rakitna²⁰.

Na levem bregu Save ni bila predvidena nobena vojna lokacija. Če bi prišlo do odločitve, da se taka lokacija pripravi, pa je bilo predlagano območje Moravč kot četrte vojne lokacije. Z vsake glavne lokacije je bil predviden premik vseh republiških organov in organizacij skupaj ali po delih na rezervne vojne lokacije, te so bile Ljubno, Kočevsko, Cerklno in Jelovica²¹.

Za te vojne lokacije so bili usklajeni načrti odreda za oskrbo (prevozi, nastanitve, preskrba in zdravstveno varstvo), zaščitne enote milice (neposredno zavarovanje), odreda za zveze (radijske in druge zveze) ter zaščitne enote TO (globinsko zavarovanje). Odred za oskrbo je lahko glede na svojo popolnjenost in opremljenost zagotavljal prevoze, nastanitve, preskrbo in zdravstveno varstvo na dveh glavnih in več rezervnih lokacijah hkrati. Oskrba s hrano in gorivom pa je bila zagotovljena le na eni vojni lokaciji, in sicer na Kočevskem, predvidena je bila oskrba za 2500 ljudi in 90 dni vojne²².

17 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1437.

18 Z vojne lokacije Podlipoglav se je načrtoval premik na območje Ljubno, Rakitna, Kočevsko, Cerklno in Moravče. Smeri premikov so bile: 1. Podlipoglav–Ljubno (Podlipoglav–Vevče–Zalog–Domžale–Kamnik–Stahovica–Gornji Grad–Ljubno in Podlipoglav–Besnica–Litija–Zagorje–Trbovlje–Prebold–Polzela–Mozirje–Ljubno); 2. Podlipoglav–Rakitna (Podlipoglav–Litajska c.–Ižanska c.–Ig–Gornji Ig–Rakitna, Podlipoglav–Lipoglav–Šmarje Sap–Škofljica–Ig–Gornji Ig–Rakitna ali Ig–Podpeč–Rakitna in Podlipoglav–Lipoglav–Šmarje Sap–Grosuplje–Podtabor–Turjak–V. Lašče–Karlovača–Nova vas–Bloke–Cajnarji–Selšček–Rakitna); 3. Podlipoglav–Kočevsko (Podlipoglav–Lipoglav–Šmarje Sap–Grosuplje–Podtabor–Turjak–Ribnica–Grčarice–Kočevska Reka in Podlipoglav–Lipoglav–Šmarje Sap–Grosuplje–Mlačevc–Zdenka vas–Struge–Kočevje–Kočevska Reka); 4. Podlipoglav–Cerklno (Podlipoglav–Zadvoj–Litajska c.–Ižanska c.–Ig–Podpeč–Borovnica–Vrhnika–Logatec–Kalce–Godovič–Idrija–Cerklno in Podlipoglav–Lipoglav–Šmarje Sap–Škofljica–Ig–Podpeč–Borovnica–Vrhnika ali Podpeč–Brezovica–Dobrova–Horjul–Suhi dol–Cerklno); 5. Podlipoglav–Moravče (Podlipoglav–Vevče–Št. Jakob–Domžale–Želodnik–Moravče in Podlipoglav–Št. Jakob–Dolsko–Hotič–Vače–Moravče).

19 Z vojne lokacije Polhov Gradec se je načrtoval premik na območje Ljubno, Rakitna, Kočevsko, Cerklno in Jelovica. Smeri premikov so bile: 1. Polhov Gradec–Rakitna (Polhov Gradec–Horjul–Drenov Grič–Vrhnika–Borovnica–Preserje–Rakitna, Polhov Gradec–Dobrova–Podsmreka–Brezovica–Notranje Gorice–Podpeč–Preserje–Rakitna in Polhov Gradec–Horjul–Drenov Grič–Vrhnika–Logatec–Rakek–Cerklno–Rakitna); 2. Polhov Gradec–Kočevsko (Polhov Gradec–Cerklno–Nova vas–Grčarice–Kočevska Reka in Polhov Gradec–Dobrova–Brezovica–Podpeč–Ig–Škofljica–Ribnica–Grčarice ali Kočevje–Kočevska Reka); 3. Polhov Gradec–Cerklno (Polhov Gradec–Črni Vrh–Gorenja vas–Cerklno, Polhov Gradec–Suhi Dol–Gorenja vas–Cerklno ali Suhi Dol–Smrečje–Idrija–Cerklno); 4. Polhov Gradec–Jelovica (Polhov Gradec–Hrstenica–Topol–Sora–Škofja Loka–Češnjica–Dražgoše).

20 Z vojne lokacije Rakitna se je načrtoval premik na območje Ljubno, Podlipoglav–Lipoglav, Kočevsko, Cerklno in Moravče. Smeri premikov so bile: 1. Rakitna–Kočevsko (Rakitna–Gor. Ig–Ig–Škofljica–Turjak (ali Želimlje–Turjak)–Ribnica–Grčarice–(ali Ribnica–Kočevje–Kočevska Reka), Rakitna–Selšček–Cvajnarji–Bloke–Sodražica–Ribnica in naprej ter Rakitna–Cerklno–Nova vas–Hrib–Glažuta–Grčarice (ali Hrib–Draga–Boravec–Kočevska Reka); 2. Rakitna–Cerklno (Rakitna–Podpeč–Borovnica–Vrhnika–Logatec–Kalce–Idrija in naprej ter Rakitna–Vrhnika–Rakek–Planina–Kalce in naprej); 3. Rakitna–Podlipoglav–Lipoglav (Rakitna–Gornji Ig–Ig–Škofljica–Šmarje Sap–Lipoglav in Rakitna–Gornji Ig–Ig (ali Rakitna–Podpeč–Ig)–Ižanska c.–Litajska c.–Zadvoj–Podlipoglav); 4. Rakitna–Moravče (Rakitna–Ljubljana (Litajska c.)–Št. Jakob–Domžale–Moravče in Rakitna–Ljubljana (Litajska c.)–Št. Jakob–Dolsko in naprej); 5. Rakitna–Ljubno–Luče (Rakitna–Ljubljana–Kamnik–Črničevc–Gornji Grad–Mozirje–Ljubno in Rakitna–Ljubljana–Trojane–Vransko–Gomilsko–Mozirje–Ljubno).

21 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1437.

22 Prav tam, str. 2.

Predvidevali so, da je v SR Sloveniji 561 oseb (predvojni komunisti in revolucionarji, člani CK KPS in KPJ) do leta 1952, poveljniški kader višjih enot NOV in POS, narodni heroji in člani sveta federacije in republike), za katere bi morali zagotoviti premik oziroma evakuacijo na vojno lokacijo. Možnost začasne evakuacije se je predvidevala še za nekatere kategorije občanov, ki so bili med NOB in po njem sicer na manj izpostavljenih položajih, opravljali pa so zelo občutljive naloge (vidnejši borci VOS OF, VDV in OZNE, tožilci, nekateri republiški sekretarji), ter za nekatere vidnejše kulturne in javne delavce ter člane SAZU. Po približni oceni je bilo takih oseb 300²³.

Odprto vprašanje je bilo, ali v evakuacijo vključiti tudi najbližje družinske člane, ker bi se s tem število skoraj podvojilo. Predlog je bil, da se za najožjega družinskega člana šteje mož oziroma žena. Tu so bili tudi še ožji družinski člani republiških funkcionarjev, ki so bili po obrambnem načrtu razporejeni v vodstvo republiških organov in organizacij (člani Predsedstva SR Slovenije in CK ZK Slovenije ter drugi). Pri tem je šlo še za nadaljnjih 100 do 300 oseb²⁴.

Premik, oskrbo in nastanitev nekaterih oseb bi opravili republiški, pokrajinski in občinski organi, in sicer tako, da bi organi republike zagotovili evakuacijo in vse drugo za 104 osebe oziroma za približno 200 oseb (brez družinskih članov oziroma z njimi). Mišljeni so predvsem člani Sveta federacije in Sveta republike (živeči večinoma v Ljubljani in bližnji okolici). To skupino bi evakuirali na območje ob Kolpi in bi bila nastanjena po vaseh v okolici Starega trga. Za vse druge osebe, ki bi bile ob vojni določene za evakuacijo, pa bi poskrbele pokrajine in občine po medsebojnem dogovoru. Posamezne pokrajine bi po domicilnem načelu opravile evakuacijo tega števila oseb: Ljubljana mesto 202, Ljubljana okolica 21, Gorenjska 22, Dolenjska 12, Koroška štiri, Notranjska dve, Vzhodna Štajerska 21, Zahodna Štajerska 21, Južna Primorska 43, Severna Primorska 28, Pomurje štiri, Posavje pet in Zasavje 16 oseb.

V drugih republikah je bilo še 56 oseb²⁵.

Vse osebe, ki bi se organizirano evakuirale, bi oskrbeli s pištolo za osebno zaščito, s taborniško (spalne vreče) in najnujnejšo osebno opremo, mogoče še s tranzitorskim sprejemnikom ter podobno opremo. Za prehrano, nastanitev, kulturno življenje, zavarovanje in drugo pa bi poskrbeli organizatorji evakuacij²⁶.

Formacija

Zaščitna enota je bila na začetku svojega obstoja v velikosti voda, v katerega so bili razporejeni le najbolj zanesljivi občani, večinoma iz Kočevske Reke²⁷. Leta 1973 se je začelo v SR Sloveniji oblikovanje brigad teritorialne obrambe, tako je tudi zaščitna enota v začetku sedemdesetih prerasla v brigado TO, vendar je zaradi svoje posebnosti imela že v miru predvideno stalno sestavo, česar ni bilo pri nobeni drugi brigadi. V formaciji so bile zastopane vse funkcije, ki so bile nujne za priprave brigade po vojni formaciji, obenem pa je

bilo oblikovano tudi mini poveljstvo oziroma jedro za poveljevanje brigadi oziroma njeno vodenje, tako da je lahko opravljala vse naloge, ki bi jih dobila v vojni ali izrednih razmerah, namenjena pa je bila tudi odporu proti specialnemu delovanju. Mirnodobna stalna sestava brigade²⁸ je štela 11 delavcev (po formaciji 12), s katerimi so pokrivali večino dela. Po formaciji je bila brigada sestavljena iz poveljstva, prištavnih enot in pehotnih bataljonov. Zaradi namembnosti nalog, ki jih je imela, pa vseh situacij ni mogla reševati le s pehotnimi enotami, zato so bili v njeni sestavi zastopani še drugi rodovi (inženirski, tankovski, protiletalski, atomsko-biološko-kemijski in rod zvez). Vse to je povečalo njeno ognjeno moč in po navedbah tedanjega poveljnika enote Milana Zabukovca - Miloša²⁹ bi bila brigada po svoji strukturi lahko celo zametek divizije. Brigada je bila tako sestavljena iz poveljstva, prištavnih enot, štirih pehotnih bataljonov, inženirske čete, čete za zveze, tankovske čete, ABKO-čete, logistične čete in voda protizračne obrambe, skupaj 2500 ljudi. Takšna je bila formacija enote vse do leta 1985, po tem letu pa je sledila reorganizacija in brigada se je zmanjšala na 1566 ljudi³⁰.

Popolnjevanje brigade

Brigada se je popolnjevala z najboljšimi in posebej preverjenimi kadri. Ves čas nastajanja je imela prednost pri popolnjevanju z vojaškimi obvezniki, starešinami in sredstvi iz popisa. Merila za razporeditev v enoto so bila glede na druge enote TO in JLA strožja, zlasti glede moralno-političnih lastnosti pripadnikov, strokovne vojaške usposobljenosti in starostne strukture. Še posebno je bilo to merilo upoštevano pri kadrovanju starešin, saj je bilo veliko pozornosti namenjene moralno-političnim lastnostim in družbenim aktivnostim, pogoj za imenovanje starešine na posamezno dolžnost pa je bila vojaško-evidenčna specialna usposobljenost, ki so jo dosledno upoštevali³¹.

Kadri so prihajali iz 12 občin, iz petih ljubljanskih³² ter iz Domžal,

²⁸ Stalno sestavo (v začetku osemdesetih imenovano tudi 30. razvojna skupina) so v različnih obdobjih brigade sestavljali: Milan Zabukovec - Miloš kot prvi komandant brigade v letih od 1968 do 1988, ki ga je med letoma 1988 in 1990 zamenjal Franc Carl, Anton Krkovič pa je do leta 1988 v brigadi opravljal delo operativca; oktobra leta 1990 je poveljevanje brigade prevzel Cvetko Zorko, delo operativcev pa so opravljali Jože Polovič kot načelnik štaba, Štefan Cimer kot pomočnik za zaledje, Miran Loparec kot referent za tehniko in organizacijsko-mobilizacijske ter kadrovske zadeve, Ivan Oberstar, ki je do leta 1980 opravljal ideološko-politično delo, zamenjal pa ga je Albin Mikulič, Branko Obrenovič je bil vzdrževalec oborožitve in materialnotehničnih sredstev, Stanika Kep tajnica, Pavle Krapež in Blaž Štimac sta bila skladiščnika, Jože Pugelj je bil vodja žrebetišča Briga, Mirko Škoda pa oskrbnik. Poleg stalne sestave so v poveljstvu pomembne dolžnosti opravljali še pripadniki rezervne sestave, in sicer Ivan Hvala kot politični komisar, Andrej Bremec kot partijski sekretar in Miha Brejc kot načelnik varnosti. Po ustnem pričevanju Albina Mikuliča.

²⁹ Milan Zabukovec - Miloš, rojen leta 1923 v Spodnji Zadobrovi, častnik, narodni heroj. Izučil se je za strojnega ključavničarja in sodeloval v levičarskem delavskem gibanju. Avgusta 1941 je postal partizan Mokrške čete. Septembra 1942 so ga dodelili zaščitni patrulji Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, v kateri je v zaščitni enoti ostal do konca vojne. Po vojni je služboval v Kroju, od leta 1968 do leta 1988 je bil komandant zaščitne brigade TO. Enciklopedija Slovenije, 15, 2001, str.13.

³⁰ AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1473, str.4.

³¹ AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1445, str.4.

³² Ljubljanske občine: Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Moste-Polje, Ljubljana Šiška in Ljubljana Vič-Rudnik.

²³ Prav tam, str. 2.

²⁴ Prav tam, str. 3.

²⁵ Prav tam, str. 4.

²⁶ Prav tam, str. 4.

²⁷ Albin, Mikulič, MSNZ, Upomniki z razlogom, Ljubljana 2005, str. 129.

Grosuplja, Kamnika, Kočevja, Kranja, Litije in Ribnice. Z reorganizacijo enote leta 1979 se je formacija brigade zelo povečala, potrebovala je 700 vojakov, 50 nižjih častnikov in 80 častnikov. Za pomoč je vodstvo brigade zaprosilo območne komiteje ZK, s katerimi so se dogovorili za obojestransko pripravljenost na kadrovske krepitve brigade. Komiteji so pri tem izrazili podporo prednostnemu popolnjevanju brigade. Na podlagi stališč in sklepov (Kočevje, 11. 9. 1979), dogovorjenih med sekretarji komitejev občinskih konferenc in enote, je bilo treba doseči 100-odstotno popolnitev enote po načrtu do leta 1981. Od leta 1980 je bilo uveljavljeno popolnjevanje enote po teritorialnem oziroma občinskem načelu. Nastale so nove možnosti za načrtno kadrovske politiko, za kadrovanje pripadnikov enote, vojakov in starešin ter za imenovanje najodgovornejših starešin, dogovorjen je bil odstotek članstva zveze komunistov in posebej tudi žensk, vojaških obveznic. Popolnjenost enote je bila leta 1980 le 91,9-odstotna pri čemer je bilo 20,4 odstotka pripadnikov enote starih več kot 40 let in 40 odstotkov starih več kot 35 let. Najbolj neugodna starostna struktura je bila v občinah Kočevje in Ribnica³³. Ker pa so bile glavne težave pri pomanjkanju starešin in vojakov obveznikov poleg starosti še specialnosti, so se dogovorili, da bodo komiteji posredovali enoti sezname starešin, ki bi jih lahko razporedili v brigado. Skladno s tem so komiteji pripravili sezname s 163 predlogi starešin, ki bi ustrezali za popolnitev, vendar je bilo v enoto prerezporjenih le 23 ali 14,11 odstotka predlaganih, kar je bilo malo, če upoštevamo potrebe brigade. Slabši rezultat se je kazal predvsem zaradi strogih meril, predvsem specialnosti in članstva v ZK. Kljub temu je vladalo prepričanje, da bo oblikovanje enot uspešno, predvsem zato, ker naj bi se samostojne enote oblikovale po posameznih občinah. Od občin se je pričakovala pomoč pri kadrovanju v šolo rezervnih častnikov, saj naj bi se po končanem šolanju del teh kadrov prerezporjedil v brigado. Vključno z letom 1982 se je vsako leto začela zamenjava 10 odstotkov vsega kadra. Med novinci je moralo biti 30 odstotkov članov ZK. Z zamenjavo starešinskega kadra starejših letnikov so se uveljavile tudi zahteve, naj bodo novi častniki vsi člani ZK. Med vojaki in nižjimi častniki, ki so bili kadrovani v enoto, je bila prav tako zahteva po večjem številu članov ZK³⁴, kot je bil njihov delež v enoti. Brigadi v prvem petletnem ciklusu ni uspelo izpolniti dogovorjene 100-odstotne popolnjenosti. Ta je bila leta 1984 še vedno 96,2-odstotna. Najobčutljivejša je bila vrzel pri vključevanju vojaških obveznikov in rezervnih častnikov za posamezne specialne naloge (PZO, merilci na minometih itn.). Med pripadniki enote iz posameznih občin je glede na sprejeta merila občutnejše odstopala starostna struktura. Težave pa niso bile le v številu kadrov za enoto, temveč tudi v kakovosti kandidatov (zlasti v Ljubljani). Kadrovanje v Ljubljani je bilo zaradi velikih obveznosti, pa tudi zaradi vedno večjega števila upravičeno odsotnih z vaj, še posebno zahtevno. Zato je bil sprejet dogovor o morebitni ustanovitvi posebnega usklajevalnega telesa, ki bi olajševalo izvajanje teh in drugih nalog³⁵. Kljub vsem težavam so v brigadi uspeli v prvem petletnem ciklusu popraviti starostno strukturo³⁶. Reorganizacija

enote leta 1986 je zahtevala njeno kadrovske zmanjšanje. Brigada se je v obdobju drugega petletnega ciklusa, od leta 1986 do leta 1990, popolnjevala iz osmih občin, poleg ljubljanskih še iz občin Kočevje, Domžale in Ribnica.

Popolnjenost brigade v drugem srednjeročnem obdobju do leta 1990³⁷:

Občina	Razdelilnik	Popolnjeno	% popolnjenosti
Ljubljana	1016	1047	103
Domžale	90	104	115,55
Kočevje	369	341	92,4
Ribnica	80	93	103,3
Skupaj:	1565	1566	100,06

Vojaške obveznice

Leta 1980 in naprej so v enoto začeli vključevati tudi ženske (vojaške obveznice). Tako je bilo leta 1980 vključenih v enoto osem žensk, 1981 pa še 18. Z družbenopolitičnimi skupnostmi je bilo dogovorjeno, da bi v enoto vključili pet odstotkov obveznic, leta 1981 pa so se na skupni seji poveljstva enote in sekretarjev OK ZKS občin, ki so enoto popolnjevale, dogovorili, da jih v enoto vključijo deset odstotkov. Od razporejenih naj bi bilo 20 odstotkov članic ZK. Obveznice so bile v enoti razporejene na različne dolžnosti glede na njihovo usposobljenost, želje in strokovno izobrazbo, zato je bilo treba pri kadrovanju upoštevati ta merila. Vendar vključevanje žensk v enoto ni potekalo po sprejetih programih. Namesto dogovorjenih desetih odstotkov jih je bilo v enoti le 2,1 odstotka. Razlika med dogovorjenim leta 1981 in dopolnjeno nalogo je bila prevelika, kar je kazalo na neopravljeno nalogo, ki je bila sicer preveč ambiciozno zastavljena. Da bi se občutneje približali sprejetemu cilju desetih odstotkov, so morale vse družbenopolitične organizacije v občinah v svoje petletne načrte vključiti določeno število obveznic za enoto (upoštevano je največji odstotek 10)³⁸, in sicer:

Občina	Po razdelilniku	Vključenih	Neizpolnjeno
Ljubljana	137	21	116
Kranj	14	6	8
Litija	10	2	8
Kamnik	25	4	21
Domžale	26	9	17
Ribnica	13	5	8
Kočevje	35	6	29
Grosuplje	9	3	6
Skupaj:	269	56	213

33 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1445, str.3.

34 Delež članov ZK med nižjimi častniki naj bi se povečal z 20 na 50 %, medtem ko naj bi se delež članstva ZK med vojaki povečal s 17 na 44 %.

35 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1445, str.3.

36 Leta 1981 je bilo 40 % obveznikov starih več kot 35 let, leta 1984 pa le še 6,4 %.

37 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1473, str.4.

38 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1445.

Popolnjenost z materialno-tehničnimi sredstvi in konji

Orožje, vojaško opremo in druga materialna sredstva je brigada hranila v odrejenih skladiščih, ki so bila solidno grajena in urejena³⁹. Brigada je bila s sredstvi različno popolnjena, prednost pri opremljanju so imela borbena sredstva. S tehničnimi sredstvi (osebnim in skupnim orožjem ter strelivom) je bila popolnjena 100-odstotno, kar je zagotavljalo uspešno izvrševanje nalog.

Popolnjenost enote z orožjem⁴⁰:

1. Pištola 7,62mm M 57 290
2. Pištola 7,65mm ČZ 100
3. Pištola 9mm Ingram 50
4. Pištola signalna 26mm 54
5. Avtomat 9mm MP 40 134
6. AP 497
7. PAP 379
8. Puška 7,9mm M.48 861
9. PMtr 7,9mm 56
10. PMtr 7,62mm 73
11. RM 87
12. M M 60mm 24
13. M M 82mm 19
14. N T 82mm 12
15. N T 75mm 8
16. Mtr 12,7mm Browing 12
17. PLT 20mm 4
18. Protiletalski lansirni mehanizem 4
19. Zaboj lansirni in rakete 6

Za to orožje je bilo na voljo dovolj streliva (2,5 bojnega kompleta). Odnos do borbenih sredstev in opreme je bil v enoti na zadovoljivi ravni. Kraje ali izgube orožja in opreme ni bilo, razen nekaj manjših delov opreme, ki so se izgubili med usposabljanjem, kar pa je bilo glede na njihovo vrednost in obsežnost usposabljanja skorajda zanemarljivo. Večji del materialno-tehničnih sredstev je enota vzdrževala sama, le zahtevnejša dela so izvedli v specializiranih ustanovah oziroma delavnicah. Drugače pa je bilo s popolnitvijo s preostalimi sredstvi. To je veljalo predvsem za popolnitev enote z manjkajočimi kamioni, inženirskimi stroji in konji, zaradi česar je bilo treba uresničiti dogovore z družbenopolitičnimi skupnostmi, ki so popolnjevale enoto. Z motornimi vozili se je enota popolnjevala iz štirih občin, s konji pa iz ene. Formacijsko enota ni bila popolnjena z vprežnimi živalmi⁴¹ in inženirskimi sredstvi⁴². Tudi sicer je bil ta

39 Skladišča orožja: polovica orožja je bila v ožjem varovanem območju Gotenice, minsko-eksplozivna sredstva in intendantska oprema pa v širšem območju varovanja, v kraju Borovec. Do teh skladišč JLA ni imela dostopa. Druga polovica orožja je bila shranjena v Vojašnici bratstva in enotnosti (Ljubljana Moste). Enota je imela tudi priročna skladišča na Povšetovi ulici v Ljubljani. Ustno pričevanje Albina Mikuliča.

40 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 533, popisna enota 5356–5383.

41 Opremljenost s konji je bila po številu ustrezna le v občini Ribnica, a so bili konji precej neprimerni. Iz Ljubljane sta bila od 20, ki bi jih potrebovali, razporejena le dva.

42 Zlasti je to veljalo za obveznosti Ljubljane, ki je edina imela inženirske stroje.

fond v formaciji neustrezno obravnavan⁴³. Za vzgojo na terenu in tudi za predvidene aktivnosti v neposredni vojni nevarnosti in vojni je bila enota skoraj v celoti neopremljena z ustrežno opremo za taborjenje (šotori, spalne vreče, blazine in druga oprema). V trenutni opremljenosti enote je manjkalo tudi opreme, ki bi omogočala uporabo sodobnejših andragoških in pedagoških metod pri usposabljanju (video oprema, grafoskop, episkop). Vse to je bilo povezano z neustreznim financiranjem, s katerim se je enota spopadala v obdobju gospodarske krize⁴⁴. Za reševanje teh težav se je zavzemal tudi poveljnik TO SRS. Kljub vsem težavam je bila opremljenost brigade, tako z borbenimi kot neborbenimi sredstvi, vsako leto boljša. Popolnjevanje z drugimi materialnimi sredstvi (preostale vrste kolektivnega orožja, nove uniforme in nujna rezerva v oblačilih in obutvi) je bilo urejeno s petletnim programom RŠTO Slovenije, ki se je uresničeval na podlagi vzajemnega združevanja sredstev.

Pouk in vzgoja

Izhodišče načrtovanja vsebin usposabljanja so bili predvsem zahteve in cilji, ki so izhajali iz ukaza poveljnika TO SRS, namena enote, dosežene stopnje usposobljenosti vojaških obveznikov in enot, možnosti materialne zagotovitve ter kraja oziroma zemljišča, ki so bili na voljo za uresničitev naloge. Usposabljanje je potekalo skladno s srednjeročnimi načrti enot teritorialne obrambe, ki so bili pripravljene za pet let, pri čemer je bil cilj enote doseči, da bo pri uresničevanju programa vsako obdobje po vseh merilih za stopnjo boljše. V petletnem ciklusu sta se izvajala temeljno usposabljanje in najmanj ena mobilizacijska vaja. Temeljno usposabljanje za vse bataljone je bilo v Svetlem Potoku pri Kočevju⁴⁵. Glede na raznolikost enot v brigadi je bila temu ustrezno prilagojena tudi vzgoja njenih pripadnikov. Vzgojo so vodili rezervni starešine enote, kar je bilo na začetku težko, a so bili na koncu vendarle doseženi pričakovani rezultati. Oblikovan je bil tudi aktiv predavatelj, in sicer iz borcev zaščitne enote, vodstev družbenopolitičnih organizacij v občinah, ki so sestavljale enoto, ter iz republiških vodstev družbenopolitičnih skupnosti. Sodelovanje z JLA je bilo vidno pri usposabljanju starešinskega kadra in nekaterih specialnosti, enota pa je ves čas sodelovala tudi z RSNZ⁴⁶.

Zaradi precejšnjih kadrovskih sprememb, ki so bile povezane z modernizacijo in povečanjem enote, je bila posebna pozornost namenjena vodenju in poveljevanju oziroma sposobnosti štaba ter stalne sestave, da lahko v najkrajšem času uveljavi vojni sistem vodenja in poveljevanja. Tako so bile v letih 1980 in 1981 izvedene vaje, s katerimi je po predhodni reorganizaciji TO utrdila delovanje štaba brigade in poveljstev bataljonov. Enote pa so se usposabljale tudi v razmerah začasno zasedenega območja na območju verjetne uporabe enot. Tesno sodelovanje z vsemi subjekti na terenu je

43 Razporejeni konji niso bili navajeni sedla, vleke orožja in jahanja, zato je bilo predlagano, da bi njihove lastnike zadolžili za opremo (samarji, sedla).

44 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1473, str. 6.

45 V Svetlem Potoku je na podlagi petletnega ciklusa potekala vzgoja, v prvih treh letih je bilo opravljenih 11 dni, usposabljalo pa se je 3684 starešin in vojakov.

46 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1445, str. 2.

pozitivno vplivalo na kakovost usposabljanja, moralnopolitično stanje in bojno sposobnost poveljstev in enot. Poleg samostojnih vaj so bile organizirane tudi različne vaje v sodelovanju z JLA, milico in družbenopolitičnimi skupnostmi, ki so se končevale s streljanjem z osebnim in skupnim orožjem. Vzgojo in pouk enot so si ogledali tudi organi glavne inšpekcije Zveznega sekretariata za narodno obrambo (ZSNO), Republiškega štaba za teritorialno obrambo (RŠTO), najvišji predstavniki političnega vodstva SRS in predstavniki JLA (IX. armade) ter Edvard Kardelj⁴⁷. Prisostvovali so tudi različnim oglednim vajam in na koncu priznali enoti tudi najvišjo oceno, saj je bila brigada v letih 1976 in 1978 proglašena za najboljšo enoto v SR Sloveniji, leta 1982 pa je kot najboljšo ocenjena enota v TO od zveznega sekretarja za ljudsko obrambo prejela veliko plaketo oboroženih sil SFRJ. Tega leta je bilo enoti dodeljeno tudi odlikovanje red za vojne zasluge z veliko zvezdo⁴⁸.

Težek gospodarski položaj konec osemdesetih let se je odražal tudi v odmeri finančnih sredstev za delovanje, tako pri popolnjevanju z orožjem in vojaško opremo ter pri njunem vzdrževanju kot tudi pri usposabljanju. Gospodarske razmere so prisilile enoto k skrajšanju časa za usposabljanje (5–10 dni), zato pa so bile priprave temeljitejše in s poudarkom na individualnem ter intenzivnejšem usposabljanju⁴⁹.

Politična vzgoja

Zelo velik poudarek je bil tudi na ideološko-politični vzgoji⁵⁰. Poleg rednega programa te vzgoje so bile tudi druge oblike političnega dela, na primer različna predavanja, »informiranje«, kulturno-zabavno in športno življenje. Enota je upoštevala zahtevo, da mora biti vsak pripadnik enote vojaško in strokovno kar najboljše usposobljen ter naj se tudi nenehno ideološko-politično usposablja.

Sklep

Od nastanka in ves čas svojega razvoja je imela enota zaradi specifičnosti prednost pri popolnjevanju in izbiri kadra. V poveljstvu brigade je imela stalno sestavo, česar ni imela nobena druga brigada teritorialne obrambe. Vojaškostrokovnemu usposabljanju in visoki moralno-politični zavesti vsakega posameznika je bilo namenjene veliko pozornosti. To dokazujejo dobri rezultati in številna priznanja ter pohvale, ki jih je enota prejela. Ves čas ji je veliko pozornosti namenjal tudi Edvard Kardelj - Krištof, ki je bil z njo tesno povezan in po katerem je bila tudi imenovana.

Pregled uporabljene literature in virov

- Arhiv Slovenije:
Fond Komisije za SLO in DS z oznako 1589:
440, 441, 531, 533, 1437, 1445, 1473.

Ustni viri

- Albin, Mikulič: ustno poročilo, 24.06.2008.
- Milan, Lapanja: ustno poročilo, 26.06.2008.

Literatura

- Albin, Mikulič: MSNZ, Uporniki z razlogom, Ljubljana 2005.
Božo, Repe: Jutri je nov dan, , Modrijan, Ljubljana 2002.
Enciklopedija Slovenije, 6, 1992.
Enciklopedija Slovenije, 15, 2001.
Janez, Slapar: Izkušnje razvoja TO in priprave na osamosvojitve ter vojna za samostojno Slovenijo, V: Vojstvo 5, MORS, Ljubljana 1999.
Kazimir, Rapoša: (ur.), Stoletje svetovnih vojn, Cankarjeva Založba, Ljubljana 1981.
Naša Obramba, letnik 15, št. 2, 1983.

47 Predsedstvo SFRJ je 29. maja 1982 poimenovalo zaščitno brigado TO po Edvardu Kardelju - Krištofu.

48 AS 1589, fond Komisija za SLO in DS, tehnična enota 1445, str. 1.

49 Prav tam, str. 5.

50 Ideološko-politična vzgoja je bila najmanj eno uro na dan. Krajšim dnevnim informacijam so bili dodani tudi komentarji pomembnejših aktualnih dogodkov. Pripravil jih je pripadnik enote, ki je dogodek najboljše poznal, ne glede na položaj in čin.

Slavnostni govor ob Dnevu Vojaškega muzeja Slovenije

23. oktober 2015

dr. Aleksandra Berberih Slana

Spoštovani!

V veselje in čast mi je, da lahko ob dnevu Vojaškega muzeja Slovenske vojske spregovorim v imenu Muzeja narodne osvoboditve Maribor, saj z Vojaškim muzejem, Poveljstvom za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje ter s slovensko vojsko nasploh že leta zelo dobro sodelujemo, naše sodelovanje pa je res vzorno na več področjih.

Z Vojaškim muzejem smo začeli sodelovati še preden se je leta 2009 naselil v Kadetnici. Najprej z gostovanjem razstav in strokovno pomočjo, nato pa tudi s skupnimi projekti. V Muzeju narodne osvoboditve Maribor smo nov muzej sprejeli z odprtimi rokami, saj smo naše sodelovanje zastavili nadvse uspešno, področja delovanja pa smo si v dogovoru smiselno razdelili. Sodelovanje strokovnjakov je bilo in še vedno je nadvse uspešno in v obojestransko korist.

Sodelovanje je nekaj, k čemur stremimo vsi muzeji, naši financerji pa nas k temu tudi močno spodbujajo. Dogovori in naši skupni projekti so se od samega začetka nekako pojavljali sami od sebe. Morda naj omenim razstavo Oblaki so rdeči, primerjalno razstavo prve in druge svetovne vojne, ki je v letu 2014 in 2015 v naše prostore privabila izjemno število skupin in posamičnih obiskovalcev, zaradi velikega povpraševanja pa jo bomo morali čez štiri mesece ponovno postaviti, saj imamo skupine že najavljene. Ta razstava je skupno raziskovalno delo kustosov Vojaškega in našega muzeja. Seveda sodelujemo tudi na drugih področjih, tako na področju opravljanja javne službe kot tudi na programskem in pedagoškem področju. Naši novi skupni projekt je vsakoletni zgodovinski kviz na temo bojev za severno mejo in generala Rudolfa Maistra za osnovnošolce ob dnevu odprtih vrat tukaj v Kadetnici.

V zadnjih letih se muzeji soočamo z vse večjimi težavami, predvsem zaradi kadrovske in finančne podhranjenosti. Velikokrat se srečujemo s predsodki o tem, da kultura in s tem tudi muzeji le odžiramo denar iz državnega proračuna in le trošimo denar davkoplačevalcev. Ob tem le redko naletimo na razumevanje in podporo ter pomoč. Zagotovo se s takšnimi težavami srečuje tudi Vojaški muzej Slovenske vojske. V preteklosti so muzeje že poskušali združevati ali ukinjati in tudi danes se srečujemo s takšnimi težnjami, vsem pa je enako dejstvo, da te težnje ne temeljijo na treznem strokovnem premisleku, ampak

večinoma na trenutnih željah in nepremišljenih idejah odločevalcev.

Vojaški muzeji so v svetu izredno priljubljeni. Samo v Veliki Britaniji uvrščajo 61 muzejev v kategorijo vojaških muzejev, na Danskem 11, na Poljskem so 4, na Češkem 3, vsaj po enega imajo v Avstriji, Franciji, Belgiji, Nizozemski, Nemčiji, Norveški, Španiji, Romuniji, Srbiji, na Hrvaškem, Slovaškem, Portugalskem, Švedskem, Madžarskem, Finskem, več jih je v Ruski Federaciji, tudi ZDA imajo muzeje kopenske vojske, vojaške mornarice, zračnih sil in marincev ... Če bi se zgledovali po Kanadčanih, bi cela Vojašnica generala Maistra bila premajhna za potrebe vojaškega muzeja, tudi v Argentini obstaja vojaški muzej, ki ima prostore v eni izmed vojašnic v Buenos Airesu, v centru mesta pa je muzej orožja ipd.. Skratka, gre za izjemno veliko število vojaških muzejev po svetu, s tem, da so skoraj v vsaki državi osrednji nacionalni vojaški muzeji, tako kot je to Vojaški muzej Slovenske vojske. Glede na to, kako radi se zgledujemo po tujini in prevzemamo tuje vzorce, ne pozabimo tudi na dejstvo, da v svetu vojaški muzeji nosijo pomembno vlogo v muzealstvu in so tudi zelo dobro obiskani. Ne gre le za orožje, ti muzeji pripovedujejo pomembne zgodbe – od tehnološkega napredka do vojnih katastrof. Zagotovo pa vzgajajo tudi za mir, saj iz njih nihče ne more oditi ravnodušen.

Zaradi tega je pomembno, da se Vojaški muzej razvija in širi svoje delovanje. Za to pa potrebuje vso podporo in pomoč ustanovitelja. Naša dediščina je naš ponos in prav je, da se v vojski ohrani in spoštuje tudi to področje delovanja. Le tako bo Vojaški muzej v ponos ne le vojski in državi, ampak tudi lokalni skupnosti, katere pomemben del je.

Vojaški muzej se povezuje tudi širše in je član Skupnosti muzejev Slovenije, nacionalnega odbora Mednarodne muzejske zveze ali International Committee of Museums, delavci muzeja so prav tako člani Slovenskega muzejskega društva. S tem so naši, delujejo tudi pod našim okriljem, ne le pod okriljem Slovenske vojske. Zato imajo tudi vso našo podporo in spoštovanje njihovim prizadevanjem za ohranjanje slovenske vojaške dediščine.

Dragi kolegi, ob vašem dnevu vam v imenu Muzeja narodne osvoboditve Maribor in Skupnosti muzejev Slovenije želim še veliko uspešnega dela in tudi v prihodnosti veliko plodnega sodelovanja.

CVŠ

